279990

Nr. I. Ianuarie—Februarie 1911. An. XLII.

P 106

TRANSILVANIA

REVISTA

ASOCIAȚIUNII PENTRU LITERATURA ROMÂNĂ ȘI CULTURA POPORULUI ROMÂN.

Apare în 6 numere pe an, tot la două luni, sub îngrijirea secțiilor științifice-literare.

REDACTOR: OCTAVIAN C. TĂSLĂUANU.

Membri «Asociației» primesc «Transilvania» gratuit. Abonamentul pe un an: 10 cor. în monarhie și 12 cor. în străinătate.

Redacția: Sibiiu (N.-Szeben), strada Șaguna Nr. 6.

EGYETEMI KÖNYVTÁR
8 • 1919 NOV. 27.
KOLOZSVÁR.

Sibiu
II. 453

SIBIIU, 1911.
Editura Asociațiunii.

Cuprinsul.

		Pag.
Ion Mateiu:	Preoţimea românească-ardeleană în veacul al XVII-lea	1—18
Prof. *V. G. Borgovanu:*	Material pentru monografia comunei Ilva-mare . . .	19—27
Dr. Onisifor Ghibu:	Contribuţii la istoria şcoalelor noastre	28—38
Eugen Gagyi de Etéd:	Documente istorice: Regulatio Diocesis Transilvanicae Disunitae anno 1805	38—61
Dări de samă:	Dr. Ioan Sîrbu: Epistolae et acta Generalis Georgii Basta (Basta György hadvezér levelezése és iratai, 1597—1607), vol. I: 1597—1602 de Dr. Veress Endre; Dr. Niçolae Drăganu: Sextil Puşcariu, zur Rekonstruktion des urrumänischen	62—70
Însemnări:	Siminicul (Leontopodium alpinum Cass) dela Intregalde în comitatul Alba-de-jos (Alexandru Borza). Biserica şi „Asociaţiunea". Băncile şi „Asociaţiunea". Un decret de cantor. Comunicat. Pentru despărţăminte. Biblioteca poporală a Asociaţiunii	70—76
	Partea oficială:	
	Procese verbale:	
	Şedinţa I-a a comitetului central, ţinută în 21 Ianuarie 1911	77—79
	Şedinţa a II-a a comitetului central, ţinută în 4 Februarie 1911	79—80

TRANSILVANIA

REVISTA

ASOCIAȚIUNII PENTRU LITERATURA ROMÂNĂ ȘI CULTURA POPORULUI ROMÂN.

Apare sub îngrijirea secțiilor științifice-literare.

Redactor: OCTAVIAN C. TĂSLĂUANU.

Anul al XLII-lea.

1911.

SIBIIU.
EDITURA ASOCIAȚIUNII.

Cuprinsul:

I.

Partea ştiinţifică-literară.

Pag.

Bârseanu Andrei: † Iosif Sterca Şuluţu (cu ilustraţie) 81–84
— La iubileul de 50 de ani al «Asociaţiunii» 317–325
— Cuvânt de deschidere ţinut la adunarea generală din Blaj 657–672
Bologa Dr V.: Şcoala civilă de fete cu internat a «Asociaţiunii» (cu 2 ilustraţii) 411—456
Borgovanu G. V.: Material pentru monografia comunei Ilva-mare 19—27
Cheţianu Dr. Ambr.: Stăpânirea pământului prin muncă şi carte 739–742
Gagyi de Etéd Eugen: Documente istorice: Regulatio Diocesis Transilvaniae Disunitae anno 1805 38—61 [147–171 265–294
Ghibu Dr. Onisifor: Contribuţii la istoria şcoalelor noastre 28–38 238–247
Goga Octavian: Mijloacele de propagandă literară şi culturală ale «Asociaţ.» şi desvoltarea lor 349—392
— Curentul de idei în literatura ardeleană dela 1848 până în zilele noastre 671–681
Hodoş E.: Descântece din Banat 121–135 [248–264 699—738
Lupaş Dr. I.: Înfiinţarea «Asociaţiunii» şi conducătorii ei (cu 8 ilustraţii) 326–348
Madgearu Dr. V.: Ancheta asupra industriei casnice în Ardeal şi ţara ungurească 767—768
Mateiu Ioan: Preoţimea românească ardeleană în veacul al XVII-lea 1–18 [85—102
Moldovan Silvestru: Poeziile noastre poporale-istorice 681–699

Pag.

Popoviciu Iosif: Monografia comunei Şeghişte (cu 13 ilustraţii) 205–231
Popoviciu Dr. Iosif: Ioan Maiorescu 760—767
Schmidt Tibolt: Turca în comitatul Hunedoarei 135—146
Strajanu M.: Poezia în raport cu istoria şi cu ştiinţele pozitive 103–117
Tăslăuanu Oct. C.: Organizarea satelor noastre 117–121
— Organizarea economică a ţărănimii 232–238
— Bibliografia publicaţiunilor româneşti din Ungaria pe anul 1910 296–305
— Muzeul «Asociaţiunii» (cu 3 ilustraţii) 457–475
— Despărţăm. «Asociaţiunii» 478–483
Togan N.: Biblioteca «Asociaţ.» 476–478
Vătăşan I.: Administraţiunea averii «Asociaţiunii» 411–456
***: Oameni şi fapte: Iosif Sterca Şuluţu de Cărpeniş 172–173
***: Serbările iubilare ale «Asociaţiunii» 743—756
— Telegrame şi scrisori de felicitare cu ocazia adunării generale jubilare 757—749

Dări de seamă.

Drăganu Dr. Nicolae: Sextil Puşcariu, Zur Rekonstruktion des Urrumänischen 67—70
Sârbu Dr. Ioan: Epistolae et acta Generalis Georgii Basta (Basta György hadvezér levelezése és iratai, 1597—1607) vol. I: 1597—1602 de Dr. Veress Endre 62–67

Însemnări.

Siminicul (Lentopodium alpinum Cass) dela Intregalde în comitatul Alba-de-jos de Alexandru Borza (70–71). — Biserica şi «Asociaţiunea» (71–74). — Băncile şi «Asociaţiunea» (74–75). — Un decret de cantor (75–76). — Comunicat (76). — Pentru despărţăminte (76). — Biblioteca poporală a «Asociaţiunii» (76). — Moartea prezidentului Iosif Sterca Şuluţu (cu o ilustraţie) (174–192). — Eminescu şi Bariţiu (182–184). — Pandaemonium. Observaţii solare în 1909 şi 1910 de Gavriil Todica (184–1888). — Contribuţiuni la vegetaţia Munţilor Apuseni, de Alexandru Borza (188–190). — Inscripţii romane necunoscute în proprietatea Muzeului «Asociaţiunii» de Nicolae Sulică (305–311). — Revoluţia lui Horia, de O. C. T. (311–312). — Iubileul slavistului V. Jagiċ (769). — O pildă vrednică de urmat (769). — Fontes rerum transilvanicarum de Dr. E. D. (769–770). — Biblioteca poporală a «Asociaţiunii» (770–772). — Gheorghe Bariţiu (772). — «Asociaţiunea» în Maramureş de O. C. T. (772–775). — Conferenţele «Asociaţiunii» (775). — Rectificări (775).

Ilustraţiuni.

Iosif Sterca Şuluţu. — Înmormântarea lui Iosif St. Şuluţu: cortejul funebru pe strada Cisnădiei. — Comuna Şeghişte: Uliţa Haiceştilor în Şeghişte. Uliţa Lăturanilor din Şeghişte. Casă ţărănească acoperită cu şindile din Şeghişte. Ţesături din comuna Şeghişte. Vatră cu cameniţa de căhăli din Şeghişte. Casă ţărănească acoperită cu paie din Şeghişte. Interior de casă ţărănească din comuna Şeghişte. Şcoala din Şeghişte. Familia preotului Moise Popoviciu din Şeghişte. Biserica din Şeghişte. Interiorul bisericii din Şeghişte. Port bărbătesc din comuna Şeghişte. Port femeiesc din Şeghişte. — Andreiu Baron de Şaguna. — Bar. Vasile L. Popp. — Iacob Bologa. — Timoteiu Ciparin. — Gheorghe Bariţiu. — I. Micu Moldovan. — Alexandru Mocsonyi. — Iosif Sterca Şuluţu. — Directorii şcoalei civile de fete a «Asociaţiunii». — Elevele interne în grădina şcoalei (1910/11). — Muzeul «Asociaţiunii». — Intrare în Muzeu. — Sala festivă şi scena.

II.

Partea oficială.

Pag.

Adunarea generală:

— Convocarea la adunarea generală din Blaj 486
— stabilirea textului raportului general 487
— despărţămintele 488
— prelegerile poporale 488
— conferinţele 490
— instrucţia analfabeţilor 490
— însoţiri 491
— expoziţii 492
— agenturi şi biblioteci 492
— publicaţiunile «Asociaţiunii» 493
— secţiile ştiinţifice literare 494
— Biblioteca Asociaţiunii 494
— Muzeul 495
— Şcoala civilă de fete 495
— Averea Asociaţiunii 496
— şedinţele comitetului central 497
— propuneri 497

Pag.

— Consemnarea membrilor decedaţi 499–500
— consemnarea membrilor 501–533
— conspectul sumar al membrilor 534–535
— prelegerile poporale ţinute în cursul anului 1910 536–544
— prelegerile ţinute de conferenţiarul agronomic 545
— raportul conf. agr. către comitetul central despre activitatea desfăşurată în 1910/11 546–548
— conferinţe ţinute în cursul anului 1910 549–550
— Producţiuni şi serate artistice 551
— activitatea despărţămintelor 552–590
— tablou sumar despre activitatea despărţămintelor 593
— raportul comitetului central asupra socotelilor 594–596
— Bilanţul Asociaţiunii 597–599
— Venituri şi spese la 31 Decemvrie 1910 600–601

Pag.
— Evidența specială a Fondurilor și fundațiunilor 602 - 609
— Efectele fondului general 610 - 611
— Efectele fondurilor și fundaț. 612 - 614
— Proiectul de buget pe 1912 615 - 621
— Lista bursierilor pe anul 1910/11 622
— cassierul prezintă socotelile și bugetul Asociațiunii 647
— Proces-verbal al ședinței prime a adunării generale 776—777
— Proces verbal al ședinței a doua a adunării generale 778—780
— au întrat 6 propuneri pentru adunarea generală 781
— secretarul prezintă procesele-verbale ale adunării generale 782
Ajutoare:
— premiul de 300 cor. din fundaț. A. Murășian rămas neîmpărțit se dă văduvei 789
Analfabeți:
— se dau 10 premii de câte 50 cor. și abecedare gratuit 789
— circulară către directorii desp. 801 - 802
Barițiu George:
— Centenarul nașterii 787
— „ „ 788
Biblioteca:
— Cărți primite gratuit 78, 192, 193, 195, 649, 783, 786, 804
— Biblioteca poporală să se tipărească în 10,000 de exemplare 78
— Biblioteca scriitorilor dela noi, se publică sub auspiciile Asociațiunii» 78
— Biblioteca poporală să se tipărească în 15,000 exemplare 195
— secretarul admin. propune să se retipărească Nr. 1—3 din Bibl. poporală în câte 5000 exemp. 313
— Biblioteca scriitorilor dela noi se va publică în Orăștie 315
— se ia act de mersul Bibl. pop. în 1911 788
Birou de informațiuni pentru țărani:
— Economul din Cluj a înființat un birou de informațiune 649
Busturile M. Eminescu și G. Barițiu:
— secretarul lit. propune ca «Asociațiunea» să ridice un bust lui Eminescu, se votează 1000 cor. pentru bust lui M Eminescu și G. Barițiu 691

Pag.
— apel pentru cele doue busturi 197
— lista contribuirilor pentru busturi 197 - 202 790—796
Cărți cumpărate:
— 100 exempl. «Tovărășii pentru școlari» de A. Bratu 80
— 50 exempl. «Preoțimea română» în veacul al XVII-lea de I. Mateiu 646
Cărți distribuite grătuit:
78, 79, 193, 195, 315, 646, 786
Circulară către despărțăminte pentru fotograful Roșu 204
Conferențiarul agronomic:
— Raportează despre conferințe ținute 78
— prezintă program de lucru pe Martie și Aprilie 192
— indrumarul secției econ. pentru conf. 202—204
— prezintă raport despre activitatea în Martie — Maiu 315
— prezintă raport despre activitatea desfășurată 647
— raportează despre activitate 783
— circulară către directorii despărțămintelor 802 803
Conferințele «Asociațiunii»: 192
Contabilitate pentru popor:
— au întrat 4 lucrări 195
Controlorul Asociațiunii:
— se numește dl Dr. Vas. Bologa 193

Despărțăminte:

Abrud-Câmpeni:
— proces verbal al șed. com. cercual din 5 Dec. 1910 77
— ajutor 100 cor. pentru prel. pop. 191
— a luat dispoziții pentru ținerea ad. cercuale 645
Agnita:
— expoziție etnografică 191
— procese verb. ale șed. com. cercual din 11 Iulie 1911 și adun. cerc. ținută la 13 Aug. 1911. (expoziție, prelegere) 782
Aiud-Teiuș:
— proc. verb. al ad. cercuale din 13 Aug. 1911 (prelegere) 787
Alba-Iulia:
— a ținut 20 prelegeri 647

Pag.

Becicherecul-mare:
— procese verbale ale adun. cerc. din 6/19 Aug. 1910 şi şed. com. cerc. din 9/22 Noemvr. 1910 prelegere) 79
Beclean:
— s'a înfiinţat desp. (adun. de const. din 26 Noemvrie 1911) 789
Beiuş:
— s'au luat dispoziţii pentru ţinerea prel. şi conf. 195
— s'a ales dir. al desp. 314
— proc. verb. al şed. com. cerçual 647
— proces verb. al şed. com. cercual din 13 Aug. 1911 782
— a luat dispoziţii pentru prelegeri şi conf. 785
Bistriţa:
— s'a înfiinţat o agentură 314
— i se dăruesc cărţi 788
Blaj:
— s'au luat dispoziţii pentru ţinerea prelegerilor 79
— ajutor 100 cor. pentru prel. pop. 191
— s'au dăruit 40 broşuri spre distribuire 195
— propune să se facă apel către desp. pentru fundaţiunea culturală Iosif St. Şuluţu 314
— înaintează adresa comitelui suprem 785
Brad:
— ajutor de 100 cor. pentru prel. pop. 191
— a luat dispoziţii pentru ţinerea ad. cercuale 314
— proces-verb. al ad. cercuale din 16/VII 1911 (prelegeri) 782
Braşov:
— procese verbale ale şed. com. cerc. 16/29 Oct. 1910 şi 2 Ian. 1911 77
— ajutor de 100 cor. pentru prel. pop. 191
— cererea a da m. ord. pe lângă Transilv. şi Bibl. pop. 191
— procese verbale ale ad. cerc. din 28 Maiu, şec. com. cerc. din 18 Maiu şi 24 Iunie 1911 (prelegere, agenturi) 645
— s'au luat dispoziţii pentru prelegeri pop. 788

Pag.

Bucium:
— nu se poate convocà ad. de const. a desp. Bucium-Jibou 191
Caransebeş:
— se decide desmembrarea desp. 788
Ceica:
— se încredinţează d-l Iuliu Pataky cu convocarea adunării cercuale 314
— s'a decis susţinerea desp. 645
— proces-verbal al adun. cercuale din 12 Iulie 1911 782
Cincul-mare:
— se încredinţează dl Ioachim Muntean cu înfiinţarea desp. 789
Cluj:
— procesul verbal al ad. cercuale din 11 Dec. 1910 647
— procese verb. ale adun. cerc. din 6 Aug. şi şed. com. cerc. din 28 Sept. 785
Deva:
— proces verbal al ad. cercuale din 30 Iulie 1911 782
— proces verb. al ad. cercuale din 21 Sept. 1911 (prelegere) 788
Diciosânmărtin:
— procese verbale ale adun. cerc. din 25 Dec. şi şed. comit. cerc. din 10 şi 31 Dec. 1910 77
— se dă 100 cor. ajutor pentru prelegeri poporale 79
— s'au ţinut prelegeri şi s'au dăruit cărţi 79
— programul prel. pop. 191
— s'au ţinut 8 prelegeri şi s'au făcut agenturi 195
— se dăruesc cărţi 314
— proces verbal al şed. com. cercual din 28 Iunie 1911 (prelegeri) 645
— procesele verbale ale şed. com. cerc. din 14, 16 şi 17 Iulie şi al adun. cerc. din 16 Iulie 648
Dobra:
— proces verb. al adun. cerc. din 12 Iulie 1911 (prelegere) 648
Făgăraş:
— proces verbal al adun. cercuale din 27 Iunie 1911 (prelegere) 645
Gherla:
— proces verbal al şed. comitetului cercual din 30 Dec. 1910 77

Pag.

— se ţin cursuri pentru analfabeţi, prelegeri pop. 314
— proc. verb. al ad. cercuale din 12 Iunie 1911 (prelegere) 646

Giurgeu:
— pretorul a oprit adunarea de constituire 314
— ministrul de int. a anulat hotărîrea preturei 789

Haţeg:
— proc. verbal al adun. cerc. din 15 Oct. 1911 (expoziţie) 789

Hida-Huedin:
— procesul verbal al şed. comit. cerc. din 22 Noemvrie 1910 77
— ajutor 100 cor. pentru prel. pop. 191
— prelegeri poporale 191
— procese verbale ale şed. comit. cercual din 6 Maiu şi 18 Iunie 648

Hunedoara:
— s'a înfiinţat desp. (ad. de const. din 30 Iulie 1911) 648

Ibaşfalău:
— decis înfiinţarea unei reuniuni de cântări 77
— ajutor de 100 cor. pentru prel. poporale 191
— programul prel. pop. 191
— s'au ţinut 4 prelegeri 648
— proces verbal al adun. cerc. din 6 August 782

Indol:
— s'a înfiinţat desp. (adun. de const. din 7 Iulie 1911) 648

Lăpuşul-unguresc:
— a decis să ţină prel. pop. 314
— proces verbal al adun. cerc. din 10/23 Iulie 1911 782

Lugoj:
— ajutor de 100 cor. pentru prel. poporale 191
— procese verb. ale şed. com. cercual din 23 şi 26 Iunie şi al ad. cercuale din 27 Iunie 1911 648

Marghita:
— s'a constituit noul comitet 77
— ajutor de 100 cor. pentru prel. poporale 191
— program de muncă 191
— s'au înfiinţat agenturi 315
— proces verb. al ad. cercuale din 12 Iunie 1911 646

Mediaş: Pag.
— proces verb. al adun. cercuale din 8 Oct. 1911 (prelegere) 788

Mercurea:
— se dă ajutorul de 100 cor. pentru prel. pop. 79
— proces verbal al adun. cerc. din 19 Dec. 1910 (prelegere, insignii pentru membrii) 315
— proces verb. al ad. cerc. din 5 Noemvrie 1911 (prelegere) 789

Mociu:
— ajutor de 100 cor. pentru prel. 191
— învită conf. agr. să ţină prel. 191

Murăş-Ludoş:
— i se dăruesc cărţi 315
— proces verbal al ad. cercuale din 18 Iulie 1911 (prelegere) 648

Murăş-Oşorheiu:
— s'au luat dispoziţii pentru convocarea adunării cercuale 77
— ajutor de 100 cor. pentru prel. poporale 191
— s'au ţinut 2 prelegeri 191
— s'au ţinut prelegeri, i-se dăruesc cărţi 315
— procese verb. ale şed. com. cercual din 30/IV, 21/V, 4 şi 12 Iun. 646

Murăş-Uioara:
— i se dăruesc cărţi 648

Năsăud:
— i-se dăruesc cărţi 315
— proc. verb. al şed. com. cercual din 30 Iunie 1911 (prelegeri) 648
— proces verb. al ad. cercuale din 19 August 783

Nocrichiu:
— se înfiinţează o reuniune de înmormântare 191
— i-se dăruesc cărţi 648

Orăştie:
— se dă ajutorul de 100 cor. pentru prelegeri poporale 79

Oraviţa:
— prelegeri ţinute, şezători 191
— proc. verb. ale şed. com. cercual din 10 August şi adun. cercuală din 13 Aug. 783

Panciova:
— s'a dat bisericii ajutor. La adunarea cercuală s'a ţinut o prelegere şi s'a ales director 77
— demisia directorului desp. 788

Pag.

Reghin:
— a demisionat directorul desp. dl G. Şagău 195
— s'a ales director, i-se dăruesc cărţi 315
— adunarea cerc. din Topliţa-rom. 788
Sălciva:
— s'a înfiinţat desp. în 20 Aug. 1911 783
Sălişte:
— s'au ţinut 18 prelegeri pop. 191
— i-se dăruesc cărţi 646
Sătmar-Ugocia:
— i-se dăruesc cărţi 646
— proc. verb. al adun. cerc. din 23 Iulie 783
Sebeş:
— ajutor de 100 cor. pentru prel. poporale 191
— procese verb. ale şed. com. cercual din 27/I, 2/III, 24 şi 27/IV, 26/VI, 6 şi 15/VII şi al adun. cercuale din 12 Iulie 1911 (prelegeri etc.) 648
Sibiiu:
— se dă 100 cor. ajutor pentru prelegeri poporale 79
Şimleu:
— se dă 100 cor. pentru prelegeri poporale 79
— cumpără 50 broşuri din Bibl. pop. spre distribuire 192
— s'au ţinut 7 prelegeri, se învită conf. agr. 315
— s'au luat dispoziţii pentru adunarea cercuală 646
Tăşnad:
— ajutor de 100 cor. pentru prel. poporale 191
Teaca:
— Proces verbal al şed. com. cercual din 15 Sept. 1910 (comunele) 77
— ajutor 100 cor. pentru prelegeri poporale 191
— i-se dăruesc cărţi 783
Timişoara:
— proces verbal al ad. cercuale din 16 Oct. 1910 şi al şed. com. cerc. din 15 Dec. 1910 77
— adună capitalul pentru ridicarea casei naţionale 192
Turda:
— a decis să se desmembreze în 4 desp. 192

Pag.

— proces-verbal al adun. cercuale din 6 Aug. 783
Vârşeţ:
— a înfiinţat o agentură, i-se dăruesc cărţi 192
— s'au luat dispoziţii pentru organizarea desp. I-s'a votat 100 cor. ajutor pentru prelegeri 195
— proc. verb. al ad. cercuale din 8/X şi al şed. com. cerc. din 5/18 Noemv. (prelegeri) 789
Vişeu—Iza:
— se încredinţează dl Oct. C. Tăslăuanu cu înfiinţarea acestui desp. 314
— secretarul adm. dl O. C. Tăslăuanu raportează despre adun. de const. 781
— i-se dăruesc cărţi şi i-se dă 100 cor. ajutor 788
Zârneşti:
— ajutor de 100 cor. pentru prelegeri poporale 191
— i-se dăruesc publicaţiunile «Asociaţiunii» 195
— proces verbal al adun. cercuale din 16 Iulie 1911 648
Donaţiuni:
— d-l D. Nistor trimite 11 cor. venitul petrecerii din Zârneşti şi Ex. Sa Dr. V. Mihalyi 100 cor. dăruite de d-l G. Pasca preot în Satul-nou 786
— Nic. Densuşianu a lăsat prin testament «Asociaţiunii» scrierile sale 787
— d-l V. Gr. Borgovan dăruieşte «Asociaţiunii» traducerea Leonard şi Gertruda de Pestalozzi 789
Fundaţiuni:
— Dr. Grig. Sândeanu din Sibiiu şi-a lăsat averea «Asociaţiunii» 77
— pertractarea lăsământului Dr. Gh. Anca 77
— clădirea internatului în grădina Petran, Cluj 79
— pertractarea lăsământului fund. Dr. Gr. Sândeanu 191
— se adaug la fondul Gh. Bariţiu 50 cor. dăruite de: desp. Cluj (20 cor.), «Economul» (20 cor.) şi Dr. E. Băianu (10 cor.) 195
— d-l N. Ivan raportează despre

Pag.

zidirea unui internat în Cluj (fund. Petran) 313
— se publică concurs pentru bursa din fund. A. Iancu 314
— s'au dăruit 95 cor. pentru fondul Şuluţu 315
— comitetul stabileşte textul lit. fund. ale fund. T. Sandul 315
— judecătoria a pus secuestru pe av. fund. Dr. Gh. Anca 316
— s'au împărţit 4 premii din fund. Boeriu 316
— s'a achitat în contul fundaţiunii Dr. Gh. Anca suma de K 672·21 647
— Victor Fetti justifică sporul 647
— Literile fundaţ. pentru «Fundaţ. Teodor Sandul» 650–652
— concurs pentru conf. burselor din fund. Teodor Sandul 653
— d-l V. Stroescu a dăruit 10,000 cor. pentru biblioteca universitarilor din Cluj 781
— planurile internatului stud. univ. se înaintează ad. gen. 781
— se votează bursele din fundaţ. Sandul 782
— se votează bursele din fundaţ. Petran, etc. 785
— fund. Anca 783
— bursa din fund. Petran etc. 786
— fund. Murăşan Nr. 178—1911 787
— fund. Anca 788
— fund. Oltean 788
— „ Nichita 788
— „ Ion şi Zinca Roman (burse) 788

Iubileul «Asociaţiunii»:
— se încredinţează d-l Goga cu lucrarea comemorativă 193
— secretarul literar raportează despre lucrările întrate 314

Membri decedaţi: 78, 193, 315, 783, 787

Membri fundatori noi:
193, 195, 316, 649, 783–784, 786, 789

Membri pe vieaţă noi:
78, 80, 193, 316, 649, 784, 786, 788, 789

Membri ordinari noi:
78, 80, 193, 195, 316, 649–650, 784–785, 788, 789–790

Muzeu:
— Obiecte dăruite 78, 79, 192, 195, 315, 646, 789
— d-l O. C. Tăslăuanu propune înnerea unei petreceri în favorul Muzeului 79
— s'au cumpărat mai multe obiecte 192
— s'au dăruit 20 cor. 315
— s'au dăruit 50 cor. 646
— s'au dăruit 10 cor. 649
— venitul de 150 cor. al petrecerii aranjate de desp. Dej, se adaugă la fond 783
— se angajează o persoană pentru catalogare etc. 787

Orele de birou: 787

Organizarea economică a poporului nostru:
— d-nul Vasile Stroescu donează 50,000 cor. pentru înfiinţare băncilor sătesti 196
— secretarul d-l O. C. Tăslăuanu prezintă raport amănunţit şi se încredinţează d-l V. C. Osvadă să studieze însoţirile 313
— d-l Osvadă răspunde că va studia mişcarea cooperativă 314

Petrecerea cu jocuri naţionale 192
— donaţiuni pentru petrecerea aranjată 202

Prelegeri poporale 193
— circulară către direct. desp. 797–800

Premiul Andreiu Murăşian:
— la concursul publicat au întrat 3 lucrări 195
— concurs 800

Răscumpărările felicitărilor de anul nou: 192, 796–797
— apel pentru răscumpărări 803

Şcoala civilă de fete:
— Dl Dr. Ilie Beu se încredinţează cu traducerea manualului de igienă. Se înaintează spre aprobare manualul de aritmetică de d-na Eugenia Tordăşianu şi planul de învăţământ 77
— Corpul profesoral cere îmbunătăţire de salar 79
— inspectorul şcolar cere introducerea cântărilor maghiare 192
— s'au scutit 8 eleve de taxa şcolară şi una pe jumătate 195
— comisarul ministerial şi inspect. şcolar au rămas mulţumiţi de examene 315

Pag.

— manual de limbă maghiară, clasificări, examenele, cvincvenal dlui Dr. V. Bologa, ministrul dă voie dșoarei Elena Șiandru să funcționeze până în 1913/14 646
— Nrii 1517, 1513, 1538 și 1525—1911 783
— Nrii 1612 și 1611 - 1911 786
— Comitetul răspunde ordonanței Nr. 99000/1908 a ministrului de culte 787

Școala de meserii din Câmpeni:
— s'a dat spre studiare desp. Abrud-Câmpeni chestiunea înființărei 645
— direcțiunea desp. Abrud-Câmpeni raportează 783

Școli agricole:
— V. Stroescu renunță la ideea de a înființă școli agricole 196

Secțiunile științifice literare:
— Proces-verbal al ședințelor plenare a secțiilor științifice literare ținut în 14—15 Iulie 623 - 626

Pag.

— secretarul literar prezintă procesele-verbale 644
— raportul secretarului literar către adunarea plenară 626 - 631
— raportul secției literare 631—632
— raport despre cărțile prezentate la concurs pentru premiul «A. Mureșianu» 633 - 634
— raportul secției istorice 634 - 637
— raportul secției școlare 637—639
— raportul secției științifice 640 - 642
— proces-verbal al șed. secției economice din 14 Iulie 1911 642—644
— proces-verbal al ședinței festive a secțiilor 781
— dl I. Corbu scrie că primește mandatul, dl Dr. I. Sârbu că nu primește mandatul de membru 782

Stroescu V.:
— bursele 786, 788

Șuluț, Iosif St.
— moartea prezid. Iosif St. Șuluțu 194
— s'a cumpărat portretul 315

TRANSILVANIA

REVISTA

ASOCIAȚIUNII PENTRU LITERATURA ROMÂNĂ ȘI CULTURA POPORULUI ROMÂN.

Nr. 1. Ianuarie—Februarie. 1911

PREOȚIMEA ROMÂNEASCĂ-ARDELEANĂ IN VEACUL AL XVII-LEA.[1]

-- Studiu istoric. —

I.

Istoria bisericii românești-ardelene din vremile mai îndepărtate, nu se poate cunoaște astăzi exact.

Aceasta se explică lesne prin împrejurarea, că noi n'am fost un popor de *cetate,* care se ridică și stăpânește prin vitejia brațelor oțelite și înțelepciunea minții ascuțite a celor ce se încheagă într'o puternică falangă cuceritoare, ci mai mult un neam de oameni ai cerului albastru, înfrățiți, de veacuri, cu freamătul frunzelor din tainicii codri bătrâni, unde sfânta doină își picură tremurul prelung în accente de patimă aprinsă și uneori de răsvrătire înviforată.....

Furtuna năvalnică și pustiitoare a hordelor sălbatice ne-a ținut multă vreme aici, și când, în urmă, înaintașii noștri s'au scoborît iarăși în câmpiile mai puțin întinse ale pământului încrustat de sângele păgânilor răsboinici, viața lor a urmat să fie — cu foarte puține deosebiri — aceea de mai înainte.

O simplă viață de «sate și preoți» a fost aceasta, smerită și dureroasă, fără luminișuri și fără evenimente, pe care, prin urmare, condeiul contemporanilor, n'a socotit-o vrednică să fie eternizată în slovele aurite ale însemnărilor domnești. Abiă prin colțul vreunei cronici colbuite de poți oblicì câte-o notă izolată, aruncată în pripă de cutare diac sau logofăt, priceput în meș-

[1] Lucrarea aceasta a obținut «premiul Bunea».

teşugul scrisului, în care se face cu dispreţul obicinuit şi rareori în alt chip — pomenire şi de neamul nostru oropsit.

Între astfel de împrejurări, fireşte că e foarte greu să răsfrângi ceaţa întunecoasă, care pluteşte preste aceşti «muncitori fără nume», să le descoperi vieaţa trudnică şi să le înfăţişezi trecutul lor de oameni năcăjiţi. Cu atât mai greu, cu cât întreaga noastră vieaţă fiind dela început o vieaţă de ţărani, lipsită cu desăvârşire de orizonturi culturale, nu ni-a putut rămâneà dela ei şi prin ei, nici o amintire scrisă.

Nici chiar în documentele statului unguresc nu sunt pomeniţi Românii, decât în veacul al XIII-lea. Iar de aici înainte până la jumătatea veacului al XVI-lea, numai notiţe fragmentare vestesc şi existenţa poporului românesc în aceste văi ale Ardealului. Pentrucă «niciodată Românii din Ardeal şi părţile mărginaşe n'au ajuns prin propriile lor mijloace să-şi alcătuiască o vieaţă deosebită. Ei au trăit totdeauna supt alţii; au trăit totdeauna o vieaţă de umilinţă, fără nădejde şi cu mai puţină simţire în trecutul depărtat, dar simţind din ce în ce mai dureros lipsa lor de noroc, în timpurile apropiate de noi» [1]. Singură *biserica*, ar fi fost instituţia chemată să schimbe această stare de lucruri, trezind poporul la o viaţă istorică conştientă; dar aceasta, în lipsa unei preoţimi culte şi a unei ierarhii bine organizate, a fost cu neputinţă [2].

Abià în veacul al XVI-lea începe să se deslușască mai bine şi pentru ardeleni istoria bisericii, subt vajnica influinţă a Reformaţiunii. Dela acest dat se poate vorbì de o anume vieaţă religioasă şi bisericească. Dar şi aceasta aşa umilă cum a fost, până mai deunăzi, abià se cunoaşte.

Astăzi însă, prin stăruinţele, unor istorici cu reputaţie europeană, s'au descoperit o serie de acte şi documente de mare valoare, prin cari se împrăştie, în parte, negura care stăpâneà până acum, şi în temeiul cărora se poate construì deşì nu deplin, istoria bisericii ardelene.

Frământările religioase din aceste timpuri, au scos la lumină suferinţele şi aspiraţiile ţăranilor români din Ardeal, şi precum întrebarea religioasă dăduse glas satelor, acest glas răsună până la noi, prin hârtiile şi documentele păstrate în diferitele arhive.[3]

Ele aruncă lumină asupra trecutului nostru de durere, spulberă fantasmele ce s'au alcătuit împrejurul lui, şi se statorniceşte vieaţa noastră religioasă şi politică, după norme şi criterii mai puţin îndoelnice şi închipuite. Cunoaşterea acestui trecut,

---

[1] Iorga, *Ardealul românesc*, p. 8—9.
[2] Lupaş, *Az erdélyi gör.-kel. egyház és a vallás-unio a XVIII. sz. folyamán*, p. 6.
[3] Iorga, *Sate şi preoţi*, p. 10.

după nouile înfăţişeri, se ţine de datoria fiecărui Român cu pretenţii de cultură, şi pentru cuvântul, că un popor care vrea să trăiască în *viitor*, trebuie să capete conştiinţa *trecutului* său, cum se exprimă dl Iorga.

În special însă, el prezintă un interes deosebit pentru preoţimea noastră, întru cât poporul românesc de aici, manifestându-se aproape numai supt forma religioasă, în aceasta dar şi în toate celelalte, preoţimea a avut rolul de căpetenie, rolul de conducere, aşa precum îl are şi acum.

Mai ales astăzi, când la noi simţul pentru cunoaşterea vieţii noastre din trecut, este atât de relativ, când atâţia cred foarte greşit, că un trecut puţin luminos şi puţin sclipitor nu este vrednic să fie cunoscut, se impune cel puţin preoţimii această cunoaştere, pe care o priveşte deadreptul.

A ştii ce-a fost *preoţimea*, tocmai în temeiul celor de sus, din cele mai îndepărtate timpuri până astăzi, a cunoaşte starea, vieaţa şi munca ei de conducătoare a neamului, e de sigur, un lucru nu se poate mai folositor.

Şi tocmai în zilele noastre, când iarăşi preoţimei îi revine cea mai mare însemnătate în vieaţa noastră sufletească, e nevoie — cred, — să se ştie rolul ei istoric din trecut, pentruca cunoscându-l, preoţimea să înţeleagă, cum să se facă, prin muncă trează şi stăruitoare, vrednică de aceleaşi atribuţii *istorice* ale preoţimii de odinioară.

Nu voiu face aici monografia preoţimii noastre din toate timpurile, pentrucă aşa ceva ar trece preste neînsemnatele mele puteri. Ci lucrarea de faţă, este o foarte nepretenţioasă încercare de a reconstruì icoana preoţimii româneşti ardelene din veacul al XVII-lea, după izvoarele ce-mi stau la îndemână.

II.

Pentru a puteà cunoaşte şi înţelege mai bine starea bisericii şi cu ea deodată a preoţimii din acest veac, e neapărat de lipsă să facem o scurtă reprivire asupra veacului anterior, cu atât mai vârtos, cu cât evenimentele veacului de care ne ocupăm îşi au obârşia în acesta, fără de care nu pot fi pricepute.

Cred că e folositor să facem acest lucru şi pentru alt motiv. Cu acest veac încep aşa zicând cele mai multe şi mai sigure date şi informaţii privitoare la istoria bisericii noastre, şi în chipul acesta putem, deci, cunoaşte mai exact, împrejurările între cari porneşte vieaţa noastră istorică.

*

Unul dintre cele mai însemnate evenimente ale istoriei bisericeşti — universale şi chiar politice, este fără îndoială acela al Reformaţiunii din veacul al XVI-lea.

Pornind din Anglia prin profesorul şi preotul *Wycliffe*, s'a întins îndată cu o iuţeală fulgerătoare, preste întreaga Europă. Pretutindeni aderenţi înfocaţi, ispitiau, prin glasurile lor de sirenă, mulţimile neorientate, cu învăţăturile de reformă ale acestuia, căutând să sdruncine catapeteasma viţioasă a bisericii papistaşe.

Învăţăturile acestea, prin nota lor de noutate, au pătruns fireşte şi în Ardealul nostru. Saşii şi Ungurii se arătau foarte dispuşi pentru nouile reforme. Ei se înţeleseră în ura lor faţă de catolicismul corupt; apoi se despărţiră. Ungurii cu Ion Sigismund se aleseră calvini, iar Saşii, credincioşi originei lor nemţeşti rămân luterani»[1].

Principii ardeleni, întemeiaţi, ca toţi domnitori protestanţi, pe maxima: «cuius regio, eius religio», căutau să câştige popoarele pentru confesia căreia aparţineau ei. Trăiau în convingerea, că tăria şi continuitatea unui regat ori principat atârnă în prima linie dela unitatea credinţei diferitelor popoare care-l alcătuiesc. Dar aici mai lucrà şi îndemnul religios sau chiar prozelitismul. Şi cum Ardealul erà aproape în întregime românesc, reforma se îndreptă mai întâi spre Români. La început au încercat Saşii să-i cucerească, tipărind pe seama lor, în româneşte, la 1544 în Sibiiu, Catechismul luteran, iar ceva mai târziu, prin diaconul Coresi şi alte cărţi bisericeşti, pline toate cu învăţături protestante.[2] Aceste cărţi erau puse apoi în mâna preoţilor, ca conducători ai lor. «Aşa primiră aceşti săraci şi înculţi preoţi aceşti popi urgisiţi, cari împreună cu parohienii lor erau îndatoraţi să săvârşească lucrări grele în pământ străin, tot ce le trebuià, pentruca să facă din turma lor români protestanţi, fie în sens luteran-săsesc, ori în sens calvinesc-unguresc.[3]

Prin aceasta îşi ia începutul epoca calvinizării Românilor ardeleni, epocă care a ţinut mai bine de un veac şi jumătatate.

Catechismul însă n'a prins şi îndată ce Saşii s'au convins despre aceasta, au încetat de a mai nutrì gânduri de propagandă.[4] Dar în schimb, au continuat operà principii ardeleni cu o energie aproape îndărătnică. Având şi puterea de constrângere, ei au

---

[1] Iorga, *Ştefan cel mare şi Mihai Viteazul*, pag. 24.

[2] Iorga, *Stefan cel mare şi Mihai Viteazul*, pag. 25; idem, *Sate şi preoţi*, pag. 22, Bunea, *Vechile episcopii*, pag. 37; idem, *Sava Brancovici*, pag. 32.

[3] Iorga, *Die Geschichte des Rumänischen Volkes*, vol. II. pag. 101. So erhielten diese armen, ungelehrten Geistlichen, diese verachteten Popen, die gemeinsam mit ihren Pfarrkindern zu harter Arbeit auf fremdem Boden verpflichtet waren, alles, was sie brauchten, um aus ihrer geistlichen Herde rumänische Protestanten, sei es im sächsisch lutherischen, sei es im ungarisch-calvinischen sinne zu machen.

[4] Iorga *Istoria literaturii relig.*, pag. 67; idem, *Istoria Românilor*, pag. 162; idem, *Istoria bisericii româneşti*, vol. I. pag. 166.

luat-o mai sistematic. Erau convinşi că, stăruinţele lor numai atunci pot aveà un rezultat pozitiv, dacă vor izbutì să aşeze în fruntea bisericii româneşti o persoană dispusă spre calvinism. Au căutat-o şi au găsit-o în George de Sângiordz.[1] Au supus acestuia întregul cler românesc, iar poporul erà silit, subt pedepse aspre să asculte de el.[2] Totodată li s'a pus în vedere, în schimbul trecerii, diferite uşurări. Şi în curând nădăjduind o soarte mai bună, decât aceea ticăloasă în care se aflau, Românii unor sate au şi trecut la calvinism. Fireşte că «trecerea aceasta n'o făceau ei cu încredinţarea că-şi părăsesc credinţa strămoşească, dacă atâtor dintre catolicii luminaţi li s'a putut strecurà gândul, că prin Reformă nu se aduce nici o schimbare, ci se înlătură numai o mulţime de obiceiuri rele, cu atât mai uşor vor fi cugetat popii noştri simpli, şi unde în lucrurile bisericeşti, ziceà popa că e bine, satul ziceà după dânsul. Oamenii se credeau numai *creştini* şi domnii cei mari îi numiau în înţelepciunea lor, luterani sau calvini. Românii au deprins cuvintele pentru aceste idei noue, ei au zis *calvin*, înţelegând prin aceasta un Ungur rău şi pe un spurcat eretic, şi au zis *lotrean* pentru cineva care erà de legea Saşilor, dar niciodată ei nu şi-au dat seama că ar fi trecut la «eresurile» acestora, precum nu-şi dăduseră seama nici când primiseră idei bogomilice sau ascultaseră predica husită.»[3]

Şi pe cât de neorientată erà ţărănimea, tot atât de puţin conştientă a fost şi preoţimea de prezenţa ereziilor în cărţile de propagandă calvină, cu cari erà ispitită. Aceasta o confirmă chiar cazul vestitului popă Grigore din Măhaciu, care «transcriind Catehismul luteran ca tot aşa de ortodox precum ar fi o poveste bogomilică, spune despre această *Intrebare creştinească* — acesta erà titlul, fără loc de tipar, nici altă însemnare, ca să se poată

[1] Iorga, *Istoria bisericii româneşti*, I. pag. 175.

[2] Iată ce se spuneà în art. 36 şi 37 aduşi în dieta dela 30 Noemvrie 1566: «În treaba cuçerii încă mai înainte cu obştească înţelegere s'au hotărît, ca după cuprinsul articolelor mai dinainte, propoveduirea Evangheliei după înţelesul *înoitorilor* nici într'un fel de naţie să nu se împiedece, nici creşterea cinstii lui Dumnezeu să nu se vateme, ba mai bine toate închinăciunile idoleşti, şi cele împotriva lui Dumnezeu lucruri să se curețe şi se înceteze, şi acum de nou s'au hotărît, ca în ţara aceasta în toate naţiile acest feliu de eresuri (credinţa apusului şi a răsăritului) să se lapede, *mai virtos între Români;* a cărora Păstori orbi fiind povăţuiesc pre orbi şi aşa şi pre sine şi poporul duc spre perire. Acelora cari nu ar vrea să asculte adevărul, să poruncească înălţimea sa (Prinţul Ţării) ca cu episcopul şi superintendentul George să se dispute din Biblie, şi să meargă la înţelesul adevărului, şi cari şi aşa nu ar da loc adevărului, să se prindă, fie episcop român, preot sau călugăr, şi numai de alesul episcop George superintendentul, şi de preoţii prin acelaşi aleşi să asculte, iar aceia carii s'ar împotrivì acestora, să se pedepsească ca cei necredincioşi Ţării». Vasile Popp, *Disertaţie despre tipografiile româneşti*, Sibiiu, 1838, pag. 6.

[3] Iorga, *Istoria literaturii relig.*, pag. 69.

strecurà mai uşor: — «scrisam eu carte: ciri se va întreba cu altul ca să ştie răspunde»; ar fi fost adecă un fel de joc de societate cu privire la cele sfinte».[1]

Principii ardeleni nădăjduiau că prin cărţile calvineşti, pe cari le puneau cu forţa în mânile preoţilor, vor face cuceriri cât se poate mai întinse. Cei mai mulţi preoţi, însă, împreună cu poporul, au rămas statornici în legea veche. Aceasta se vede din art. 13 al dietei din Turda, ţinută la 6 Ianuarie 1568, care zice: «Inălţimii tale cu umilinţă arătăm. Sunt *mulţi* în această ţară a Inălţimii tale, carii episcopului, care din mila Inălţimii tale s'au înălţat spre cinstea episcopească, *nu se supun*, ci supuindu-se *vechilor săi preoţi*, şi ascultând de rătăcirile lor, acestuia se împotrivesc, şi în deregătoria sa îl împedecă. Ne rugăm Inălţii tale, ca după rânduielile mai înainte cu Ţara făcute, să îngădui mergere înainte Evanghelii, şi îndrăzneţele împotriviri acestor împotrivitori să le pedepseşti».[2]

Bisericii i se octroiază în acest timp şi o organizaţie calvinească. Se ţin soboare după sistem calvin, la cari preoţii sunt *siliţi* să ia parte şi să asculte predica calvină a episcopului românesc. În 1567 un astfel de sobor, decretează la porunca principelui, folosirea exclusivă a limbei româneşti în biserică. Dar fără rezultat, căci preoţii rămân tot la limba slavonă, care erà socotită de ei drept limba sfântă a bisericii, şi a cărei părăsire erà identică cu săvârşirea celui mai greu păcat. Nu voiau să mai meargă nici la aceste soboare, ţinute — dupăcum spun documentele — pentru profesiunea unei mai curate doctrine evanghelice; nu plăteau censul obicinuit şi veniturile obicinuite, ba chiar batjocureau pe episcop (cel calvinesc) «spre scandalul public».[3]

Mai târziu însă, supt episcopii calvini din Lancrăm, Paul şi Mihai Tordaşi, se sporeşte totuşi numărul Românilor calvini, după cum constată chiar dieta din 16 Aprilie 1577, care zice că supt Tordaşi s'au aflat mulţi Români, cari luminaţi de D-zeu au părăsit legea grecească.[4] Şi Vasile Pop confirmă acest fapt scriind: «Lângă toată statornicia Românilor pe lângă legea şi credinţa strămoşilor săi cea grecească, totuşi mulţi au trecut întru acele vremi la dogmele înoitorilor, *mai ales floarea Nobleţii,* învinşi sau prin multe năcazuri ce li se făceà; sau prin daruri şi dregătorii ce li se făgăduià».[5]

---

[1] Iorga, *Ist. lit. relig.*, 67.
[2] Vasile Popp, o. c. p. 9.
[3] Iorga, *Documentele Bistriţii*, vol. II p. XLII. prefaţa.
[4] «Quoniam de plebe Valachica sunt *plurimi*, quos Dominus Deus radiis veritatis illuminavit, *a professione graeca recesserunt*, et verbum Dei propria ipsorum lingua predicatum audiunt». La Cipariu, *Archiv*, p. 654 şi Vasile Popp, o. c. p. 9.
[5] V. Popp, o. c. p. 10.

In acelaş timp este şi un episcop ortodox, a cărui autoritate, însă, de sigur, nu puteà merge departe preste zidurile reşedinţei sale.[1]

Dieta din Turda, ţinută la 21 Octomvrie 1579, dă dreptul Românilor să-şi aleagă ei înşişi pe episcop. Această hotărîre este de mare importanţă pentru noi. Se întăreşte adecă din partea guvernului, recunoaşterea unui episcop românesc.[2]

Cătră sfârşitul veacului al XVI-lea propaganda calvină scade, prin suirea Bathoreştilor catolici pe tronul Ardealului. Soartea bisericii însă şi cu ea a preoţimii nu s'a schimbat. Românii şi-au jertfit credinţa în nădejdea unei vieţi mai omenoase, dar fără folos. Dimpotrivă, toate legile dietelor, începând cu cea din 1566 dela Sibiiu, până la acea din A.-Iulia dela 1593, apasă în chipul cel mai barbar asupra episcopilor, preoţilor şi poporului românesc.[3] Religia ortodoxă este acum numai «rit», episcopii sunt puşi la discreţia fişpanilor, preoţimea aruncată în jugul iobăgiei, iar ţărănimea încătuşată în cea mai înspăimântătoare stare de elotism. «Poziţia politică a Românilor culminà în lipsa de drepturi politice şi în relaţiunile de cea mai asupritoare iobăgie a lor, faţă cu privilegiata nobilime teritorială a Maghiarilor, relaţiuni, cari primiseră o confirmare solemnă prin legislaţiunea ţării şi erau executate fără cruţare de diregătorii ei. Legile celor trei naţiuni au imprimat aservirii Românilor caracterul legalităţii şi astfel au declarat această apăsare nelegiuită drept un lucru statornic şi irevocabil».[4] Iar în *Approbatae Constitutiones* se mai spuneà lămurit despre Români: tolerantur pro tempore usque ad beneplacitum Principum ac Regnicolarum».

Între astfel de împrejurări bisericeşti şi politice am apucat anul 1600.

III.

La această dată se părea, că soartea bisericei, a preoţimii şi poporului românesc, se va schimbà.

Când oştile biruitoare ale lui Mihai-Viteazul au pus stăpânire peste Ardeal, Românii credeau că a sosit ciasul răsbunării. «Sate au ars, castele au fost distruse; un cumplit vânt de mănie a trecut asupra tuturor ţinuturilor». Şi Mihai nu le puteà ajutà. Situaţia lui politică nu-i îngăduià, să ocrotească pe fraţii săi îngenunchiaţi, cari îl aşteptau ca pe un arhangel al mântuirii şi răsbunării. Dar a izbutit totuş să dea măcar bisericii o ierarhie

---

[1] Iorga, *Istoria bisericii româneşti*, I. 178.

[2] Iorga, *Stefan şi Mihai Vit.* p. p. 30, Cipariu, Archiv. p. 302.

[3] Bariţ, *Părţi alese din ist. Trans.* I. 130 şi urm.

[4] Hurmuzachi, *Fragmente din istoria Românilor*, vol. II. p. 3.

statornică în Bălgrad, aşezând acolo pe Ioan dela Prislop, ca întâiul mitropolit cu titlu legal.[1]

Cu acest foarte însemnat eveniment istoric, îşi ia începutul istoria bisericii româneşti ardelene în veacul al XVII-lea.

Acest veac se caracterizează prin tendinţele neobosite ale principilor de a calvini biserica, tendinţe cari în parte au avut rezultat deplin.

Politica lor era, să facă din Ardeal un principat puternic. Drept mijloc potrivit pentru realizarea acestui ideal, priveau convertirea popoarelor, şi în special a Românilor la calvinism. Ba întâlnim principi, cum a fost Gavriil Bethlen, care visă chiar o Dacie protestantă, anexând Muntenia şi Moldova la Ardeal, cu ajutorul propagandei religioase.[2]

Înainte de toate căutau să câştige pe vlădici, pentru scopurile lor, atât prin sistemul făgăduelilor amăgitoare, cât mai ales prin procesul de siluiri şi terorizări crude şi necurmate. Şi vedem că aproape toţi mitropoliţii din acest veac, după consacrarea lor la Târgovişte ori Bucureşti, erau siliţi, la întoarcere să «jure» pe anumite «puncte», şi numai după aceea primeau confirmarea din partea principilor.

In înţelesul acestor «puncte», erau obligaţi să introducă instituţiile calvineşti în biserică, să răspândească în popor, prin preoţi, cărţile calvine traduse în româneşte, şi să stărue din răsputeri, ca vechile cărţi slavone să fie eliminate din toate bisericile înlocuindu-le cu cele româneşti, cari firește bâjbăiau de greşelile calvineşti. Organizaţia bisericii în cea mai mare parte, cum a fost instituţia soborului mare, a soborului mic, a juraţilor şi titorilor de pe lângă scaunul vlădicesc poartă în măsură pronunţată pecetea bisericii calvine. Dar nu numai în organizaţie, ci şi în dogme, în cultul liturgic şi în întregul ceremonial bisericesc a fost lovită biserica de calvini.[3]

Cât de umilită a fost biserica ardeleană în acest veac, se dovedeşte prin împrejurarea, că mitropoliţii nu mai erau aleşi şi întăriţi de popor şi prin voinţa lui, ci la recomandaţia superintendentului calvin căruia au fost apoi supuşi prin decretele principilor, în aşa măsură, încât nu puteau începe nimic fără autori-

---

[1] Iorga, *Stefan şi Mihai-Vit.*, p. 37.; idem, *Sate şi preoţi* p. 39; idem, *Istoria bisericii româneşti*, I. 222.

[2] Bunea, *Vechile episcopii*, p. 84.

[3] Iorga, *Sate şi preoţi*, p. 48. Pentru a cunoaşte cât de calvinistă era biserica românească în organizaţie, dogme şi cult în veac. XVII. vezi studiul temeinic de Dr. Alexandru Grama: *Instituţiile calvineşti în biserica românească din Ardeal*, Blaj, 1895, p. 476.

zaţia acestuia. Toate hotărîrile soboarelor se revizuiau de el şi de sinodul lui şi numai după aceea puteau fi executate.[1]

De fapt aceşti superintendenţi cârmuiau biserica, iar Mitropoliţii figurau numai cu numele, după cum o arată decretul de întărire al Mitropolitului Simion Stefan din 10 Octomvrie 1643, cel din 10 Februarie 1669, cel dela 14 Iunie 1674 şi cel dela 28 Decemvrie 1680.[2]

Principii calvini şi cu deosebire Gheorghe Rákoczy şi fiul său, nu recunoscură nici măcar legea deosebită a iobagilor, ci o priviră mai mult ca un provizorat, ce trebue scurtat după putinţă.[3] Ei nu s'au gândit niciodată la o eliberare a bisericii ardelene întemeiate de Mihai-Viteazul, ci au subjugat-o cu desăvârşire, lăsându-i numai o viaţă aparentă.[4] Erà de fapt, o atât de complectă atârnare şi subjugare subt înrâuriri străine, încât a fost nevoie de întreaga energie a unui popor tânăr, pentru a nu sucombà, zice istoricul Teutsch.[5]

Dacă biserica, erà în înţelesul strict al cuvântului atât de înghenunchiată şi asuprită, împreună cu cârmuitorii ei, ne putem închipuì cum a putut fi vieaţa poporului românesc. Asupra lui apăsà încă de mult jugul greu al iobăgiei. «Stăpânirea calvină se gândise la ţăranii români numai pentru a le câştigà sufletele pentru Reformă, căci şi aceşti oameni aveau în întunerecul lor, suflete», dar de o uşurare a traiului lor atât de ticălos, nu se sinchisiau. «Românii trăiau fără folos pentru dânşii, o generaţie perind după alta, fără să lase altă urmă decât fiinţa unei alte generaţii de robi. Apăreau şi dispăreau ca buruiana despreţuită,

---

[1] Ut episcopus Valachicus non solum in pastorum ac seniorum valachicorum ad suum ministerium ordinatione, ac indiguorum depositione aut poenitentium reassumptione, generali visitatione eclesiarum valachicarum, revisione arduarum causarum ecclesiasticarum, sed etiam indictione ac directione synodi generalis valachicae a praescripto Episcopo *ortodoxo* Trauniae dependeat, finitaque synodo valachica in synodo *ortodoxa evangelicae religionis reformatorum* pastorum hungarorum ad nutum praenominati episcopi personaliter cum certis sibi adjunctis compareat, partim ut res in sua synodo decisae maturae revisionii *subiiciantur*, partim ut rerum religionis verae processumque ecclesiasticorum majorem notitiam addiscat, suosque deinde iisdem instituere valeat. Cipariu, *Acte şi fragmente p. 67.*

[2] Şincai, *Cronica Românilor*, III. 59. Cipariu, *Acte şi fragmente*, 60. Bunea, *Vechile episcopii*, 49.

[3] Iorga, *Sate şi preoţi*, 49.

[4] Die calvinischen Fürsten hatten, ohne an eine künftige Befreiung zu denken, die von Michael dem Tapferen gegründete siebenbürgische Kirche vollständig unterjocht, und ihr nur ein Scheinleben gelassen. Iorga, *Die geschichte des Rum. Volkes.* II. 211.

[5] Es war in der Tat eine so vollständige Abhängigkeit und Unterwerfung unter fremde Einflüsse, dass es der ganzen Kraft eines jungen Volkes bedurfte, nicht zu unterliegen. F. Teutsch, *Die kirchlichen Verhältnisse Siebenbürgens*, p. 50.

legaţi de pământ, ca şi dânsa.[1] Dar nu numai în Ardeal ci şi în alte ţări, erà ţărănimea apăsată şi lipsită de drepturi. Aşa în Germania, unde chiar *Luther*, dela care au pornit ideile reformatorice pentru eliberarea cugetării şi conştiinţii din cătuşile şcolasticismului medieval, a îndemnat atunci pe domnii feudali să lupte împotriva ţăranilor, zicând că, pentru ţăran nu poate fi altă slujbă decât aceia de slugă. «Es wäre nicht gut, dass man das Recht Trohnen zu tuhn, liess fallen und abgehen, denn der gemeine Mann müsse mit Bürden beladen sein, würde auch sonst zu mutwillig». *Richelieu* scrie în testamentul său politic (1629) că, ţerănimea trebuie considerată ca un catâr, căruia odihna îi strică, iar o muncă înteţită îi va fi de folos. Un intendant al vestitului ministru francez *Colbert* din veacul al XVII-lea, scrie acestuia că, poporul e ca o vită cu o sută de capete şi trebuie condusă astfel, încât să nu ştie încotro îl purtăm. Şi mai fidel se oglindează părerea claselor dominante privitoare la ţărani, în următoarele versuri teribile:

Rustica gens est opima flens, sed pessima gaudens
Ungentem pungit, pungentem rusticus ungit.

In alte versuri de provenienţă germană de pe la 1707, ţăranul e înfăţişat ca un bou, numai cât n'are coarne:

Rusticus est quasi Rind (bos)
Nisi quod sibi cornua desint.

Iobăgia a fost înrădăcinată în toate ţările apusene. Aşa în Franţa, în Polonia, unde ţăranii erau în măsură atât de mare maltrataţi, încât acestei ţări i s'a dus vestea, vorbindu-se despre ea, ca despre un *iad al ţăranilor* (infernum rusticorum). Apoi în Ungaria, Moldova şi Muntenia. Nicăiri însă n'a fost aşa grea ca aici în Ardeal. Mai ales după răscoalele dela 1437 şi 1514 ţăranii români îşi pierd cu desăvârşire libertatea. Ei ajung acum cu totul legaţi de glie (glaebae adscripti) şi în robie perpetuă (dominus ipsorum terraestribus mera et perpetua servitute sint subiecti). *Tripartitum* spune apriat că ţăranul nu mai poate aveà *nici un drept* (rusticus praeter laboris mercedem et praemium, in terris domini sui, quantum ad perpetuitatem, nihil iuris habet, sed totius terrae proprietas ad dominum terrestrem spectat et pertinet).[2]

---

[1] Iorga, *Sate şi preoţi*, p. 90.

[2] Cf. Lupaş, *Istoria bisericii românești*, litografiată, p. 102 şi Delamargine, *Populus Werbőczianus*, Arad, 1910. «In der Tat besassen diese Hunderttausende fleissiger Dorfbewohner nicht die geringste politische Macht innerhalb des Fürstentums Siebenbürgen, denn wie der Boden, den sie bebauten, gehörten sie selbst ihren ungarischen und sächsichen Herren zu eigen». Iorga, *Geschichte des Rum. Volkes*. II. 101.

Aceasta este, în linii mari, icoana bisericii şi poporului românesc-ardelean în veacul al XVII-lea, icoană tristă, posomorîtă şi plină de durere, menită să deştepte în sufletul nostru amintirea vremilor de prigonire cruntă şi apăsare sălbatecă, de încătuşare deplină a întregei noastre vieţi sufleteşti şi materiale.[1]

IV.

Aceeaş soarte de umilinţă, de robie şi mizerie chinuitoare a avut-o în tot cursul acestui veac şi *preoţimea românească.* Cele ce urmează vor căutà să dovedească aceasta.

*

Am arătat că, încă în veacul trecut, preoţimea, aveà să suporte din punct de vedere politic, acelaş regim aspru şi umilitor al iobăgiei, supt care gemeà întreaga ţărănime românească. Sărăcia grozavă şi extrema insuficienţă culturală în care se sbăteà neputincioasă, sânt numai nişte urmări fatale ale acestei stări ilegale şi execrabile.

Ea se menţine, cu foarte puţine schimbări, şi în veacul al XVII-lea.

Acum, însă, începe în măsură mai intensivă propaganda calvină, pentru a cărei sigură izbândire principii ardeleni au socotit

[1] Cu privire la starea Românilor ardeleni în veacul al XVII-lea, s'au mai păstrat câteva mărturisiri contemporane preţioase. Întâia mărturie este a episcopului Naprágy, care în raportul adresat împăratului Rudolf în 1602 spune: Valachi decimas frugum non solvunt, nisi pecorum omnis generis. Religione schismatici sunt. Isti propter linquam peregrinam difficulter converti in fidem catholicam possunt. Utiles sunt, namad omnia servitia coguntur. *(Monumenta comitialia regni Transilvaniae,* vol. V. 168). Ceialaltă mărturie mai complectă, vine dela călugărul din A. Iulia *Ion Milley.* Acesta descrie întâmplările anilor 1648—1653 pe 100 de pagini, şi între altele spune, la 1649 despre Români următoarele: Valachi, coloniae veterum Romanorum, quorum et linquam corruptam habent, sunt potiori parte agrestes: sequntur ritum Graecum toleratum a regnicolis, etsi de libertate religionis conditi articuli seu leges eos non comprehendant. Pauci aliqui iam Calvinianum susceperunt. Biblia habent nuper versa in linquam suam ab uno ex praedicantibus aulicis calvinistis: ita nimirum zelant lupi ovium destructionem. De hac gente ad unionem reducenda non apparet ulla via, quamdiu princeps est acatholicus. Habent episcopum suum, qui Albae-Iuliae *in suburbanis residet.* Sacerdotes eorum rudes sunt plerumque. Et immunitatae ecclesiastica non ubique gaudent, qui ex perpetuo obligatis rusticis nati sunt: sed habentur ceu rustici, nisi se aliqua solutione redimant a laboribus consvetis rusticanis. *(Monumenta comitialia regni Trans.* vol. XV. 492). Iar la 1651 acelaş *Miiley* scrie: Valachi rustici sunt, ritus Graeci. Episcopum habent, Albae-Iuliae residentem. Dicitur hic colludere cum episcopo calviniano, ignaro etiam linquae Valachicae, qui Biblia in Valahicam linquam calvinianiae transtulit, impensisque principis edidit eo fine, ut natio illa sensim ad calvinismum pertrahatur. Et iam aliqui suscepisse discuntur sactam reformationem illam. Rudis omnino natio est. Multi vel orationem Dominicam ignorant. Omnis eorum devotio jejunium est. Fortassis accederent aliqui ad unionem, si esset, qui sciret cum iis agere, praesertim ex occasione ista tentationis calvinianae et claudicationis sui episcopi ob ruditatem. (*Monumenta comitialia,* vol. XV. 537).

a găsi în preoţimea românească cel mai potrivit element de agitaţie şi cucerire. In schimbul acestor servicii, i se puneau în perspectivă favoruri şi pivilegii deopotrivă cu cele ale preoţimii naţiunilor la putere. Erà şi firesc ca preoţimea să fie considerată drept factorul cel mai minunat în câştigarea ţărănimii pentru învăţăturile calvineşti, fiindcă ea singură sta în fruntea tuturor trebilor obşteşti, ea erà povăţuitoarea poporului în orice timp şi în orice nevoie. Şi în umilinţa şi sărăcia care apăsà asupra ei, fireşte că, s'au aflat preoţi, cari deodată cu trecerea lor, nu se sfiau a-şi îndemnà şi credincioşii la schimbarea credinţei lor, nădăjduind prin aceasta schimbarea în bine şi a traiului lor atât de năcăjit şi dureros.

De fapt şi întâlnim o serie nesfârşită a privilegiilor date, de principii calvini, preoţilor români în veacul al XVII-lea, prin cari erau scoşi din situaţia umilitoare a iobăgiei, scutiţi de diferite sarcini nedemne poziţiei lor, şi aşezaţi pe aceiaş treaptă cu preoţii celor «trei naţiuni». Nu este fără interes, cred, să fac amintire de ele, mai ales că din cuprinsul lor este foarte evidentă starea politică execrabilă a preoţimii noastre. Dar din aceste decrete iese la iveală totodată şi scopul pentru care se dădeau şi care nu erà altul decât acela al primirii doctrinelor calvineşti şi a răspândirii lor în popor.

Incă în 1600, strălucitul biruitor fără noroc, Mihaiu-Viteazul, în dieta dela 28 Iulie, scuteşte preoţimea «pe tot locul» de sarcinile iobăgeşti, impuse poporului.[1] De acest privilegiu deosebit însă, preoţimea nu s'a putut bucurà multă vreme, căci îndată după înfrângerea lui Mihai-Viteazul, se întorc iarăşi vremile de prigonire şi apăsare barbară.

O dovedeşte aceasta diploma lui Gavriil Báthori din 9 Iunie 1609, care descrie în culori foarte întunecate starea preoţimii româneşti: «Văzând — zice actul — nevoiaşi dosada popilor româneşti, că cu mare supărare să împresoară, domnii a se mutà nu-i lasă, ci cu obiceiul iobăgesc asemenea cu ceialalţi iobagi şi cu slujbe mişeleşti se asupresc, văzând drept aceiaşi această *răutate neauzită*, principele le dă voie să se mute unde le va plăceà, cu toate bunătăţile, feciorii şi muierile sale, scutindu-i totodată, pontru mai mare mărturie a milei crăieşti, de toate robotele şi serviciile, ce le făceau domnilor de pământ, afară de darurile obicinuite din vechime.[2] În decretul din 25 Iunie 1614, Gavriil Bethlen, confirmă şi el acest privilegiu, iar prin cel din 18 Septemvrie 1624, scuteşte preoţimea din ţinutul Făgăraşului,

[1] Şincai, *Cronica*, II. 445, Cipariu, *Archiv*, 319. Bunea, *Vechile episcopii*, 67.
[2] Şincai, *Cronica*, II. 504. Cipariu, *Archiv*, 550.

de decimă pentru fisc.[1] In 9 Aprilie 1638 Gh. Rákoczy I. întăreşte din nou aceste scutinţe, iar Gh. Rákoczy II. prin diploma din 28 Ianuarie 1653, asemenea.[2] La 1659 principele de origine românească Acaţiu Barcsai, prin decretul dela 15 Martie, scuteşte pe preoţi «de toată darea dijmelor şi a nonelor, adecă de dijma grâului, secării, orzului, ovăsului, meiului, lintei, mazărei, bobului, fasolei, cânepii, inului, stupilor, mieilor, mieluşeilor şi altor vite şi marhe.[3] Mihail Apaffi confirmă acest decret prin diploma dela 15 Septemvrie 1663, adăugând şi scutirea de decime pentru vin şi censul montan.[4] La 1666 Apaffi îi scuteşte din nou de decimă şi alte slujbe, la cari erau statornic obligaţi, de către boieri.[5] Prin decretul dela 20 Decemvrie 1673, îi scuteşte iarăşi «de decimele de vin, grâu şi alte producte, ce au să se plătească fiscului, însă numai după productele de pe moşiile aparţinătoare casei parohiale, pe cum şi după oile, porcii şi albinele cari sânt averea lor, nu însă şi de decimele după domeniile private şi după pământurile săteşti.[6] Ear la 1676 cu data de 12 August, acest decret este din nou confirmat.[7]

Aceste privilegii însă, date preoţilor româneşti n'au fost respectate niciodată de domnii feudali, ci din potrivă îşi băteau joc de ele, după plac. Ele au durat «de Joi până mai apoi», după cum observă foarte nimerit George Bariţ. Şi pentru a-şi dovedi şi mai mult ura înverşunată şi puţinul respect pentru decretele principilor, prin art. III. al dietii dela Sighişoara ţinută la 1680, *abrogă toate scutinţele date până acì preoţilor româneşti.*[8] La 1682 însă, Apaffi împotriva hotărîrei acestei diete, îi scuteşte din nou de decime, ameninţând cu grea pedeapsă pe toţi ceice vor mai îndrăzni a luà pe viitor dijmă dela preoţii români.[9]

Acestea sânt diplomele date pe seama preoţimii române de principii ardeleni în veacul al XVII-lea, diplome cari urmăreau uşurarea stării ei, dar cari totdeauna au fost nesocotite din partea domnilor de pământ în chipul cel mai samavolnic.

*

Am spus însă că, ele au importanţă şi pentru motivul de a fi fost date preoţilor româneşti în scopul lăţirii învăţăturilor calvineşti între credincioşii lor. Iar supt această înfăţişare, cu-

[1] Cipariu, *Archiv*, 551; Bunea, *Vechile episcopii*, 85.
[2] Şincai, *Cronica*, III. 92.
[3] Şincai, a. 1660; Cipariu, *Archiv*, 571
[4] Şincai, a. 1663, Cipariu, *Archiv*, 572
[5] *Monumenta comitialia*, XV. 353.
[6] Bunea, *Vechile episcopii*, 123; idem, *Sava Brancovici*, 76.
[7] Şincai, a. 1676; Cipariu, *Archiv*, 574; Bunea, *Sava Brancovici*, 70.
[8] Bunea, *Vechile episcopii*, 123, Cipariu *Archiv*, 542.
[9] Dr. Ilarion Puşcariu, *Documente pentru limbă şi istorie*, I. 217.

noaşterea preoţimii din veacul al XVII-lea, e deasemenea interesantă şi se impune prin chiar rostul acestui studiu.

Principii ardeleni, după cum s'a văzut în cele anterioare, confirmau pe mitropoliţii români numai pe lângă anume condiţii de a propagà calvinismul. Şi pentru a puteà fi câştigat cu deosebire poporul, au impus acestor Vlădici, scoaterea limbii slavone din biserică, şi întroducerea limbii româneşti în toate slujbele bisericeşti. În chipul acesta credeau că vor puteà convertì pe toţi Românii la calvinism. Dar mai aveau şi alte scopuri în vedere, prin urmărirea acestei politici religioase; anume ruperea legăturilor dintre ardeleni şi principatele româneşti, legături cari au ajutat foarte mult păstrarea nefalşificată a credinţii ortodoxe între credincioşii bisericii româneşti din Ardeal. O arată aceasta foarte elocvent scrisoarea lui Chiril Lukaris patriarhul cu sentimente calvineşti din Constantinopol, adresată lui Gavriil Bethlen, în care zice, că până când vor dăinuì legăturile de sânge şi de sentimente între Românii din Ardeal şi cei din Principatele româneşti, stăruinţele lui de calvinizare vor fi zadarnice. [1]

Mitropoliţii la rândul lor, supt puterea forţei şi pentru a-şi puteà păstrà scaunul, se îndreptau către preoţime îndrumându-o să se conformeze dispoziţiilor calvinizante ale principilor. Astfel şi în direcţia aceasta preoţii români au avut să îndure necurmate şicane, perzecuţii şi asupriri. Căci încă în veacul trecut au dispus atât Ion Sigismund cât şi George de Sângiorz, ca preoţii să vestească cuvântul lui Dumnezeu în limba românească, altfel să fie scoşi din popie.[2]» Iar aceste porunci să repeţiră necontenit şi acum. Preoţii trebuiau să slujască româneşte pe înţelesul poporului, supt astfel de pedepse: «Ut illi pastores Valachici, qui praeter Rascianam literaturam nihil murmurant in templa, cum summo suo suorumque salutis detrimento, e statione sua *moveantur*» [3] Erau apoi obligaţi să propună copiilor şi credincioşilor, Catechismul calvinesc tipărit la 1640, asemenea să-i instruiască şi în rugăciunile şi cântările calvineşti [4] În acelaş timp au primit îndrumări chiar şi pentru schimbarea dogmelor, cultului şi obiceiurilor religioase. [5]

Superintendenţi calvini, în special Gelei, Csulai, Kovásznai şi Tophaeus, supt a căror stăpânire de un absolutism rusesc odios şi fără margini, libertatea bisericii şi a mitropoliţilor ortodocşi eră gâtuită cu un cinism fără pereche, au aplicat mijloacele cele

[1] Bunea, *Vechile episcopii* 85.

[2] Iorga, *Sate şi preoţi*, 24; Bunea, *Sava Brancovici*, 30.

[3] Cipariu, *Acte şi fragmente*, 67.

[4] Bunea, *Vechile episcopii*, 89; idem, *Ierarhia Rom.* 259; idem, *Sava Brancovici*, 31; Iorga, *Sate şi preoţi*, 56.

[5] Cipariu, *Acte şi fragmente*, 145 şi urm.

mai drastice, pentru răspândirea doctrinelor calvine prin preoţii româneşti. Stând cu desăvârşire la discreţia acestora, este explicabil cum au putut primi Vlădicii, atât la întărirea lor cât şi prin sinoade, toate ereziile protestante privitoare la organizaţie, dogme cultul divin şi ceremonialul bisericesc. Aceasta se constată în chip foarte limpede din condiţiile puse lui Simeon Stefan la 1643, condiţii de cari n'a scăpat nici unul din urmaşii săi.[1] Hotărîrile celor două soboare ţinute supt Sava Brancovici la 1675, întăresc iarăş în cea mai deplină măsură aceste afirmaţii.

Preoţii erau îndatoraţi să execute aceste decisii, sub ameninţarea straşnică de a fi înlăturaţi din oficiile lor.

Ce proporţii mari a luat propaganda calvină şi cât de primejdioasă erà ea pentru biserica românească, se vede şi din instrucţia dată de *Dositei*, patriarhul Ierusalimului, lui *Atanasie*, cu prilejul consacrării sale la Bucureşti.[2] În aceasta Atanasie primeşte învăţături amănunţite privitoare la dogmele creştine, la cult, la ceremonialul bisericesc, la cultul icoanelor ş. a. Iar în punct 5 îi porunceşte: «Trebue Arhieria Ta, slujba bisericii, adecă octoichul, mineele şi celelalte cărţi ce se cântă Duminecile şi sărbătorile, şi slujba de toate zilele, să te nevoeşti cu deadinsul să se cetească toată pe limba slovinească sau elinească, iară *nu românește* sau într'alt chip», tocmai pentru a paraliză strecurarea învăţăturilor calvineşti, cari se găseau în cărţile de slujbă româneşti, tipărite de principii calvini ardeleni.[3]

Şi se pare că s'au aflat preoţi, cari în parte supt presiunea forţei, ori pentru dobândirea privilegiilor cari li se puneau în vedere, au trecut la calvinism cu credincioşi cu tot sau chiar cu ţinuturi întregi. Astfel erau cei din Alămor, Sebeş, Orăştie, Haţeg, Hunedoara, Ilia, Criş, Lugoş, Caransebeş, Bihor şi ţara Făgăraşului.[4]

Apoi cei 16 preoţi amintiţi în procesul depunerii vlădicului *Ioasaf*, dintre cari foarte puţini au fost ortodocşi.[5] Despre un anume protopop român *Miloviţiu*, Petru din Ciuciu şi Petraşcu din Maramureş, să ştie cu siguranţă că au trecut la reformă, şi cu ei fără îndoială şi alţii.[6] Ni s'au păstrat chiar şi câteva diplome edate tocmai din prilejul acestor treceri. Una vine dela

---

[1] Lui Sava Brancovici nu i s'au pus la 1656 aceste condiţii (Iorga, *Sate şi preoţi*, 63), dar la 1669 a fost silit şi el să le primească, cf. Cipariu, *Archiv*, 611.

[2] Cipariu, *Acte şi fragmente*, 243—244.

[3] In punct 2 şi 6, se admite, însă, evanghelia şi predica în româneşte.

[4] Iorga, *Sate şi preoţi* 56; Hurmuzachi, *Fragmente*, II. 14; Bunea, *Vechile episcopii*, 97; La Mangra, *Sava II Brancovici*, 14.; Bunea, *Discursuri* etc., 340 şi urm.

[5] Dobrescu, *Fragmente*, 54 şi urm.

[6] Iorga, *Sate şi preoţi*, 55.

Sigismund Rakoczy dată în 1608 preotului Mihail din Vaidafalva[1]. Alta dela Georghe Rákoczy II. din 2 April 1650 pentru preotul Ion Siat din Ucuriş.[2] O a treia dela Acaţiu Barcsai, pentru preotul Ion Pap «Maroksariensis».[3] Aceşti preoţi sunt ridicaţi la rangul de nobili, tocmai pentru trecerea lor la calvinism, după cum mărturisesc însăşi diplomele nobilitare.[4] Aceşti preoţi încercau apoi să convingă ţărănimea că, religia ortodoxă este o greşală, care trebuie părăsită cât mai în grabă. «Dar Românii nu să încredinţaseră de loc, că părinţii lor ar fi trăit în rătăcire, şi îndată ce cârmuirea nu mai apăsà asupra preoţilor, vieaţa religioasă urmà ca şi mai înainte».[5] Partea cea mai mare a preoţimii însă, împreună cu poporul, s'a închinat în taină, în ciuda tuturor asupririlor, tot credinţii vechi. «În deobşte ţărănimea păstrà şi mai departe cultul icoanelor care fac minuni şi varsă lacrimi, care poartă la gât salbe de mulţămită şi se acoper cu chipuri de argint ce amintesc boala de care a scăpat credinciosul prin rugăciuni îndreptate anume către aceia icoană; ea vedeà şi mai departe în călcarea posturilor cel mai mare păcat; cereà să i se facă maslu la boală şi să se ţie toată rânduiala veche a tainelor; plângeà pe morminte şi silià pe ori ce preot să facă acolo, după datina străveche, ce se coboară în timpurile păgânilor, slujba obicinuită»; «boscoadele băbeşti» erau hrana obişnuită a sufletului ei. De dogmă nu-i păsà de loc, la predică abia ascultà, şi doar de se bucurà până adânc în sufletul ei de graiul românesc, fie şi mai puţin sfânt, care pătrunsese în biserică.

Preoţii doritori de a trăi ceva mai bine, fără sarcinile şi jugurile iobagilor, *se făceau a fi calvini*, adecă recunoşteau pe vlădicii ori protopopii puşi de «Craiul» din Bălgrad; cumpărau catechismul luĭ Rákoczy I-iu şi poate-şi dădeau osteneala să-l înveţe pe din afară, cheltuiau potroniciĭ lor şi pentru alte tipărituri poruncite de cârmuire şi nu lipsiau dela soboare, cum nu lipsiau dela târg».[6] Dar nici odată această preoţime, afară de un număr mic, nu şi-a părăsit ortodocsia pe lângă toate legile aduse pentru calvinirea bisericiĭ, şi împotriva tuturor apăsărilor, pe cari a trebuit să le îndure din partea Cârmuiriĭ. Foarte frumos caracterizează preoţimea acestor vremi, subt raportul statorniciei

[1] Cipariu, *Archiv*, 609.

[2] Dobrescu, o. c. 29.

[3] Dobrescu, o. c. 41.

[4] Să afirmă că Molitvelnicul calvinesc al lui Coresi dela 1564, ar fi avut o largă răspândire, şi deci ereziile lui s'ar fi întins între Români. cf. Iorga, *Istoria bisericii româneşti*, I. 174, idem, *Istoria lit. relig.* 74.

[5] Iorga, *Istoria Românilor în chipuri şi icoane*, II. 124.

[6] Iorga, Istoria bisericii româneşti, I. 331.

sale în vechea credinţă, tot dl *Iorga,* prin următoarele cuvinte: «Die «dummen» walachischen Popen wollten nicht verstehen, dass ihre Herren ihnen auch auf diesem Gebiete befehlen sollten; sie blieben bei der alten Überlieferung, lasen, so schlecht sie es konnten, in slawischen Büchern, die sie nicht verstanden, und blieben *rechtgläubig,* wie ihre nach schwerer Arbeit entschlafenen Väter».[1]

Fiind atât de controversată chestia calvinirii bisericii româneşti în veacul al XVII, şi susţinută din partea unor istorici cu un iperzel destul de semnificativ, vom da în notă şi părerile unui istoric reformat, cu bună reputaţie, *Pokoly,* care credem, nu va puteà fi învinuit cu lipsă de obiectivitate. Pokoly e de aceiaşi părere cu dl *Iorga* şi crede că, stăruinţele principilor ardeleni pentru calvinirea Românilor, *au rămas fără succes.*[2]

Cu deosebire al preoţimii e marele merit de a nu fi lăsat poporul românesc să se înece în apele tulburi ale calvinismului unguresc. Pentru aceea şi zice învăţatul *Samuil Clain* cu multă dreptate: Dar întru toate aceste goane care păţia bieţii români, mai ales *preoţii* şi Archiereii români, tot statornici şi nemişcaţi în credinţă şi în lege au stătut, cât se mirau Ungurii şi Saşii de statornicia lor.[3]

Se cuvine, însă, să o spunem la acest loc, că oricât de primejdioasă a fost reformaţia pentru vieaţa noastră religioasă şi şi naţională, şi oricât de mult a trebuit să sufere preoţimea din partea stăpânirii, nu se pot tăgăduì şi urmările ei bune pentru

---

[1] Iorga, *Die Geschichte des Rumänisches Volkes.* II. 102.

[2] Nincs arról semmi tudomásunk, hogy a reformatio milyen alaposan hatott közöttük. Annyi bizonyos emlékünk van, hogy voltak kik a görög profesziotól elszakadtak és az isten igéjét tulajdon nyelveken hallgatták. A reformatio tehát az anya nyelvnek stentiszteleti nyelvül való felhasználásában és abban állhatott, hogy egyes papok a reformatus hitcikkeket vallották és maguknak hasonló gondolkozásu püspököt választottak. De hogy az egyház liturgiájában, istentiszteleti és azonkivüli ceremoniáiban s legfőképen a népnek babonás hitében valami változás állott volna elő, arról nincs emlekünk. (vol. II. 165). Egyfelöl megfelelő papok hiánya, más oldalról pedig a népnek alacsony müveltségi áilapota igen nehézzé tette az oláh reformatio előhaladását. Bethlen Gábor meggyözödött, hogy a görögkeleti egyháznak szellemileg szegény és csak a külsőségekben élödő papságával az uniot létesiteni nem lehet. Egy új, kellöleg képzett és tudományosan müvelt papságra van első sorban szükség. În alt loc zice: «Gelei kénytelen bevallani, hogy oly vladikát, ki religioját in fundamentalibus változtatná, *nem találhatni*». Iar mai departe: «Unio jött ugyan létre, de ez nem állot egyébből, minthogy az oláhok a reformatus püspöki főfelügyelete alatt állottak, hogy igy *külsöleg* a reformatus egyházba bekebeleztettek. De még ez a kapcsolat is csak külőn volt. A reformatus püspök csak felügyelt és a tényleges kormányzást a vladika vitte. Pokoly József. *Az erdélyi református egyház története,* vol. II. 174.

[3] La Mangra, *Sava II Brancovici,* 14.

Români, urmări pe cari însă, străinii vânători de suflete nu le-au prevăzut şi nu le-au aşteptat.

Ea a scos din biserică limba slavonă, făcând să răsune limba românească atât în chestiunile religioase cât şi pe teren literar. Tipăriturile apărute în româneşte, au eliminat succesiv cărţile liturgice slave, şi astfel din Ardeal porneşte acel curent literar şi cultural, care în curând trece şi în Principate, trezind spiritul românesc din amorţeala sa de veacuri[1]. Cărţile lui Coresi au deschis sfios drumul limbii româneşti în biserica şi cultura religioasă, pentru ca în urmă — prin producţia bogată, originală şi binefăcătoare alui Varlaam şi Dosoftei din Moldova şi prin întreaga muncă de spornică tipărire a veacului al XVII-lea, care culmineză în cele două mari monumente literare: *Noul Testament* de Belgrad al mitropolitului Simion Stefan şi strălucita *Biblie* alui Şerban-Vodă dela Bucureşti — să biruiască curentul românesc atât în vieaţa bisericească cât şi în afacerile de Stat. «Marele merit al acestor cărţi (scoase de Coresi) e poate acesta, că trecând hotarele, au adunat sufleteşte, prin vieaţa culturală, pe toţi Românii laolaltă. Prin ele mai mult decât prin vechile manuscrise, càre circulau greu şi se copiau puţin, nedesăvârşit, *s'a întemeiat o vieaţă literară comună a tuturor Românilor.* Prin ele, aceste cărţulii urâte, păstrate astăzi în puţine exemplare ferfeniţoase, prin găurile cărora se primblă cariul, s'a întemeiat ceva *nepreţuit* pentru orice popor, căci cuprinde în sine ceea ce va dà formă gândului şi simţirii generaţiilor care se vor urmà: *limba literară*». Limba aceasta (a Bibliei lui Şerban), îndreptată cu multă pricepere, modernizată, *limpezită*, formă cea mai înaltă expresie a limbii literare a timpului. Urmaşii erau să se folosească de dânsa pentru a dà opere originale, pentru a îmbrăcà în ea gândurile nouă şi simţirile adevărate, care nu fusese încă spuse pe româneşte».[2]

I. Mateiu.

---

[1] *cf.* Lupaş, *Az erdélyi gör.-kel. egyház és a vallás-unio,* 10. «Aber ein ganz anderes Ergebnis, woran die fremden Beförderer der verachteten, von ihnen für barbarisch gehaltenen Vulgärsprache nicht im geringsten gedacht hatten, ward dadurch hervorgerufen: durch diese ketzerischen Bücher, die allen Rumänen, künftigen Lutheranern und kalvinisten gewidmet wurden, entsand eine *allgemein verständliche Schriftsprache*». Iorga, *Geschichte des Rum. Volkes,* II. 117.

[2] Iorga, *Ist. lit. relig.* 84 şi 208.

MATERIAL PENTRU MONOGRAFIA COMUNEI ILVA-MARE.[1]

Atras de frumusețele neîntrecute ale firii care, în timpul verii, mai ales în Carpații noștri se desvăluesc în toată fecioria lor, mai fiecare vacanță școlară o petrec, dacă nu toată, cel puțin o parte la munte, fie în Țară (pe valea Prahovei, sau prin județul *Neamț*) fie în Transilvania: la Brașov sau în Munții Rocnei, la nordostul Transilvaniei. In vara anului 1892 am stat o parte din vacanță, în comuna *Ilva-mare*, cu care ocazie am scris și publicat un fel de *Monografie* a acestei comune..

Acuma când văz că «*Asociațiunea*», a luat, în proiectul său de activitate culturală, și laudabila inițiativă a indemnà, chiar și prin premii la scrierea și publicarea monografiilor comunelor românești, de către oameni competenți și doritori de a contribuì la alcătuirea istoriei neamului nostru, cred că fac un mic serviciu literar, scoțând din nou la lumina zilei, din menționata monografie părțile ce le cred folositoare celor ce vor să încerce schițarea de asemenea lucrări.

De altfel un plan sau îndrumare relativă la acest obiect, ar puteà fi și următoarea schiță:

I. *Laturea dinafară* a comunei: 1. Numele. 2. Locul unde se află: la munte, la deal, la câmpie, ape. 3. Străzi, piețe, case publice și particulare (private).

II. *Laturea dinăuntru* a comunei: 1. Locuitorii după număr, ocupație, avere, naționalitate, religie, obiceiuri. 2. Organizația bisericească și politică.

III. *Din istoria comunei.*

I.

Comuna *Ilva-mare* e așezată, în fostul district al *Năsăudului*, azi comitatul *Bistrița-Năsăud*, în colțul nord-ostic al Transilvaniei, în creerii Carpaților, în regiunea brazilor. Ilva este comuna cea mai mărginașă în acest colț al Ardealului. Hotarul ei atinge Maramureșul, Bucovina și un colț din Moldova. De altfel în acest ținut se întâlnește Transilvania, cu Moldova, cu Bucovina și cu Maramureșul, *ai căror munți*, las că sunt aproape numai proprietate românească (aparținând foștilor grănițeri năsăudeni, fondului religionar românesc din Bucovina și unui proprietar român din Maramureș — pare-mi-se dlui Pop Simion) — răsună de fluerul păstorilor și de doinele melancolice ale femeii române. Aci, nu departe izvorește Someșul mare al Transilvaniei, Bistrița aurie, Dorna și Prutul, ce curg spre mândra Românie și Tisa cu afluenți de ai săi, ale căror ape cristaline duc în undele lor și lacrămile locuitorilor de baștină, lacrămi stoarse de atâtea suferințe seculare.

Ilva mare (ca și Ilva mică) își trage numele dela apa *Ilva* sau *Iliuța* care străbate lunca pe care-i așezat satul, în lungime *de 12—13 Km.*, cuprinzând și poalele munților ce o încunjură. Iliuța izvorește din munții Bârgăului, aproape de hotarele Bucovinei și Moldovei și curge întâi spre miază-noapte, apoi drept spre apus, atingând satele Ilva mare, Măgura, Poiana (Sf. Iosif) și Ilva mică, unde se varsă în Someșul mare împreună cu Strâmba ce curge din muntele dealături, *Heniul.*

Intreg hotarul mai deschis al Ilvei mari cuprinde mai bine de *trei miluri pătrate* și ți se înfățișează în nenumărate livezi îngrădite cu *răslogi* (sau scânduri lătunoase) și acoperite cu fânațe, multe cu câte o casă pe dânsele.

[1] «Gazeta Transilvaniei» Nr. 202 și 207 din a. 1892.

Că aproape fiecare ilvan gospodar are o casă în sat, pentru familie şi alta ori şi mai multe la câmp, pe lângă care îşi adună nutreţul vitelor pentru iarnă. Cea mai mare parte însă a hotarului, care se pierde printre munţi, (până la 15.000 jughere) e acoperită cu pădure...

Locuitorii Ilvei mari de sigur, peste 3000 de suflete, sunt în afară de 10—12 familii jidoveşti toţi *români* de confesiunea greco-catolică. Satul aşezat, cum zisei de-alungul luncei şi pe la poalele munţilor ce-l împrejmueşte, ţi se înfăţişează azi ca o panoramă frumoasă. Casele sunt aproape toate din lemn de brad; sau de poşte (dulapi) acoperite cu şindrilă, cuprinzând şi câte o grădinuţă cu legume trebuincioase şi câţiva altoi. Intre case, departe, ţi se impun cele două biserici nouă, mari, înalte, zidite din piatră, cu turnuri înalte, acoperite cu tinichea. Se ştie că muntenii noştri, mai ales când au preoţi conştii de înalta lor misiune — cum este părintele *Hieronim Slăvoacă* din Ilva mare — în dumineci şi sărbători se adună foarte mulţi la sf. biserică spre a ascultă împreună rugile d-zeeşti predicaţia şi poveţele ce le dau preoţii. De altfel, în toate comunele grăniţăreşti a rămas obiceiul de pe timpul militarizării, a se adună poporul după biserică la «*porunci*», care deregătorii le vestesc înaintea bisericii.

Comuna are trei *localuri de şcoală:* două confesionale şi una comunală, cu vre-o patru învăţători. Localurile sunt corespunzătoare legei: mari, uscate, luminoase; învăţătorii bine pregătiţi, salarizaţi şi zeloşi cu peste 350 de şcolari. Pe lângă fiecare şcoală se găseşte câte o grădină cu îngrijire cultivată: cu legume, cu şcoală de pomi, florărie şi o mică stupină, care toate îţi spun că învăţătorii din Ilva mare *nu numai îşi pricep dar îşi şi împlinesc misiunea,* Au şi bibliotecă potrivită. Nu ştiu dacă până azi, n'au înfiinţat şi *o şcoală de adulţi,* deoarece în *şcoala de repetiţie* se ştie că bieţii învăţători ca şi elevi trebue să-şi peardă vremea, *sdrobind numai ungureşte.*

O bancă poporală ce operează cu 30.000 coroane, un medic comunal satisfac trebuinţele băneşti şi cele sanitare ale acestei frumoase comune.

De altfel oamenii aci sunt sănătoşi şi viguroşi, cum nici nu pot fi altcum la un aer ozonat şi apă cristalină de munte; sunt de statură mijlocie rumeni la faţă, părul negru, tuns scurt milităreşte, cu ochi negri, cu nasul acvilin, mustaţe frumoase şi barba de obiceiu rasă; deştepţi şi buni la inimă. Un străin în satul lor, a doua zi se simte ca la el acasă. Femeile deasemeni sunt de statură mijlocie, bine închegate şi foarte sprintene; ele umblă toate şi călare întocmai ca bărbaţii.

Bărbaţii poartă, în sărbători, pălării negre împodobite cu câte un struţ de flori fireşti, cămeşi albe de cânepă ţesute de femeile lor; poartă curea lată, neagră; suman şi cioareci (iţari) albi, lărguţi, cu încreţituri pe din jos; în zile de lucru, poartă, în loc de suman. o haină scurtă — un chit — de pânză albă, uşor la lucru şi la umblet. Femeile se poartă mai felurit: o *fată mare* umblă cu capul gol, având părul, împletit într'o coadă lăsată pe spate; cămaşa cusută cu bumbac (arnici) roşu în cusături felurite, făcute de mâna ei. Unele fete poartă pieptar mătăsit şi monede vechi de argint, la gât; toate cu pânzături (zavelci) frumoase, cusute de mâna lor, cu motive româneşti. In picioare, cele mai multe poartă opinci încălţate frumos cu şic; cele mai puţine cu cisme negre; în zile de lucru, însă, toate umblă în opinci, sau chiar şi desculţe. Femeile *măritate* sunt mai puţin luxoase în îmbrăcăminte; dar toate de o curăţenie uimitoare. Dânsele se poartă cu cosiţe pe cap şi cu mărame albe de cumpărat. Astfel, în afară de pălăriile şi curelele bărbaţilor, precum şi de maramele şi pieptarele femeieşti

toate celelalte haine sunt făcute de mâna femeii, încât industria românească de casă aici e încă în floare. Dovadă *expoziţia industrială de lucruri manuale* ce s'a făcut anul trecut deodată cu adunarea anuală a despărţământului Năsăud, ce s'a ţinut în Ilva mare.

Ocupaţia principală a acestor munteni, este *creşterea vitelor*, mai puţin *apicultura* şi agricultura, din cauza *climei* care-i, în general, şi vara, recoroasă. Iarna acì începe de vreme şi ţine până la Sângeorgiu, cu zăpezi şi până la un metru. Primăvara care ţine mai numai o lună, se contopeşte cu vara. Până la Sf. Petru de obiceiu ploauă şi-i rece; la Sf. Mărie de multeori brumează. Din pricina munţilor din jur, vânturile nu sunt mari şi primejdioase şi slujesc drept barometru: cele dinspre apus vestesc ploaie; iar cele dinspre râsărit vreme bună. Piscul «*Milerului*» — din preajma de miază-noapte a satului — acoperit dimineaţa de o negură cât pălăria de mare, — ori cât de senin şi curat ar fi cerul, — vesteşte o ploaie *sigură* în ziua aceea; apariţia piţiguşului vesteşte răceală (spuneà bătrânul notar Lupşai)...

Câmpul *lucrat* produce bucatele obişnuite în Ardeal, înafară de cele de toamnă; mălaiul sau păpuşoiul, rareori se coace; dar şi acesta este un soiu propriu locului şi timpului foarte scurt, pentru desvoltare.

Facerea *fânului* este ocupaţia principală a acestor oameni care, cum zisei, se cuprind mai mult cu creşterea vitelor. In Ilva mare vei aflà, în fiecare an aproape 1000 de boi, 2000 de vaci, ca la 500 de cai şi până la 8000 de oi; caprele cele multe, de altădată, s'au împuţinat foarte, pentru paguba ce o aduceau pădurilor. In Ilva mare sunt cele mai frumoase vite, boi şi vaci, — din acel ţinut părechia de boi se vând şi cu 500 floreni. Munţii şi dealurile nelăzuite sunt acoperite numai de brădeturi, care, până la 1800 «erau atâtea» — zice bătrânul cronicar al comunei, Pavel Gălan — «încât uitându-te dintr'un *munte erà întuneric de ele*». Din lemn de brad sunt făcute toate olatele (clădirile) şi toate uneltele omului. In timpul mai deaproape, făcându-şi o linie ferată — în mare parte cu cheltuiala comunelor muntene din fostul district al Năsăudului — pădurile se exploatează în mod sistematic prin o administraţie proprie de stat, în folosul ei şi al comunelor politice. In pădurile seculare până la 1800, *sălbătăciile erau straşnic de multe*: cerbi, căprioare, porci sălbatici, iepuri; apoi urşi, lupi, şderi, vulpi şi *pardoşi* încât într'o singură zi puteà prinde câte un puşcaş până la 24 cerbi sau 40 de căprioare» — zice lăudatul cronicar. Dar acuma s'au împuţinat foarte pentrucă mai toţi oamenii erau puşcaşi şi în toate poenile şi pe câmp, pe tot locul s'au mutat oameni şi şed acolo în casele lor.

Oamenii aceştia sunt foarte muncitori, dar apoi şi trăiesc foarte bine mai ales cu mâncări de dulce, că posturile au început a le părăsì şi bine fac, pentrucă atunci, când omul lucră din greu şi mai ales acì la munte într'un aer aşa de subţire trebue să se hrănească bine. Demineaţa, la ameazi şi seara, fie acasă, fie în câmp, mânâncă *coleşă* (mămăligă) cu brânză cu ratătă (papă) de ouă, cu lapte dulce şi acru de oi şi de vaci, seara de cină, mai fac şi zeamă de carne. Laptele acru, încheie la dânşii orice masă sau ospăţ. Vara oamenii taie miei, berbeci şi galiţe (păsări de casă) care nu le prea vând; toamna taie şi vaci pentru carne său şi opinci; iar la Crăciun unul sau mai mulţi porci graşi. Beutura până la anul 1850 erà numai *mied şi bere* ce şi le făceà fiecare om din produsele sale; dar azi s'a încuibat şi acì *holerca* (rachiul) Jidanilor de care se face şi abuz mai ales în sărbători când nici femeile nu rămân îndărătul bărbaţilor.

Cred, cum am spus adeseori preoţilor din acest jur, că numai *şcoalele de adulţi* sub forma de *şcoale catehetice*, ţinute la vecernie, în biserici pot să mântuie poporul nostru de alcoholizare. Cu toate acestea Ilvanii sunt şi azi cei mai bogaţi oameni din aceste părţi, graţie, cum zisei, marelui hotar ce-l posed. Bine ar fi ca vrednicii inteligenţi din această comună, precum au întemeiat *banca lor* care o conduc cu pricepere şi cu folos pentru săteni, de nu cad pe mâna cămetarilor străini, să înfiinţeze şi o *reuniune* de *temperanţă*, care ar cruţă Ilvanilor 30—40,000 coroane pe an, ceeace cum au medic român în comună, pe lângă preoţii inteligenţi, n'ar fi o mare problemă. Bine înţeles o *organizaţie sănătoasă bisericească:* un senat în frunte cu preoţii, cu învăţătorii constătător din tot ce comuna are mai ales — ajutat şi de primar, de notar şi de toţi inteligenţii civili — căci în Ilva-mare toţi sunt Români, zic o asemenea organizaţie ar puteà să supravegheze cârciumele şi să înlăture beţiile, înlocuindu-le, cu *conferinţe populare* din igienă, din buna creştere sau pedagogie, din gospodăria lor din morală, din sf. Scriptură, din gazete şi din reviste, având şi o bibliotecă populară. Acì se potriveşte zicătoarea: «*Voieşte şi vei puteà, luminează-te şi vei fi!*»

* * *

Obiceiuri.

La Botez: Moaşa merge la preot acasă, ca să-i sfinţească apa. Preotul botează pruncul în biserică, fiind de faţă şi *nănaşa* care de obiceiu cinsteşte *finului* o viţea.

În afară de acest *botez real creştinesc*, se mai fac şi altfel de *botejuni.* Când «*gazda*» casei vrea să facă *botejune*, vesteşte şi pofteşte la sine acasă pre cei ce vreà să-i aibă de *cumetri.* În cazul acesta gazda face *un ospăţ de prieteni.* La masă, fiecare oaspe se ţine dator să cinstească gazdei: o viţea, un mânz, una ori mai multe oi, bucate, ba şi bani. Ceice cinstesc o viţea, o vacă sau mânz (nu şi cei ce cinstesc altceva) întră în *cumetrie* cu gazda casei care la nevoie mare la cumetri aleargă mai întâiu după sfat şi după ajutor.

La nuntă, tata mirelui se duce cu acesta, pe înserate, la fata ce vor să o peţească. Ajunşi la casa fetei, se aşează pe laiţă şi se odihnesc. Intr'o vreme tatăl mirelui zice cătră tata fetei: «Noi am venit la fata dumnitale să ni-o dai nouă, de nevastă feciorului meu...» Părinţii fetei vezi bine dintâiu se cam codesc: însă gândul li-e la măritat; beau ceva *holercă* şi apoi «minteni capătă gust şi cu toţii şi foc în vine, dau mâna *şi credinţa:* feciorul dă fetei un inel, iar aceasta îi dă lui o năframă, după care mai beau puţin».

Pe urmă tata feciorului pleacă singur acasă; iar feciorul rămâne să vază ce mai zice fata la întunerec. A doaua zi apoi se duc tinerii amândoi cu tătânii lor, la preot ca să-i vestească la biserică şi să vază dacă nu cumva sunt ceva neam. Dacă le spune preotul că-i va cununà, îi dau un zlot (florin) pentru vestiri sau strigări; apoi veseli se duc la făgădău cu toţii, unde mai beau o *ţiră* şi de acolo pleacă acasă. În Dumineca viitoare când preotul îi vesteşte la sf. biserică, toţi oameni le strigă: «*Dumnezeu să le dea noroc!*» În Dumineca a 2-a, tinerii se duc iarăş la preot care le ia voinţa la protocol (făcându-le actul de liberă învoire). In Dumineca a treia se duc cu ţidula dela preot la vicarăş (locţiitorul episcopului) la Năsăud, după *slobozenie de cununie.* Şi vicarăşului îi plătesc tot un zlot. Intorşi acasă, se spovedesc şi se cuminecă tinerii; apoi se duc la târg de

cumpără *sovon* (o năframă de cap, de giulgiu fin alb) şi cisme pentru mireasă; Cumpără şi pom şi holercă, vin sau bere pentru nuntă, care se face într'o zi următoare, ce o rânduește preotul. La cununie, în biserică, trebue doi nănaşi, doi colăcari şi un *staroste* pentru mire şi unul pentru mireasă. Starostele se aleg printre nuntaşii cei mai buni de gură. Dupăce s'au adunat toţi nuntaşii chiemaţi pornesc, însoţiţi de ceteraş (lăutari) la biserică. Acì îi mai întreabă preotul dacă nu cumva s'au socotit altmintrelea, şi numai apoi îi sloboade în biserică de-i cunună.

După cununie se duc cu toţii la mireasă, unde se oaspătă bine, jucând până la o vreme, când apoi pleacă cu mireasă cu tot la mire. Acì se adună neamurile şi alţii poftiţi şi iarăş se oaspătă bine şi joacă până în spre sară. Inainte de cină, se împart colacii şi darurile aduse dela mireasă, anume: cămaşă de mire, de socru şi de soacră şi cisme soacrei; la nănaşi cămeşi şi cisme; la cumnaţi — călţuni (ciorapi de pănură albă) şi la cumnate — năfrămi. Apoi se aşează la cină; socăciţele tot dintre femeile noastre, se întrec una pe alta, cu mâncările; împânează fripturile pentru nănaşi cărora le dau apoi, strigându-le — (chiuindu-le câte o glumă; nănaşul le resplăteşte cu câţiva creiţari... După cină făgăduiesc cu toţii *zestrea:* nănaşul — o vacă două oi, un stup şi 10 zloţi; apoi urmează la rând ceialalţi nuntaşi, care ce şi cât vrea: unul sau doi zloţi, câte o oaie bucate şi alte lucruri.

Pe urmă se apucă de *joacă în bani,* mireasa, învârtindu-o fiecare nuntaş de câteva ori, dându-i după putere dela 10 creţari până la 1 zlot. Cu aceasta se sfârşeşte nunta; oaspeţii plecând spre casă... Tinerii, a doaua zi se apucă de lucru, dacă vreau să fie gospodari buni.

La înmormântare — nimica deosebit de alte ţinuturi... predicaţie face preotul, dacă îi se cere şi îi se plăteşte.

Când se îngroapă vreun *fecior holteiu,* îl petrec până la groapă toţi feciorii şi toate fetele din sat. Fetele îl jălesc în cântece de jale (bocete). Dintre ficiori cel mai bun prietin al mortului, *în fruntea* petrecaniei poartă un pom mic cu rădăcină (un măr sau prun), împodobit cu tot felul de fructe; mai poartă şi niscai clopoţele, ce le tot sună până la groapă. In urma petrecaniei merg doi trei flăcăi cu *bucine,* din care tot suflă până la groapă... După înmormântare pomişorul se răsădeşte la capul mortului.

Obiceiuri la sărbători. La *Crăciun,* în seara ajunului umblă obişnuiţii colindători şi *belciugari* — mascaţi. Când se face ziuă, ies dela biserică; la amiazăzi se face vecernia, după care se începe *drăgălaşa bere* ce ţine până după bobotează. In timpul ăsta nimeni nu se duce la făgădău... «*Berea*» aceasta este *jocul* (dansul) neîntrerupt care mai de mult (înainte de anul 1848), îl costă pe fiecare fecior *15 şuştaci,* pentru holercă şi ceteraş...

La anul nou. In ajun, oamenii dau sare la vite. Sara, fetele fac glume şi râsuri despre *măritat;* iar feciorii bucină şi împuşcă. A doaua zi, înainte de a mâncà ceva, puşcaşii împuşcă o ţarcă (coţofană) cu al cărei sânge îşi stropesc puştile zicând că aşa vor aveà noroc tot anul şi că nu le va stricà nimeni puşca. Apoi se duc cu toţii la biserică. Reîntorşi acasă, mânâncă ceva şi hai *la «bere»* dar nu la *bere de holircă* — zice cronicarul nostru — «ci la *adevărată bere bună şi ieftină,* pentrucă o făceau oamenii după bunul plac (înainte de anul 1850). De atunci încoace s'a oprit fierberea berii... Dar acuma e mult mai rău că dacă vrea tineretul să se veselească, nu poate decât cu *brahă dela jidovi,* pe când mai nainte erà *mied şi bere* la toată casa. Atunci finii şi cumetrii se os-

pătau cu bere şi cu mied; şi clăcile şi nunţile se făceau aşa; mult când cumpără gazda la nuntă o vadră de holircă dela oraş (Bistriţă) că din făgădău nu eră bună.

La Bobotează se umblă cu crucea pela casele creştinilor pentru a se stropì cu aghiasmă; se scot icoanele, la sfinţirea apei; iar seara tineretul ţine «*cercuri*» (veselie) la «*bere*».

La Paşti: Dimineaţa copiiì umblă după ouă. După vecernie se trag mereu clopotele şi se bate toaca la biserică; tineretul se *bricilueşte* în ţintirim iar bătrânii povestesc despre bătălii şi despre vremile trecute; nici nu merg la făgădău, nici nu dorm în ziua de Paşti; zicând «*că nu-i bine*»!

Hramul bisericii se prăznuieşte de patru ori pe an: la Joia-mare, în Sâmbăta Rusaliilor la Sâmedru (Sf. Dumitru) şi în săptămâna brânzii. Atunci fac creşinii două *pupăze* de grâu curat, o lumânare (pentru preot) şi ceva de mâncare (pentru săraci). Pomenile acestea sunt cunoscute sub numele de «*Moşi*»...

Vrăjile, care şi mai nainte erau puţine, acuma se pare că vor să înceteze cu totul.

Şezătorile sunt şi azi în floare. Acolo se adună tineretul, iarna în trei seri pe săptămână şi lucrează până la 11 ceasuri din noapte. Fetele torc, ciumilesc, fac glume şi cântă hori şi doine; iar feciorii fac mănuşi, răsucesc aţă (spegmă) glumesc şi spun poveşti...

Iată modul de traiu, de lucru, de a fi în sfârşit al harnicilor munteni din *Ilva-mare*, una dintre comunele româneşti fruntaşe din fostul district grăniţăresc al Năsăudului.

* * *

Şi acuma să mai spun ceva şi despre începutul şi desvoltarea acestei frumoase comune. Datele de mai jos le-am cules din «*Istoria comunei Ilva-mare*, scrisă de *Pavel Galan*[1] în anul 1863, 47 pag. în folio.

Ilva-mare, numită aşa după apa Ilva (Iliuţa), datează, după tradiţiile numai de pela anul 1710; după date mai sigure dela 1730. Atunci a venit un oarecare *Toma Miclăuş* din comuna vecinaşă *Maieru* (probabil aşa numită din vechime când o fi fost pe acolo «*măeriştile*» oraşului Rocna-veche) pe lunca aceasta ce se ţineà de Măiereni. Toma Miclăuş se aşează în lunca numită după el, până azi, «*lunca Miclăuşenilor*», ce se află sub muntele «Peatra-Leşului»; se aşează acolo într'o prelucă, în mijlocul pădurilor, cu câteva capre, trăind din lapte din vânat şi din pescuit de pe cele gârle. Nici nu eră ceva drum până la coliba lui, decât un hăţaş (o cărare mică) prin pădure. Intre anii 1730 şi 1750 au venit pe aceste locuri, în mai multe rânduri vre-o 37 de familii, tot din Maieru, apoi din Rocna şi din Bârgău de preste munţi.

Toate aceste familii se aşezară aproape unele de altele, formând partea de sat, care azi e mijlocul satului (pe la biserică). Şi îndată îşi şi făcură o bisericuţă (care există pela anul 1892). Primul preot le-a fost *Popa Nicolae Boca* care s'a fost ierotonit în Moldova, unde a şi fugit la *militarizare* — în anul 1763. Faptul ăsta dovedeşte că pe timpul acela creştinii noştri de pe acì încă nu primiseră *unirea* cu Roma, ceeace se

[1] *P. Galan*, fost învăţător în Ilva dela anul 1839; mai apoi notar în comuna *Coşna* de pe Graniţa Bucovinei, şi pe urmă în Ilva-mare, tot notar şi fruntaş, frate cu fostul preot *Ioan Galan*.

făcù la anul 1763, când se spune că *Popa Vasile* a fost sfinţit de vlădica Pavel Aron dela Blaj.

Cea dintâiu ocupaţie a oamenilor erà pescuitul, vânatul şi păşunatul vitelor, care erau îngăduite numai sătenilor; iar străinilor erau oprite... Despre vânat şi păşunat am pomenit mai nainte; încât pentru *pescuit*, lăudatul cronicar spune că «*în ape erau peşti mai mulţi decât pietri* pe la anul 1800». Pe păraiele Recele, Stiorpu, Ivăneasa, Cucureasa, Ursoaia, Iliuţa şi pe părâul lui Siminic erau păstravi şi lipeni; pe Iliuţa şi *minthai*(!) iar pe apa din sat şi pe luncă erà potop de elini, umbrene şi bote (boace sau slăvoci), pe când azi se găsesc numai eleni, bote şi umbrene din pricina înmulţirei oamenilor.

Până la militarizare satul erà împrăştiat pe hotar. Locuitorii erau *liberi* plătind un mic bir sau în bani, sau cu *plute*, la Oraşul Bistriţa, unde erà stăpânirea. Avutul şi-l întrebuinţà cum vreà, nimeni la aceea nu le poruncià; a face poeni, a lăzuì a face moşii erà slobod; ba erà şi poruncă a-şi face omul moşiele. Este interesant să cunoaştem chipul cum îşi făceau aceşti oameni moşia din pădure, fiindcă aşa se va fi procedat probabil şi în timpurile preistorice, la stârpirea pădurilor. Iată ce ne spune modestul nostru cronicar.

«Intâi se lăzuià (pădurea); locul se îngrădià şi se făceà imaş la vite. După aceea, imaşul cu gard cu tot îl aprindeau. Şi aşa se făceà câmp deschis. Pe urmă se făceà gard mai afund în pădure. Dupăce gardul erà gata, încă şi mai nainte se apucau şi făceau pădurea prin prejurul locului, toată *ciungi*. Cu imaşul s'au prădat şi pustiit pădurile, căci ca la 300 de gazde aveau 900 de imaşuri».

Militarizarea s'a făcut prin 1762 «Oamenii deodată s'au cam spăria de *cătunie* şi mulţi au fugit în Bucovina şi în Moldova. Dupăce a întra cătunia binişor[2] au luat-o de bună voie[3] Şi satul de pe câmp, cu porunca regimentului s'a strâns la olaltă. Atunci a venit şi *tist* (ofiţer) în sat[4].

Intre familiile mai de seamă din sat pe vremea militarizării, a venit şi *Ioan Lupşai* din Teti (Kettel — comitat. Solnoc-Doboca) de pe câmpie; au venit şi mulţi bărgăvani şi ţărani (dela ţară), care s'au scris pe moşiile de pe care au fost fugit oamenii în Bucovina şi Moldova... *Aşa s'a reîntemeiat satul.*

Munţii pe atunci erau neîmpărţiţi, pentrucă nimeni din Ilvani n'aveà lipsă să meargă cu vitelele la munte, că imaş aveau destul, după câţi locuitori erau»...

«Pe timpul ăsta (al militarizării), tot născutul erà dator să fie ostaş. Cine erà bine sănătos, erà luat în *armata activă* regulată. («Feldstand»); cine erà ceva defectuos, erà luat în *rezervă*. Cei din armata activă, mergeau, în vreme de pace, la *muşdră* (deprindere de arme), la puşcat, la pază, cu santinele («Schwarda») şi la *taberă* (loagăr) în vreme de bătaie, ieşiau cu tot ce aveau («mit Sack und Pack»), unde se poruncià. Rezerva ţineà cordoanele pe *graniţe şi în vreme de pace şi în vreme de răsboiu*».[5]

Ilvanii militari au luat parte activă la mai multe răsboaie, anume: 1. In anul 1762 când au fost militarizaţi, la răsboiul austriacilor cu Burcuşul (Prusul), Ilvanii au dat 20 de ostaşi. 2. In anul 1788 în răsboiul cu Turcii, din Ilva-mare au fost 49 de ostaşi. 3. In primăvara anului 1793, în răsboiul cu Franţa au mers 40 de ostaşi. 4. Tot în răsboiul cu Franţa, în anul 1805

---

[1] Lucrarea citată, pag. 8 punct 8. — [2] L. cit. pag. 9. — [3] Fol. 1. adaos la început. — [4] Pag. 9. [5] Lucrarea citată, pag. 19, punct 30.

au luat parte 74 de ostaşi, din care 16 au murit pe câmpul de răsboiu. 5. In anul 1809 tot contra Francezilor au fost 45 ilvani, morţi 4; 6. In anul 1812 tot contra Francezilor au fost 16 oameni, din care a murit 1. In toate răsboaiele amintite au participat Ilva-mare, cu 239 de ostaşi din care au murit pe câmpul de răsboiu 43; iar în urma rănilor primite 7, în total 50 de oameni. Cronicarul lăudat înşiră cu numele pe toţi iluanii plecaţi la răsboaie şi morţi pe câmpul de glorie. Când s'au isprăvit răsboaiele în anul 1815, a urmat *foametea cea mare* (1816, 1817). O merţă de mălaiu (cucuruz) se plăteà cu 20 fl. şi o cupă de orz cu un floren de aramă. «Atunci mulţi oameni fugiră de foame în Moldova; alţii muriră pe drum.[1] Cauza frig mare şi ploi multe.[2]

In timpul acesta (1815), urmează ca preot vrednicul Grigore Gallan († 1860) despre care aşa scrie cronicarul: «Acest preot, fără studii mari, totuş prin purtarea lui cea bună, 45 de ani servind ca preot, a fost cel dintâi în comună, care da exemplu la agricultură şi moralitate; aveà mare plăcere spre slujba lui Dumnezeu. El şi-a crescut pruncii la şcoale aşa, că cel mai mare i-a urmat în loc, ca preot. Dânsul a fost tare iubit de popor şi de oficeri, în vremea graniţei.»[3] «Comuna până la anul 1820 erà săracă de *cărturari*, aşa că bieţii oameni, care cum ziceà aşa făceà; dar din *comunalişti* erau şi oameni vrednici, aşa: *Ioan Slavoacă*[4] gazdă mare, erà ctitor la toate bisericele de pe Someş. Intre oamenii învăţaţi ieşiţi din comună (între anii 1820 şi 1830) însemnăm pe *Ioan Bota* şi *Constantin Poraş*, cari amândoi au fost oficeri. Bota mai târziu a trecut ca deregător în Bistriţa; iar Pioraş, ajungând căpitan s'a pensionat şi a rămas în Viena, până la moarte.[5]

Cât a fost în ţară. Pioraş a stăruit mult, de s'a făcut drumul pe apa Ilvei.

* * *

Şcoala se deschide în anul 1833 cu dascălul diacul *Dănilă Thomi*, fiind fraitărul (fruntaşul) Sidor Pop, învăţător de nevoie.[6] La anul 1839 erà învăţător Pavel Gallan care isprăvise şcoalele nemţeşti în Năsăud şi ascultase cursul de pedagogie la directorul *Marian*. Gallan aveà în şcoală 130 de şcolari şi propuneà: Religia, istoria biblică, datoriile copiilor; cetirea, scrierea aritmetică, geografia ţării, istoria Ardealului, pomăritul şi cântări bisericeşti... Mai ales cântăreţi renumiţi au ieşit dela acest învăţător şi s'au dus în Moldova.

Acest vrednic dascăl, deşi plata dăscălească erà numai 45 floreni, împreună cu fratele său, preotul Ioan Gallan, lucrează foarte mult pentru bunăstarea Ilvanilor. El continuă şi întregì istoria acestui sat, începută de tatăl său în a. 1840, scriind pe larg, după spusele bătrânilor, despre toate împrejurările şi întâmplările ce au trecut peste Ilva mare. In chipul acesta a dat Gallan, o strălucită pildă cărturarilor de pe sate cum omul de bine poate şi ştie să-şi facă memoria binecuvântată la urmaşi, prin eternizarea faptelor părinţilor şi strămoşilor lor.

Intre bărbaţii vrednici de pomenirea urmaşilor va ocupà de sigur un loc de frunte *preotul Ioan Gallan*, ierotonit la a. 1843; el a slujit împreună cu tatăl său Pavel până la a. 1860; iar de atunci până la a. 1868 singur. Ioan Gallan a slujit în vieaţa sa, cu cea mai mare acurateţă, fiind pildă oamenilor în vorbe şi în fapte. Din averea lui a lăsat la moarte suma de 5200 floreni valută austriacă (redusă după moarte-i la 3500 fl.)

---

[1] Lucrarea c. pag. 15, punct 23. — [2] Fol. 1. adaos la început. [3] Lucrarea pag. 17 punct 26. — [4] Bunicul actualului preot. [5] Lucrarea c. pag. 18. — [6] pag. 17.

ca fundaţie familiară, ca din interese să se ajute copiii sârguitori la învăţătură, din Ilva mare; bisericii din Ilva îi lăsă 300 fl. v. a. iar şcoalei îi testă întreaga sa bibliotecă.

* * *

Din şirul întâmplărilor mai însemnăm următoarele: Regimentul al II-lea de graniţă s'a desfiinţat în a. 1851. Ostaşii care n'au fost slujit opt ani, au trecut ca ostaşi de linie până ce şi-au împlinit terminul. Dupăce s'a desfiinţat cătănia un an a fost foarte bine, pentrucă bir n'a cerut nimeni dela oameni; tăbacul erà slobod; vitele erau destul de scumpe.

Birul au început oamenii să-l dea din a. 1853; de atunci în fiecare an creşte, pe când mai nainte, sub cătunie, oamenii nu dedeau în bani, nimănui nici nu creiţar.

La a. 1850, oamenii au început iarăşi a se duce cu casele la câmp şi s'au împrăştiat aşa, încât în sat n'au rămas decât un $^1/_4$ din oameni, cu preotul şi judele. Pricina a fost lipsa imaşului în sat unde mai toate locurile le-au îngrădit. Altcum păşunea vitelor este puţină şi rea, încât vitele de munte stau să piară de foame, aşa că oamenii sunt siliţi să le ducă acasă, unde le pasc cum pot. Munţi sunt puţini la sat, căci zece dintr'ânşii, ce-i aveau mai nainte, i-a luat comanda militară (regimentul) sub cuvânt că Ilvanii au hotar mare. Astăzi, Ilvanii de regulă iau în arândă munţi de păşune dela alte comune mărginaşe.

* * *

Sănătatea în comună este bună; boale nu sunt între oameni, decât de cele mărunte ca: friguri şi *încuiări*. «Medicamentele de căpetenie», zice cronicarul — sunt: *Cetania, sf. slujbă şi maslu.* Pela a. 1848 trăià o femeie bătrână, *Tecluţa Griga* care strângeà ierburi şi ajutà pe bolnavi. Dânsa erà şi doftor de vite; pe cele bolnave le străpungeà în limbă, de splină le frecà şi foarte pe multe le vindecà[1])...

Adaog acuma, că astăzi, în a. 1910, Ilvanii au doftor comunal, pe dl Stoianu, plătit din venitele comunale; nu's sigur dacă au şi o farmacie (potică) sau dacă îşi aduc leacuri dela *Rocna veche*, departe de un ceas şi jumătate.

* * *

Aici încheiu extrasele mele din «cronica» lăudatului dascăl Pavel Găllan, care fără să fi învăţat carte multă, ştià să preţuească *istoria micei sale patrii.* Lăudat fie numele lui.

Fie, ca să găsească imitatori în fiecare cătun românesc, căci numai aşa se poate alcătuì o adevărată istorie *naţională* a ţinuturilor şi prin aceasta a poporului românesc. Asemenea *istorii săteşti* ar face mari şi adevărate servicii istoricilor celor *mari* ai noştri, care în cazul acesta n'ar mai aveà trebuinţă, — sau să-şi iee refugiul la izvoare străine care de obiceiu n'au însemnat decât doar scăderile neamului nostru, iar faptele cele vrednice ori le trec sub tăcere, ori le pun la socoteala lor, sau să alcătuească istoria după ipoteze şi bănueli.

Prof. *V. G. Borgovanu.*

---

[1] Lucrarea cit. p. 34 punct 57.

CONTRIBUȚII LA ISTORIA ȘCOALELOR NOASTRE.

De Dr. *Onisifor Ghibu.*

Istoria școalei primare românești din Transilvania încă nu e scrisă, și va mai trece încă multă vreme până se va găsì cine să o scrie, oricât de mult i-ar simți cineva necesitatea. Noi n'avem în privința aceasta nici măcar ce are Bănatul în cărticica dlui Iuliu Vuia despre *Istoria școalelor din Banat*» (Panciova), sau ce are Bihorul în *Actele și documentele* dlui N. Firu (Arad, 1910). Până nu vom aveà monografiile singuraticelor școli, nici istoria școalelor n'o vom puteà aveà, fiindcă fără studii speciale nu se poate scrie istoria unei instituții, oricât de veche sau de nouă ar fi ea.

Monografii de școli avem puține și și câte le avem, sunt răsletite prin ziare și prin reviste, încât numai cu greu poți da de ele. Și altfel, ele sunt scrise fără vr'un aparat științific și în cazul cel mai bun conțin anumite date istorice, uneori nici ele nu destul de sigure. Oricum ar fi însă, ele sunt contribuții prețioase la istoria școalelor noastre și ele trebuesc culese ori unde s'ar află. O bibliografie a acestor contribuții e de o mare necesitate și ea va trebuì alcătuită cât mai curând.

In cele următoare dau publicității șeapte monografii de școli primare, patru din comitatul Cojocnei și trei din al Târnavei mari. Ele sunt departe de a fi o oglindă fidelă a trecutului respectivelor școli, dar și așa cum sunt au o valoare cel puțin prin fixarea unor date și a unor situații, — lucru pe care cu greu l-ar fi putut face altcineva decât învățătorii satelor acelora.

Aceste monografii sunt scrise de învățătorii satelor respective. Considerând că aceștia nu dispun de o școală istorică sistematică și că nu li s'a dat de nicăriri nici o instrucție cum și de unde să strângă materialul necesar. cum să-l cearnă și cum să-l expună în scris, ele sunt destul de bunișoare — ca început.

Bine înțeles, asta nu înseamnă că și învățătorii, cari vor scrie de aici încolo monografiile școlilor lor, să se mulțămească numai cu atâta cât ni-au dat acești șeapte învățători. Și aceasta din motivul că, orișicum, dar nu se pot considerà ca monografii adevărate niște date istorice numai pe jumătate controlate și legate între sine adesea în mod arbitrar, câtă vreme aceste date sunt culese numai din tradiție fără să se fi consultat arhiva parohială și arhiva protopopească, unde se găsesc fără doar și poate acte de însemnătate pentru fiecare școală.

La scrierea unei monografii învățătorul trebue să sondeze cât se poate de bine *toate* izvoarele, atât cele scrise cât și cele nescrise. Intre cele scrise e mai înainte de toate arhiva școlii, apoi arhiva parohială, arhiva comunală, arhiva protopopească și arhiva consistorială. Fără consultarea cel puțin a celor patru dintâi nici nu se poate închipuì o monografie școlară. Pe lângă acestea se mai pot găsì lucruri de interes prin hârtiile particulare ale preoților și învățătorilor mai în vârstă, prin scrisorile (epistolele) lor, prin însemnările de prin cărțile bisericești și de prin vechile manuale și cărți rămase de pe la învățătorii sau elevii mai bătrâni.

In afară de izvoarele scrise are o mare importanță și tradiția. Bătrânii satului, înzestrați cu o minunată ținere de minte, știu să povestească o grămadă de lucruri pe cari le-au cunoscut și pe cari le-au auzit dela părinții lor. Și despre trecutul școalelor știu să spuie câte ceva, mai ales dacă s'a întâmplat ca din bătrânii aceștia unul sau altul să fi fost epitrop

la biserică, să fi fost în vr'o legătură de rudenie cu preotul sau cu învățătorul, sau să fi fost înșiși la școală în copilăria lor. Din gura lor se pot afla multe lucruri de preț, chiar și când în privința exactității *datelor* istorice fantezia lor dă uneori greș. Cât de frumoase, sugestive și plastice sunt însă, în schimb, caracterizările de oameni, de lucruri și de întâmplări, cari se pot auzi dela acești bătrâni sfătoși, cari ar fi păcat să ducă în mormânt comoara de amintiri istorice și de înțelepciune naturală cu care sunt înzestrați.

E o datorie a tuturora de a se grăbi să strângă dela aceștia tot ce se mai poate salvà. Dacă învățătorii noștri ar ști stenografia, ei ar puteà culege cuvânt de cuvânt istorisirile bătrânilor, cari chiar și când ar fi lipsite de valoare istorică, ar aveà totuș una artistică sau folkloristică.

Cam astea ar fi izvoarele pentru materialul inedit, relativ la istoria școalelor, în afară de cărțile tipărite, cari stau în vr'o legătură cu ținutul în care se află școala.

În ce privește materialul însuș, el trebue nu numai cules ci și cernut, criticat. Acesta e un lucru ceva mai greu și învățătorul va trebuì să judece însuși întrucât unele lucruri merită atențiune și încredere sau nu. La tot cazul, ceeace e caracteristic, în documente, trebue păstrat și redat întocmai. Critica trebue să fie cât se poate de obiectivă și în expunere scriitorul trebue să fie numai pe al doilea plan, lăsând în primul plan documentele, cari, ele, trebue să vorbească. Părerile autorului nu sunt totdeauna interesante și ele pot rămâneà de cele mai multeori la o parte.

In ce privește lucrurile pe cari ar trebuì să le cuprindă o monografie școlară, acestea ar fi: o foarte scurtă istorie a satului în care se află școala, insistând asupra vremurilor celor mai vechi, întrucât acestea sunt cunoscute, asupra originei numelui satului și asupra stării lui culturale. Acestea ca introducere. Intrând în materie, trebue să se spuie decând datează școala, ca instituție și decând datează edificiul școalei? Cine a înființat-o? Ce caracter a avut la început (național sau confesional) și de ce categorie erà (capitală, normală sau poporală)? Cari erau manualele de studiu și păstratu-s'a undeva vr'unul din ele? Ce se învățà în anii dintâi ai existenței școlii, cine mergeà la școală și cum erà vieața școlară. S'au ales cu ceva elevii mai vechi în urma mergerii la școală?

Decând are școala protocoale? Datele statistice școlare relative la învățători și la cercetarea școalei din partea elevilor, an de an, expuse într'o tabelă. O listă a învățătorilor, în care să se cuprindă pe scurt (dar conținând tot ce e esențial) biografia fiecărui învățător (unde și când s'a născut, unde și cât a studiat, unde a fost învățător, ce a lucrat, ce fel de om a fost și când a murit?) Salarul învățătorilor. Mijloacele de edificare și de susținere a școlii, de unde sunt și cât sunt de mari? O descriere a edificiului școlar (inclusive adjustarea lui in toate privințele). Donatorii școalei, averea școalei. Biblioteca. Sărbări școlare. Mai e în comună vr'o școală de altă categorie? Ce s'a ales de elevii școalei, remarcatu-s'a vre-unul îndeosebi prin merite pentru sat sau pentru neam? Directorii școlari. Manualele ce s'au întrebuințat dela început și până în prezent. Ce fel de metode se întrebuințau în învățământ? Inspecția școalei când și prin cine s'a făcut? ș. a.

Cam acestea ar trebuì trecute în revistă într'o monografie școlară.

Iar acum las să urmeze cele șeapte monografii, pe cari le-am scos din arhiva Consistorului din Sibiiu:

Monografia şcoalei gr.-or. rom. din Apahida, de Simion Todoran.

Înainte de a trece la istoricul şcolii ţin să amintesc, că numele comunei Apahida se zice că ar derivà dela «apă hâdă» (urîtă), sau, după o altă părere, dela podul ce trece peste Someş, care pod a fost făcut de principele Apaffy («Apaffyhidja»).

Date despre anul înfiinţărei şcoalei din această comună nu am aflat, dar se vorbeşte că aici există şcoală din timpuri foarte vechi. Cel dintâi edificiu şcolar se zice că a fost în aşa numitul «Locul şcoalei». Edificiul şcolar a constat din o tindă şi o odaie făcute din pământ bătut.

La această şcoală a funcţionat ca învăţător Vasiliu Maxim mai mulţi ani. Date nu se află nimic.

După el a urmat fiul acestuia, Lazăr, care a funcţionat 3 ani şi după aceea s'a hirotonit întru preot şi a fost ales tot în această comună unde a păstorit până la moarte.

După acesta a urmat Mafteiu Paşca din loc, a funcţionat un singur an.

Dărâmându-se edificiul şcolar de pe aşa numitul «Locul şcolii» s'a întrerupt învăţământul şi s'a edificat un alt edificiu şcolar în grădina parohială tot din pământ bătut, care edificiu constă din 2 odăi şi o antişambră.

La această şcoală a funcţionat Stefan Jucan din Apahida, timp de 19 ani. În timpul acesta nu se poate constatà nici un progres. Date nu se află dar după cum se spune, învăţătorul aveà diploma de învăţător. Cartea didactică erà «bucoavna». Copiii cercetau şcoala până în al 18-lea an al etăţii. (!)

Acestui învăţător i-a urmat Teodor Lucaciu din Mociu, 3 ani. Dela acesta se vede ceva progres, în special se zice, că a pus mare pond pe cântările bisericeşti, dar cântăreţi de pe timpul lui nu există.

A urmat timp de un an Ioan Mora din Sfântu, cam la anul 18.. Nu se ştie despre vr'un progres oarecare în acest timp. Acestuia i-a urmat Ioan Jude din Bucium. A funcţionat în mod provizor 1 an.

A urmat Vasiliu Murăşan din Lona săsească. A funcţionat în mod provizor 1 an.

Nicolau Petrişor din Corpade în mod provizor 1 an.

N. Laurenţiu în mod provizor un an.

La anul 1882 s'a edificat actuala şcoală care constă din o sală de învăţământ de 7 m. lungime şi 7 m. lăţime şi de 2 m. 50 înălţime, apoi o antişambră şi o odaie ca locuinţă învăţătorească. Anul edificării l-am aflat de pe o tablă de peatră care a fost pusă în păretele din faţă, pe care erà următoarea inscripţie: «Deşteaptă-te române! Şcoala confesională rom. gr. or. din Apahida, edificată la anul 1882», care tablă comitetul parohial a refuzat să o îndepărteze din părete.

In 12 Iunie 1908, la 6 oare dimineaţa, au venit în curtea şcoalei 6 jandarmi, în vreme ce strada şcoalei a fost închisă de alţi şeasă jandarmi, şi aceştia, 12 fiind la număr, au luat tabla din părete şi o au dus la casa comunală, iar în aceiaş zi la oarele $8^{3}/_{4}$ o au dus în Cluj, de unde înzadar a recercat-o comitetul parohial pentru reînapoiere, căci nu o a primit, pe motiv că este agitatorică în contra statului maghiar.

Ca învățător a urmat Alexandru Şomlea din Corpadia. A funcționat 2 ani. Până aci toți învățătorii au fost salarizați așa, că primeau dela fiecare familie ½ mierță de cucuruz sfărmat.

Stefan Aruncutean din Sântmihaiu a funcționat 1 an în mod provizor.

N. Arieşan a funcționat 1 an în mod provizor.

Acestora le-a urmat Mafteiu Andron din Apahida care a funcționat tot 2½ani fără a face nimic.

A urmat iarăş Alexandru Şomlea dela care a rămas urmă, căci cei mai mulți ieşiți dela el ştiu scrie şi cetì. Sub el s'a sistemizat salarul învățătoresc de 600 cor. în bani.

A urmat Simion Săcărea din Tălmăcel, care a funcționat la anul 1900 şi 1901, doi ani. Acesta a făcut prima reprezentațiune teatrală în această comună dar despre venitul incurs nu se află nici o urmă.

A urmat, în anul 1902, Alexandru Tertelecan, acum preot în Căpuşul mic. N'a făcut nimic nici în şcoală nici afară de şcoală.

Acestuia îi urmează George Smădu la anul 1903. Nu se află nici o urmă după el.

Acestuia îi urmează Emanuil Comanescu, la anul 1904. A introdus condicele şcolare. Toate se află în ordine conduse. A fost învățător bun, dar spre nefericirea acestei comune n'a funcționat decât un an.

La anul 1904/5 a fost iarăş învățător slab. Ceeace a făcut Comanescu, învățătorul Nichita Luculeț a dărâmat. A funcționat 1 an în mod provizor.

In anul 1905/6 şcol. a funcționat Ioan Biji din Someşfalău, care a fost ales definitiv, dar a abzis.

In anul 1906/7 şcol. am funcționat eu în mod provizor. In 1907/8 am fost ales definitiv. Protocoalele s'au purtat în ordine; cu băieții s'au format 6 clase. S'a procurat un cuptor modern pentru sala de învățământ, s'a procurat globul pământului, un şifoneriu şi un orologiu. S'a regulat salarul învățătoresc conform legii XXVII din 1907. Sala de învățământ nu e tocmai corăspunzătoare, dar viitorul promite o reparație, făcându-o aceasta corăspunzătoare. Inspectorul regesc a cercetat în fiecare an şcoala.

Apahida, la 4 Octomvrie 1910.

*

Monografia şcoalei gr. or. române din Călian (Magyar-Kályán), de Ioan Manica.

După spusele poporenilor gr. or. din această comună precum şi ale străinilor, — şcoală am avut din vremurile cele mai vechi. Zisa lor e «cu şcoală ne-am pomenit». Anul în care s'ar fi început şcoala nu se ştie. Acestea pe baza afirmațiilor oamenilor celor mai bătrâni din sat şi a dlui Gaál Gyula, proprietar şi fost deputat dietal.

In timpurile vechi la această şcoală funcționau cantorii bisericii gr. or., pe cari îi voiu şi amintì în aceasta monografie.

Şcoală proprie nu erà; copiii învățau în case private, cari se închiriau într'un an dela un om, într'altul dela altul, pentru suma de câte 10 până 12 floreni. (20 şi câte 24 Cor.)

Şcoală proprie şi corăspunzătoare s'a edificat în anul 1896. A fost cumpărat comitetul în anul 1879—1880 una de lemn, din munți din sus de Cluj, dincolo de Gilău, — a fost cumpărat-o cu 150 florini (300 Cor.) şi au adus-o şi au clădit-o în locul celei de acum, însă fiind membrii comitetului nişte oameni negligenți, clădirea a rămas neacoperită şi păreții nebătuți 2 ani de zile, când apoi s'au înțeles să o vândă, ceeace au şi

făcut, vânzându-o tot cu preţul de 150 fl. jidanului Weisz Samu, care a făcut din şcoală făgădău, o boltă şi o casă de locuit. In chipul acesta satul a rămas şi de aicea înainte fără şcoală adecă fără edificiu şcolar.

In 1890 puţinii unguri de aicea, vre-o 13 familii stabile şi nişte servitori ai proprietarului Gaál Gyula, cari toţi sunt reformaţi, şi au dat dreptul de şcoală statului, căci şcoală şi învăţător n'au avut nicicând. Intre aceste împrejurări statul a cumpărat dela Komis Lajos, feciorul fostului primpretor cercual cu acelaş nume, o casă frumoasă şi cu o grădină mare. Casa avea 6 odăi şi din 2 s'a făcut sala de învăţământ şi 4 au rămas să le folosească învăţătorul. Toate au rămas nemodificate până azi. Având statul şcoală, preotul reformat cu proprietarul Gaál Gyula a aruncat un măr de ceartă între învăţătorul şcoalei noastre gr. or. Victor Tolan, absolvent de pedagogie şi fiu de preot gr. or. din tractul Sighişoarei (comuna Şard) şi între câţiva poporeni de aicea. Certându-se învăţătorul şi venind în conflict cu poporenii, acest învăţător, ademenit de preotul reformat, Lőrinczi Gábor, şi de proprietarul Gaál Gyula, îşi părăseşte legea şi trece la religia reformată ca cantor şi învăţător la şcoala statului. El se căsătorise, încă înainte de a trece dela noi, cu fica unei nemţoaice cu numele Schlosser Tini, care a primit religia noastră, şi cu care s'a cununat în biserica noastră de aicea, ba şi prunca lor cea dintâi, Victoria, a fost botezată la noi. In 1909, când s'a căsătorit această fică, care e absolventă de pedagogia de stat din Cluj, cu învăţătorul dela şcoala de stat din Vişa, George Bodor, având lipsă de extrasul de botez, a venit la preotul nostru şi a făcut trecerea la religia reformată. Fără de a fi întrebat-o eu, mi-a pus mie întrebarea, că oare cum de e botezată la gr.-or. căci ea nici când nu a fost româncă?! I-am răspuns: «Domnişoară Victorie, tatăl d-tale e român şi azi, cu toate că s'a botezat ungur, căci nu botezul ci naşterea dă naţionalitatea. Apoi, sângele apă nu se face şi aşa, cu toate că negi, totuşi eşti româncă şi Dta, şi iată îţi pun la dispoziţie matricula cununaţilor să te convingi şi Dumneata că părinţii Dumnitale au fost cununaţi aicea».

Având statul şcoală începând din 1890, a silit şi pe poporenii noştri să-şi trimită copiii la acea şcoală. Dar poporenii noştri n'au vrut să se supuie din care cauză au fost siliţi să se îngrijască de un edificiu şcolar, al lor, ceea-ce le-a şi succes în anul 1896, când şi-au zidit un edificiu şcolar propriu, făcut din piatră şi valioage şi coperit cu şindilă.

Sala de învăţământ are lungime de 9 m., lăţime de 7 m. şi înălţime de 3 m. Intru toate corăspunde legii şcolare.

Zidurile sunt făcute din peatră şi valioage. Coperişul e de şindilă, şi e despărţită prin o tindă de locuinţa învăţătorului.

In şcoală sunt 15 bănci nouă, catedră cu podiu, 2 table mari, 2 maşine de comput, hărţile, tabelele, cu un cuvânt tot ce pretinde legea.

Incap 65—70 elevi.

In acest an sunt în cl.	I.	16	elevi	10	eleve	=	26
„ „ „	II.	7	„	4	„	=	11
„ „ „	III.	6	„	3	„	=	9
„ „ „	IV.	6	„	4	„	=	10
„ „ „	V.	4	„	2	„	=	6
„ „ „	VI.	1	„	1	„	=	2
					Total	.	64

In şcoala de repetiţie sunt 14 elevi şi 20 eleve, total 34. Cvartirul învăţătoresc constă din 2 odăi, tindă şi o culină.

Suprafaţa cvartirului:

1.	Odaia	I.	lăţimea	5	metri,	lungimea	6·80,	înălţ. 3·30
2.	„	II.	„	3·90	„	„	5·70 „	3·30
3.	Culina		„	3·90	„	„	3·90 „	3·30
4.	Tinda		„	2·50	„	„	4·80 „	3·30

Odăile sunt foarte spaţioase.

Grădina are o mărime de 800 stânjini pătraţi. Curtea şcoalei are o suprafaţă de 300 stânjini pătraţi. In curte e un grajd pentru vite, un şopru, coteţ pentru porci şi găini, precum şi eşitorile corăspunzătoare.

Edificiul şcolar a costat 6000 cor. afară de lucru, pe care l-au dat poporenii fără plată. La 10 ani păretele de cătră apus a trebuit înlocuit cu altul, sub conducerea parohului Gregoriu Băloiu, care părete a fost făcut de Pavel Buzdug şi soţul său, măestri în Borgo-Rus. Acest părete a costat 1000 cor., cari bani i-a împrumutat preotul şi cu fostul epitrop Todea Manoilă dela Vener. Consistor, sub condiţia ca în cinci ani să-i depureze. Adecă la salarul învăţătoresc Vener. Consistor dedeà întregire anual 200 cor. Această întregire în 5 ani nu s'a mai dat parohiei, aşa că parohia a ridicat salarul din al său propriu dela 400 cor. la 600 cor. In total deci costă şcoala 7000 coroane.

Salarul învăţătoresc. Cu 1 Septemvrie 1909 conform legii din 1907 XXVII:

Salar fundamental: dela popor	600 cor.
„ Ven. Consistor . .	400 „
tctal .	1000 cor.

Cvincvenale. Cvincvenalul I asigurat din:

venitul unui jugăr de păşune	=	26 cor.
60 ferdele de cucuruz	=	120 „
40 zile de lucru	=	32 „
restul din fondul de bucate	=	22 „
total		200 cor.

Celelalte cvincvenale sunt asigurate din fosta porţiune canonică cantorală.

Învăţătorii cari au funcţionat la această şcoală:

In timpurile vechi funcţionau cantorii bisericei noastre. Dintre aceştia amintesc pe:

1. Ioan Drăgan, cantor şi învăţător. Învăţà în case private, manualul îi erà ciaslovul cu litere vechi. De pe timpul lui avem azi câţiva oameni, cari ştiu cetì, dar nu ştiu scrie. Următorul a fost fiiul său

2. Macarie Drăgan, din 1880—1893, cantor şi învăţător. Învăţà în case private. Intrebuinţà mai mult manuale de cele vechi. Copiii învăţau rugăciuni. Salarul acestora erà de 140 de ferdele de cucuruz.

3. Victor Tolan, în 1893—1896. In aceşti ani apar razele luminei şi pentru Călian, şi adecă după publicarea concursului cu salar de 400 cor. este denumit de Ven. Consistor acest tânăr absolvent de pedagogie şi diplomat, care funcţionează cu bun rezultat 4 ani. După 4 ani, cum am amintit mai sus, a trecut la stat, luându-şi numele de Gál Tolan Viktor.

4. Gavriil Simedrea, paroh—învăţător 1897—1898. Date nu au rămas nimica, decât aceea că sub acest preot s'a terminat zidirea şcoalei şi dânsul a fost primul, care a locuit în edificiul şcolar.

5. Teodor Bogdan în 1899. Acesta n'a avut nici o calificaţiune. Spor încă nu s'a făcut nimica. Salar a avut de 400 cor.

6. Andreiu Chirali în 1900, absolvent de pedagogie, cu salar de 600 cor. Acesta a împărţit elevii în 4 despărţăminte, fiind în toate clasele 25 eleve şi 20 elevi. Din acest an avem ştiutori de carte.

In acest an s'au provăzut elevii cu manuale corăspunzătoare. După examenul şcolar acest învăţător s'a dedicat carierei preoţeşti şi azi e preot gr.-or. în Soatul-unguresc, protopresbiteratul Turda. Astfel a rămas şcoala iarăş fără învăţător.

7. Ioan Catarig, 1901, fără calificaţiune. Spor în şcoală — nimic. Date — nimic.

8. Teodor Libeg, 1902, absolvent de pedagogie, nelăsând protocoale din cari ar puteà fi evident progresul sau regresul, numai după spuse se poate constatà că a fost învăţător bun, şi mulţi inşi dela el ştiu ceti şi scrie.

9. Nicolae Lancea, 1903, absolvent de pedagogie. Urme n'a lăsat, dar după afirmarea mai multor bătrâni a fost bun învăţător.

10. Aurel Petean, 1904—1908, absolvent de pedagogie şi cu examen de calificaţie. Primul învăţător ales definitiv. De aici s'a strămutat în Bărăi, fiind ameninţat de inspectorul regesc cu cercetare, care l-a ajuns însă şi în Bărăi, din ură pentru şcoala din Călian. Acesta a împărţit elevii în 4 despărţăminte şi a purtat toate protocoalele pe cari le cere legea. In acest interval de timp ministrul excepţionează şcoala din cauza unui părete al edificiului şi decretează şcoala de şcoală comunală, cu toate că de 18 ani este şi şcoală de stat în comună.

Preotul local, Gregoriu Băloiu, se opune ordinului ministerial şi aleargă la Veneratul Consistor, cerând un împrumut de 1000 cor. cu ajutorul căruia face faţă păretelui cu pricina. Când a fost gata păretele la colaudare s'a adus un inginer dimpreună cu pretorul cercual, cari aflând acum şcoala în ordine, au făcut să se revoace ordinul de închidere a şcoalei.

11. Ioan Manica din Octomvrie 1908 ocupă postul de învăţător, e absolvent de pedagogie şi are examenul de cvalificaţie învăţătorească ales definitiv. E absolvent de cursul agronomic din Hódmezővásárhely, a studiat cursul de pomărit, vierit şi de păstrarea vinului. Şcoala e provăzută cu toate rechizitele, conform legii. Elevii au cărţile aprobate de autorităţile superioare şi sunt împărţiţi în 6 despărţăminte. Se propune după împărţirea orelor, aprobată de inspectorul regesc cu Nr. 3780/1910, şi după conspectul materialului de învăţământ aprobat cu Nr. 29/1909.

Acest învăţător a pus bază, împreună cu preotul, unei fundaţiuni şcolare din venitul petrecerilor aranjate cu tinerimea. A făcut cor bisericesc şi a adus şcoala în poziţia fericită de a puteà ţineà concurenţă cu şcoala statului. In aceşti 2 ani atacuri ca mai înainte nu s'au întâmplat. Organele de control ale statului au aflat ordinea cuvenită.

Călian, în 18 Octomvrie 1910.

*

Monografia şcoalei gr. or. rom. din Mociu, de Ioan Magiar.

In această comună şcoala datează din anul 1850.

Primul învăţător a fost Artemie Ban din Mociu. A servit ca învăţător până în anul 1860. Pe elevi îi învăţà mai mult rugăciunile şi puţin cetit cu litere cirile. Cărţi şcolare aveau numai câţiva elevi. Tăbliţe nu aveau, căci nici nu existau pe atunci. Hârtie erà şi scrieau cu pană de gâscă. Bănci în şcoală nu erau, ci erau pe de laturile părelor nişte laviţe. Ii învăţà pe şcolari şi câteva cântări bisericeşti. Rechizite şcolare nu erau, protocoale asemenea. Copiii nu cercetau şcoala regulat, mai ales că nici legea nu-i asupreà.

Plata învăţătorului erà: 3 până în 4 cupe de cucuruz dela acei părinţi cari aveau copii de şcoală, şi cuartir în edificiul şcoalei.

După acesta a armat de învăţător Ioan Călăcean, care a instruat elevii vr'o 6 ani. Acestui învăţător salarul i s'a ridicat la 100 de florini.

Urmează apoi Ilie Băjinean, din Agârbiciu. Acesta a servit vr'o 3 ani.

Lui i-a urmat Ionaş Moldovan, fiul preotului Nicolae Moldovan din Mociu, care a servit vr'o 3 ani.

Urmează apoi Ioan Petean, tot din Mociu, acesta a servit vr'o 4 ani. Salarul acestuia este de 100 de florini şi folosul de pe locul şcoalei, în mărime de 5 jugăre.

Todor Lucaciu tot din Mociu a servit vr'o 3 ani.

Ioan Mora dela Sfintu, a servit cam 2 ani. Urmează Vasilie Avram din Frata, care a fost învăţător vr'o 3 ani.

Curtean Cifor din Sic, a servit un an.

Din anul 1885 până la finea anului şcolar 1887 a servit ca învăţător Alexandru Şomlea din Corpadea pe lângă un salar de 200 de florini. Dela acest învăţător încoace se află cronici şcolare şi celelalte protocoale ce trebue la o şcoală.

In anul 1882—88 a funcţionat de învăţător Eliseu Gabor.

In anul 1888 şi 89 şcolar a servit Vasilie Tevtelecan din Dângău.

In anul 1889 şi 90 şcolar a fost învăţător Danilă Pop. Acesta a împărţit elevii în 3 despărţăminte.

Urmează în anul 1890—91 Niculau Lepedeanu.

Pe anul 1891—92 şcolar Iuliu Roşca.

Din anul 1892 până la finea anului 1894 şcolar a servit Constantin Ciontea pe lângă un salar anul de 600 coroane.

In anul 1894—95 şcolar a servit de învăţător Ioan Florian.

Toţi învăţătorii pe cari i-am numit până aci au fost aleşi numai în mod provizor.

In anul 1895 şi 96 a fost ales definitiv Aurel Petean din Mociu, acesta a servit până la finea anului şcolar 1903. In şcoală a făcut progres bun. Şcolarii i-a împărţit în 4 şi 5 despărţăminte.

După el a urmat în anul şcolar 1903—4 Ioan Biji din Someşfalău, în mod provizor.

In anul 1904—5 a fost Mitrofan Coşgărea, tot provizor.

In anul 1905—6 şcolar a fost Vasilie Nosa, tot provizor.

Din anul 1906 până la finea anului şcolar 1908 a funcţionat dşoara Ana Marinca din Someşfalău, în mod provizor.

In anul 1908—9 şcolar a fost ales definitiv Ioan Ungurăşan. Acesta a servit numai un an şi apoi şi-a dat abzicerea.

Din anul trecut 1909—10 şcolar încoace servesc eu, subscrisul, în mod definitiv. In anul trecut am format 5 despărţăminte aşa, că în anul şcolar 1910/11 am 6 despărţăminte. Salarul mi s'a ridicat conform legii din anul 1907 art. XXVII. Salarul se compune din repartiţie dela popor şi din ajutor dela Prea Veneratul Consistor. Rechizite şcolare avem.

Edificiul şcoalei nu este chiar corăspunzător, dar în privinţa aceasta s'au făcut deja paşii necesari şi anume: parohul actual Simeon Ciuca a făcut un apel către popor, că ceice voiesc să jertfească pentru facerea unei şcoli nouă să binevoiască a se anunţă din voie liberă, şi la moment s'au aflat oameni cari s'au obligat, că vor plăti cu bani 40,000 de vaioage din care să se facă pereţii şcoalei. De vaioage s'au şi apucat de făcut în anul curent şi până acum sunt gata 30,000. Celelalte încă s'or face în anul viitor, precum şi ziditul şi celelalte ce se ţin de şcoală.

Mociu, în 6 Octomvrie 1910.

Monografia şcoalei gr. or. rom. din Rogojel, de Ioan Frâncu.

In conferinţa învăţătorească ţinută la Apahida în 12/XI 1909, la propunerea părintelui Ciortea din Cojocna, conferinţa a hotărît ca fiecare învăţător să scrie Monografia şcoalei la care funcţionează şi aceasta cu atât mai vârtos că timpul de transiţie trecând şi aşa şcoalele noastre fiind supuse la grele probe, dacă una sau alta dintre şcoale ar sucombà sub grele sarcini, să rămână cel puţin urma. Voind a satisface acestei îndatoriri voiu încercà şi eu a întruchipà din însemnările ce-mi stau la dispoziţie precum şi din spusele acelor bătrâni ce au văzut primul început de şcoală în această comună; monografia şcoalei din Rogojel. Inainte de a trece la însaşi monografia şcoalei cred că nu va fi fără folos a da câteva lămuriri referitoare la comuna despre a cărei şcoală e vorba; şi aceasta numai pentru motivul ca să fie mai uşor înţelese cele ce urmează.

Rogojelul e o comună de munte în înţelesul strict al cuvântului, răsfirată la poalele muntelui «Vlădeasa» pe o întindere de zeci de chilometri pătraţi. Astăzi această comună numără peste 1300 suflete. Despre înfiinţarea acestei comune se zice, ceeace e mai mult sigur, că s'ar fi înfiinţat din Călătanii şi Sacuanii cari ar fi ieşit la fânaţele lor întinse dela poalele Vlădesei şi ar fi rămas aici după ce s'au convins că în felul acesta îşi pot folosì mai bine pământurile, respective fânaţele.

Înmulţindu-se cei-ce au ieşit la munte cu vitele lor au simţit trebuinţa unui preot şi primul preot care l-a avut această parohie a fost Marian Gall, originar din Butene, sfinţit la Arad. Pe atunci Rogojelul aveà 30 familii. Primul început de colonizare pe aceste plaiuri se crede a se fi făcut în I jumătate a secolului al XVIII (1740). Dacă s'a putut hotărî cineva să vie ca preot în aşa loc şi la aşa puţini credincioşi, trebue să presupunem că acela a simţit în sine atragerea spre cariera căreia s'a dedicat. Această presupunere s'a adeverit mai târziu căci primul preot al Rogojelului deşi a fost om cu puţină carte, dar a fost cu multă tragere de inimă pentru turma sa cuvântătoare şi pentru tot ce s'a ţinut de înaintarea bisericei sale. Cărţile din biserică sunt pline de însemnări scrise cu potcoave de sârguinciosul bătrân. Ca preot erà un adevărat preot, ca gospodar un mergător înainte cu frumoase exemple. După o sută de ani mulţi se miră de pomii nobili crescuţi sub îngrijirea bătrânului Marian Gall. Case parohiale, biserică, eclejia acelei biserici, toate s'au câştigat la îndemnul preotului Marian, care erà preot şi păstor ce sufletul îşi pune pentru oile sale. Iar turma lui credincioasă l-a urmat fără şovăire. Din această familie au ieşit bărbaţi vrednici şi fruntaşi ai neamului românesc ca protopopul Clujului Gregoriu Gall, fiul său Iosif Gall, membru în casa magnaţilor, Iosif Gall jude la tabla reg. în Arad, Ioan Gall mare proprietar, Virginia Gall etc. etc. Lui Marian i-a urmat în preoţie fiul său Gavriil dela... Ambii buni preoţi şi au lăsat plăcute amintiri la acest popor care zice şi azi: Hei! nu mai avem noi popi ca popa Marian şi ca popa Vilă! Alergau oamenii la ei din mari depărtări.

Sub parohul Marian precum şi sub preoţia lui Gavril până la a. 1852 nu a fost şcoală în adevăratul înţeles al cuvântului şi tot ce s'ar fi putut luà de atare erà obiceiul ce-l aveà cantorul ca, după otpust, să zică toate rugăciunile ce le ştià, iar poporul ziceà încet după el. — Acest obiceiu s'a păstrat până mai ieri alaltăieri. — Ne-am civilizat — s'a dus şi această formă primitivă de şcoală — poate spre perderea noastră, căci generaţia de astăzi nu mai poate învăţà atâtea rugăciuni, deoarece trebue să satisfacă multelor ordinaţiuni şi circulare şi paragrafi.

Cum am amintit mai sus primul început de şcoală s'a făcut la anul 1852. E interesant a se şti motivul care a îndemnat pe Ioan, fiul lui Gavriil Gall, ca să ia asupra sa sarcina de învăţător. «Nu ştiam cum să hălăduim de cătănie, povesteşte bătrânul Gregoriu Gall. Fratele meu, notarul Daniil Gall, om cunoscut cu legile şi cu domnii, ne învaţă să facem şcoală şi pune pe fratele meu Ioan, tatu popi de acum, de dascăl. El erà şi diac şi servià cu tata la biserică. Eu să fi fost de 12—13 ani. Şcoala erà ţinută în o casă privată cu gazda la un loc, — plăteà satul 4—5 fl. răi. Pruncii erau mari, nu ca acuma şi până ce veneà dascălul la ei se mai suiau pe casa bietului om şi făceau un toiu (larmă) de mama focului. Că vezi Dta atunci nu se dà sute la dascăl ca acuma. Eu încă am fost dascăl, dar nu am căpătat nimic. Fratele meu Ioan a fost vre-o 20 ani, dar nu a avut leafa mai mare de 40—60 fl».

Cât priveşte materialul ce se propunea pe acea vreme nu erà ceva deosebit; se considerà ca un rar eveniment, dacă vreun şcolar ajungeà în posesiunea vreunei bucoavne rătăcite pe aici din satele vecine, — cum se zice prin părţile acestea dela ţară. Rugăciunile zise în corpore, ceva cântări bisericeşti, şi bun e Dzeu de-şi mai aduceau aminte de tabela multiplicaţiunei, pe care o recitau iarăşi în corpore. Primul învăţător Ioan Gall, după cât s'a putut constată din un Conspect şcolar dela 1874 avea o clasă gimnazială absolvată la romano catholici în Cluj şi cursul teologic de 2 ani din Sibiiu, o calificaţiune destul de corăspunzătoare acelor timpuri. Fratele său Gregoriu a umblat, după cum însuşi mărturiseşte, două ierni la şcoala din Mănăşturul unguresc, unde a avut de învăţător pe normalicescul dascăl Gregoriu Todor, după cum îl numeşte Ioan Condor în «Istoria eclejei Mănăşturului unguresc». Dela anul 1858 şi până la anul 1874/5 a funcţionat capelan diacul Ioan Gall de învăţător, înlocuit în caz de lipsă de fratele său Gregoriu. Dela 1874/5 nu se mai află nici un dat în scris din care s'ar puteà reluà firul cronologic al învăţătorilor ce au funcţionat la această şcoală. Şcoală propriu ş'a edificat parohia din lemn la a. —— sub preoţia lui Gal. Şcoala actuală s'a edificat în anul 1901 sub preoţia lui Traian Gall. Pregătirile s'au făcut sub administraţia parohului Todoruţ. Repartiţia a fost de 14 cor. de cap de familie. Materialul a fost adus de parohieni.

Intre învăţătorii cari au funcţionat în edificiul vechiu al şcoalei se aminteşte Todor Ciota la a. 1895, originar din Călata mare; calificat; a servit mai mulţi ani. N. Budoiu, azi preot în Câmpuri-Surduc, care a lăsat plăcute amintiri la acest prea simplu popor. «Dascăl ca acela nu vom mai aveà noi curând! Aşa cântà cu pruncii pe toate dealurile şi cei cari au fost sub mâna lui şi astăzi ştiu sămădaş».

Invăţătorii se schimbau des, urme scripturistice nu-s până la anul 1902. Oamenii mai deştepţi şi mai în etate, cu ajutorul cărora s'ar puteà stabilì ordinea în care s'au succedat învăţătorii la aceasta şcoală iarăşi nu-s, şi aşa pe lângă toată bunăvoinţa nu pot stabilì ordinea cronologică. La a. 1897 funcţionează ca învăţător preotul Traian Gall înainte de absolvarea cursului clerical extraordinar. La a 1898 Mihail Kiss. La a. 1898/9 Traian Gall ţine şcoală în casele parohiale. 1899/900 Traian Gall şi Mihail Kiss. 1901 tot Traian Gall. Dela anul 1902—1906 serveşte ca înv. provizor Alecsandru Petraş din Beia, având 5 clase gimnaziale şi un curs pedagogic. In anul şcolar 1907/8 e denumit învăţător Nicolae Petrescu din Armeni tractul Miercurii. 1908/9 dtto Petrescu dar în luna lui Decemvrie părăseşte postul şi Ven. Consistor trimite pe Alexandru Filip din Fânaţe care în chip provizor suplineşte postul până la sfârşitul anului şcol. 1908/9.

In Octomvrie 1909 am fost denumit subscrisul, iar în 31 Ianuarie 1910 am fost ales definitiv.

Cele dintâi urme scripturistice le-am aflat dela înv. Alexandru Petraş. Rechizite şcolare s'au procurat sub Alexandru Petraş şi sub durata funcţiunei celorlalţi Petrescu şi Filip. Faţă de şcoală în trecut s'a dovedit foarte puţin interes, un lucru ce de altfel se poate observà dela distanţă la aceşti oameni. In timpul mai nou pare a se mai schimbà lucrul. *Totul atârnă dela conducător.* Şcoala dispune de 2 sale de învăţământ sau cum e trecut în un Inventar, de 1 sală de înv. şi 2 dormitoare, ceeace nu e corect. Cuartirul învăţătoresc nu e complet. Grădină şcolară este şi acum se închide. Copiii 's provăzuţi aproape complet cu manualele necesare. Şcoala are grupa I din obiectele ce le pretinde art. de lege XXVII din 1907. Cercetarea şcoalei se face aproape regulat, — ba considerând înprejurările locale aş puteà aduce o laudă sinceră părinţilor şi cu deosebire copiilor. Pedepse şcolare pentru necercetarea şcoalei în cursul anului şcolar trecut nu-s. In anul şcol. trecut 1909/10 şcoala a fost cercetată de Dl inspector regesc Váró Beni. Cătră sfârşitul anului a erupt boala contagioasă, scarlatina, şi 2 săptămâni înainte de examen şcoala prin ordinul comis. administrative a fost închisă. Judecând după stările din urmă putem prorocì un viitor frumos şcoalei din Rogojel. Salarul s'a cerut dela stat, dar rezoluţiune după rugare încă nu am primit.

Rogojel, in 6/X, 1910. (Va urmà).

DOCUMENTE ISTORICE.

Regulatio Diocesis Transilvanicae Disunitae anno 1805.

ÎNTRODUCERE.

Din secolul al 18-lea Românii din Ardeal au două conscripţii bisericeşti (a lui Aaron şi Klein), dar de atunci până la datele oficioase cele mai nouă ale numărării poporaţiunii — după cât ştiu eu — n'a mai apărut nici un fel de conscripţie. Şi de aceea ţin de însemnătate tabela, ce urmează mai la vale, pentrucă ne ofere chipul fidel de acum vre-o sută de ani, dacă nu chiar al Românimii întregi din Ardeal, dar cel puţin al Românilor de confesiunea greco-orientală.

Biserica aceasta naţionalicește e dejà cu totul românească: vechea poporaţiune slavă, încă destul de număroasă din secolul al XIV-lea a contopit-o dejà cu totul; dintre coloniile slave mai nouă dejà numai coloniile bulgare din Deva şi Vinţul-de-jos cari abià mai constau din câteva familii sunt străine; Românii colonizaţi în locul muncitorilor Săcui protestanţi, alungaţi de antireformaţiunea de sub Carol III şi Maria Terezia au rămas credincioşi limbii şi neamului. Chiar şi membri aşa numitelor «colonii greceşti» din oraşe, ca Macedo-Românii trebuesc înşiraţi aici, întru cât priveşte rassa. Şi de altfel ca colonie separată se validitează Grecii numai în Braşov şi Sibiiu, deşì în 1735 în Cluj, Murăş-Oşorhei, Dej şi şi în Făgăraş ca atari îi conscriu încă separat. Iar în 1774 credincioşii gr.-orientali din Făgăraş cerând concesie pentru a-şi zidì biserică, scriu în felul următor: «Wir Griechischen Religions-verwandten in Fogaras, die wir theils aus Griechischen Handelsleuthen, theils aus Bojaren und Walachen bestehen» etc.

Şi pentru aceea e însemnată tabela aceasta, pentrucă în timpul, când s'a făcut, sunt dejà întru câtva consolidate împrejurările pe urma uriaşelor valuri bisericeşti ale secolului al XVIII-lea, şi şi puterea statului păşeşte energic cu această ocaziune, pentruca să restabilească pacea din lăuntru turburată de o sută de ani.

Formarea confesiunii greco-catolice peste tot nu a fost o trebuinţă internă, asupra Românilor au octroat-o din afară din cauze politice, şi dacă vechia biserică gr.-orientală nu s'a nimicit pe urmele acesteia, la aceasta a contribuit în mare parte conservatismul extraordinar al poporului român, care în lipsa drepturilor politice şi-a putut consacrà toată energia credinţei ortodoxe, ce i s'a prefăcut în sânge, dar a contribuit la aceasta şi agitarea imperiului rusesc, care începù dejà să experimenteze în peninsula balcanică şi care astfel nu puteà permite, să intre în cultura şi sfera de interes a Apusului poporul acela vecin, cu care mai aveà încă scopuri mari.

Dacă unirea la început a cucerit aşa zicând întreagă românimea din patrie, cauza faptului acestuia e cu totul independentă de religiune, şi dacă mai târziu pentru un timp s'a nimicit aproape cu desăvârşire, nici cu aceasta nu a avut de a face dogma. Preoţimea gr.-orientală n'a avut o astfel de cultură teologică, încât să-şi fi prea bătut capul cu înoirea din punct de vedere dogmatic. Independent de purgatoriu şi de originea sfântului duh a primit unirea din cauze materiale: a crezut promisiunilor din Viena, că va aveà drepturi şi venite egale cu preoţimea catolică, şi deoarece nu s'a atins de ritul, ce erà sfânt înaintea poporului, a putut primì cu conştiinţa liniştită şi superioritatea formală a papei. Dar în momentul, când împlinirea promisiunilor nu a urmat, iar episcopia gr.-catolică au pus-o sub supraveghiarea iezuiţilor, s'a clătinat situaţia şi credinţa clerului. Ţinuturile de sud vecine cu Muntenia le-au inundat călugării, la îndemnul cărora poporul, care-şi temeà legea s'a întors în contra preoţilor nouei confesiuni.

Inzadar au lăsat-o fără organizare, oficios fiind privită biserica gr.-orientală de încetată, înzadar a luptat puterea politică în contra întoarcerii poporului şi preoţimii, la legea veche, lupta Răsăritului şi Apusului nu a încetat, când în mod mai pacinic, când cu sânge a urmat în decursul veacului întreg, aşa încât despre extinderea celor două confesiuni nu ne putem câştigà nici măcar o imagine aproximativă, căci ţinuturi întregi s'au convertit şi reconvertit, după cum le-au cercetat superiorul unei biserici sau al celeilalte. Sălagiul d. e. de două ori a fost cu desăvârşire gr.-oriental şi de două-ori gr.-catolic, chiar şi preoţii erau în confuzie, — avem destule date, că mulţi nici n'au ştiut, unde le rezidează păstorul suprem: în Sibiiu ori în Blaj?

Iosif II a voit să pună capăt turburărilor şi a edat ordinaţiunea de toleranţă, apoi în anul 1783 denumeşte pe Nichitici de episcop şi ordinează aranjarea bisericii, ceeace acesta şi îndeplineşte (vezi Nr. 4362/1786 Gub. mai supt.) şi asigură — deşi foarte sărăcăcios — (aruncând ca dare de familie 1—2 ferdelă de cucuruz) — existenţa preoţilor. Mai însemnată a fost pentru biserică curăţirea aceea, pe care a făcut-o în 1762 episcopul sârb Novacovici, iar acum a continuat-o Nichitici, dar o bună parte din actul acesta de purificare a rămas şi pe seama comisiei mixte din 1805,

Clerul adecă erà plin de elemente, cari n'aveau ce căutà acolo. Dacă privim conscripţia ţării din 1750, vedem, că cu deosebire părţile sudice ale ţării şi comunele, unde erau băi şi cari sau nu erau supuse iurisdicţiunii domnilor de pământ sau aceştia erau prea departe de ele, sunt

pline cu preoţi pribegi, pe cari comisia însărcinată cu conscrierea îi înşiră în coloana «vagi»-lor şi fac despre ei observările nu tocmai cele mai linguşitoare. In mănăstiri bărbaţi-femei locuesc împreună, trăiesc din cerşit, cetesc la popor cu fel de fel de ocazii şi îi exploatează toate superstiţiile, chiar şi în câte un sat mai mic dela munte se găsesc câte 8—10 preoţi, dintre cari pe unii nu i-a sfinţit niciodată nimenea, nici cetî-scrie nu prea ştiu şi nu voesc decât să se scape de lucru şi trăiesc de pe pielea bietului popor. Elementul acesta îl cerne Novacovici şi dă ordinul pentru viitor, că preot nu poate fi aplicat nimeni fără permisia forului suprem bisericesc şi lumesc, permisie respective întărire numai individ cualificat poate căpătà.

Cualificaţia aceasta — adevărat — nu însemnà mult, pentrucă constà dintr'un curs de câteva luni, după care urmà sfinţirea; dar nici nu putem pretinde altceva, căci şi să fi voit, nu puteau urmà studii regulate, neavând unde. Puţinii bărbaţi mai cu ambiţie, cari se dedicau carierii teologice în Carloviţ sau în alt institut sârbesc, se sârbizau şi nici nu doriau să se întoarcă înapoi între preoţii din Ardeal, căci din venitul acestora om cult şi aşa nu ar fi putut trăì. Cauza principală, că poporul român de rând a rămas aşa înapoi în cultură, a fost, că preoţimea i se aflà pe acelaş grad de cultură şi nici cu cea mai mare bunăvoinţă nu erà în stare să înveţe şi să conducă poporul, chiar şi existenţa trebuià să şi-o asigure prin lucrul mânilor.

După Nichitici şi Adamovici scaunul episcopesc din nou rămâne neîmplut, dar găsim cel puţin o organizaţie bisericească regulată: comunele după numărul sufletelor se împart în biserici mame şi filiale, vedem districte protopopeşti regulate şi deoarece dela popor trage acum dare regulată, însuşi preotul se îngrijeşte, că preot străin să nu turbure pacea comunii, şi se îngrijesc de aceasta din cauza dării sidoxiale şi forurile politice. Numai atâta a fost rău, că la formarea protopopiatelor nu au avut în vedere *municipiile* şi astfel singuraticii protopopi nu se puteau răzimà pe ajutorul administraţiunii publice. In urma emigrărilor şi înmigrărilor destul de mari şi numărul locuitorilor comunelor s'a schimbat foarte mult, bisericile filiale în unele locuri rămâneau fără îngrijire bisericească, în alte părţi îşi aduceau preot separat, a cărui neînţelegere continuă cu preotul bisericii mame, nu puteà aveà decât influinţă stricăcioasă asupra sufletului poporului. Administraţia publică în foarte multe cazuri nu puteà intervenì, pentrucă biserica mamă se aflà într'un municipiu, iar filiala într'altul.

Multele plângeri au îndemnat Guberniul, că în 1 Martie 1805 să trimeată la Exactorat ordinaţiunea de sub Nr. 1610/1805, pentruca să provoace consistorul gr.-oriental să concheme protopopii în Sibiiu, pentruca aceştia să facă o dare de seamă amănunţită despre bisericile şi preoţii de sub supraveghiarea lor, şi pe baza acestora să se pregătească proiectul: «Parochiarum disunitarum nova subdivisio et ecclesiarum filialium ad tales matres ecclesias fienda adjunctio et distributio, ut cujuslibet matris ecclesiae filiales ejus jurisdictionis provincialis circulo, in qua mater ecclesia existit, pro faciliori et evidentiori taxarum sydoxialium collectione et administratione situatae reperiantur«. Aceasta apoi trimisă Guberniului (subscrişi: Gubernator comes Georgius Bánffy, secretarius Ioannes Tartler), Consistorul răspunde, în 5 Aprilie (răspunsul acesta nu se află între acte), iar la aceasta Guberniul trimite din nou ordin sub Nr. 3129/1805, că nu numai împărţirea în biserici mame şi filiale e de lipsă «verum aliae quoque circa numerum, supernumerariorum poparum et archidiaconatuum melius

instituendam subdivisionem etc.» şi de aceea, în 1 Iunie a. c., să convoace pe protopopi şi în comisia mixtă de sub prezidenţa ingrossistului Alexandru Dósa, să prelucre o dare de seamă amănunţită pe baza punctelor de vedere de mai sus. (Subscrişi: Gubernator comes G. Bánffy, secretarius Stephan Hannenheim).

Comisia mixtă, în 1 Iunie 1805, s'a şi întrunit sub prezidiul lui A. Dósa. Membri comisiei au fost: Rudolf Tempian, assessor et interimalis consistorii praeses, Ilie Popovici, Bucur Bobeş, assessores consist., Aron Budai, notar consist. şi Ioan Rus scriba. Budai a cetit amintitele două ordinaţiuni ale Guberniului. Apoi imediat se apucară de împărţirea câtorva comune din comitatele Albei-inferioare şi superioare şi al Târnavei.

In 3 Iunie le traduce ordinaţiunea pe româneşte şi le-o explică preoţilor adunaţi. Continuă împărţirea în comitatul Albei-de-sus şi în scaunul Sighişoarei.

In 4 Iunie în comitatele Zarand, Turda, Cluj, Târnava, scaunele Arieş, Mureş şi Trei-Scaune.

In 5 Iunie împreună cu asesorii Ştefan Marc şi Ioan Popovici în Arieş, Sibiiu, Mediaş, Cohalm, în comitatele Târnavei, Albei-inferioare şi superioare.

In 6 Iunie cetesc dările de seamă ale protopopilor din scaunele Mureşului şi Orăştiei şi continuă împărţirea în scaunele Odorheiu, Sighişoarei, Nocrich şi în comitatul Albei-de-sus.

In 8 Iunie (fără Marc) discută chestia preoţilor, care vor fi denumiţi peste numărul de lipsă.

In 10 Iunie protopresbiterul Buzdug se plânge în contra protopopului gr.-catolic Ştefan Vlad, că acesta şi-a extins iurisdicţiunea asupra a şase sate gr.-orientale din ţinutul Bistriţii. Comisia hotăreşte, să ceară clarificări în privinţa aceasta dela Vlad;

în 11 Iunie Tempian predă plângerea protopopului Huţovici, că împărţirea lipseşte pe mulţi protopopi de o mare parte a satelor de sub iurisdicţiunea lor, iar trecerea în biserica mamă a preoţilor, cari au în biserica filială casă şi pământ, e vătămătoare şi păgubitoare;

în 12 Iunie Huţovici îşi predă personal în limba românească plângerea, pe care ziua precedentă i-o predase Tempian. Comisia hotăreşte că va fi cu considerare la lucrul acesta. Protopopnl gr.-catolic din Sibiiu anunţă, că comunele Şura-mică şi Rusciori au trecut la unire;

în 15 Iunie împart Solnocul Intern;

în 17 Iunie Dósa dă ordinul, să se conscrie toţi preoţii; aceştia să se legitimeze şi comisia să constate, care poate servi, care nu. Comisia hotăreşte, să citeze imediat spre a se prezentă personal pe preoţii, care nu mai servesc sau cari nu sunt induşi în protocoalele consistoriale;

iar începând din 18 Iunie citează în mod succesiv pe toţi preoţii spre legitimare. Terminul prezentării e 21 August; îndrumează pe protopopi, să se îngrijească, ca preoţii să se prezenteze punctual şi ca în decursul acesta să-i înlocuiască preoţii din comunele vecine. Fiecare protopop primeşte o coală, pe care are a răspunde la întrebările următoare: 1. Numărul, numele, locul şi timpul sfinţirii preoţilor; 2. Anul zidirii bisericilor zidite dela 1784 încoace, numărul licenţii forului suprem; 3. Arătarea precisă a venitelor şi averii bisericilor. Conscrierea şi regularea a designat-o pe 23 August, dar şedinţa proximă — după cum arată protocolul — s'a ţinut numai în 6 Octomvrie.

In aceasta s'a adus clarificarea protopopului gr.-catolic din Bistriţa, Ştefan Vlad, în chestia celor 6 comune, în înţelesul căreia acestea în urma

morţii sau depărtării preoţilor gr.- catolici rămânând fără preot, se folosesc de serviciul preoţilor vecini gr.-orientali, dar de fapt sunt gr.-catolice. S'a înaintat mai departe în această şedinţă 29 de petiţii a singuraticilor preoţi şi domni de pământ. Pe preotul din Tohanul nou îl lasă în comuna sa, celelalte 28 de cereri le resping sau le pun ad acta.

In 7 Octomvrie declarând Dósa împărţirea comunelor de isprăvită, dă ordinul, să se arondeze protopopiatele ca municipii.

Aceasta în 8 Octomvrie se şi face, şi anume comitatul *Albei de sus* va formă un tract;

cele 6 protopopiate din *Alba de jos* vor formă . .	3	tracturi
din cele 5 din *Târnava* se vor face	2	„
cele 4 din *Turda* vor formă	3	„
cele 3 din *Cluj* „ „	2	„
cele 3 din Dobâca „ „	1	„
cele 3 din Solnocul intern vor formă tot	1	„
iar cele 5 din Hunedoara vor formă	3	„

In 9 Octomvrie scaunele săcuieşti şi săseşti, Zarandul, Făgăraşul şi ţinuful Chioarului le împart în protopopiate separate (vezi tabela! până acum Sibiiul aveà 7 protopopiate, Făgăraşul 2, Mediaşul 2, Cincul mare 3, Nocrich 2, celelalte au fost împărţite).

Isprăvindu-şi comisia cu aceasta lucrul, în 18 Octomvrie 1805, încheie protocolul, pe care îl subscriu Dósa, Huţovici şi Budai, îl sigilează, şi apoi îl trimit Guvernului (Nr. 9654/1805). La protocol e alăturat şematismul singuraticelor comune, pe care îl public mai jos; în lucrarea aceasta însă sunt multe chestiuni nehotărîte, asupra cărora (mai ales asupra afacerilor personale ale preoţilor) comisia şi consistorul nu s'au putut înţelege. Cu privire la acestea aşteaptă hotărîrea Guvernului, care a sosit la consistor în 12 Aprilie 1806 şi care la cele mai multe întrebări se aşază pe punctul de vedere al comisiei, ba în unele locuri în măsură şi mai mare ca aceasta. Astfel dă ordinul, ca în comuna Câmpeni să nu rămână 7, ci 6 preoţi, în Zlatna în loc de patru trei, în Sălişte, Tilişca, Răşinar deasemenea 3, în Avrig numai doi. Aprobă şi propunerea referitoare la dărâmarea mănăstirii din Bulz (comit. Albei de jos) Mănăstirea aceasta a fost ultima mănăstire a bisericii gr.-orientale din Ardeal, pe celelalte le-a şters deja Iosif II (numai în ţinutul Făgăraşului 7).

Tot sub datul acesta (12 Apr. c. n.) a mers rescript la *încassatorii de dare* şi la *supremmus Comissariatus provincialis*, pe care îi încunoştiinţează despre împărţirea, ce s'a făcut, mai departe la *exactoratul provincial* şi la *judecătorii coloniilor greceşti* din Braşov şi Sibiiu, cărora le porunceşte strict, să se supună iurisdicţiunii protopopilor. Tot atunci poruncesc scaunului din Sighişoara, să deschidă biserica, gr.-orientală din Trapold şi să o predeà comunei [1], mai departe într'o ordinaţiune a comitatului Albei de jos, ise ordinează, să dărâme fără amânare mănăstirea din Bulz.[2]

In 16 Iunie 1806 într'un circular maghiar Gubernium aduce la cunoştinţa municipiilor, că «aflând că prea multe biserici şi oratorii s'au zidit fără ştirea şi permisia Guberniului, vi să şi porunceşte Domniei Voastre, ca după aceasta să nu mai permiteţi aşa ceva, pentrucă de altcum şi aşa se vor dărâmà numai, iar D-voastră, fiindcă nu aţi ţinut cont de

[1] .... «ut templum in Trapold ob minus impetratam exstructionis facultatem obsigilari jussum ad aperiendum disponat». Magistratui Schaesburgiensi.

[2] ... «ut monasterium in sylvis Bulz dictis existens demoliri curet. Incolis eidem circum jacentibus ad Petrosán inviatis». Cottui Albae Inferiori.

ordinaţiunea Maiestăţii Sale, va fi constrânsă, să întoarcă cheltuielile, ce se vor face».[1] Mai departe: «Protopopii nu au nici o influinţă în afaceri politice — administrative asupra preoţilor din alte municipii; în fiecare municipiu să se denumească protopop separat; unde sunt puţini credincioşi, protopopul vecin să trimeată un preot, care să încasseze darea sidoxială, tot asemenea să trimeată spre administrare protopopului şi perceptorului regesc în cassa provincială cvota, ce cade asupra lor»[2]

Tot în acest fascicol de acte se mai află o ordinaţiune din 16 Decemvrie 1805 către *comisariatul provincial*: să plătească cheltuielile de drum ale lui Dósa; mai departe un rescript din 12 Aprilie 1806 către episcopul gr.-catolic din Făgăraş, în care i se aduce aceluia la cunoştinţă că, după informaţiunea protopopului Buzdug, preotul gr.-oriental din Kuzma de doi ani de zile administrează tainele celor 6 sate din ţinutul Bistriţii.

Tabela alăturată de 192 de pagini folio înşiră satele în ordinea conscrierii; în 1833 Francisc Vinkler într'un volum de 136 folii a aranjat-o în ordine alfabetică şi a complectat-o cu datele contimporane, aceasta e acluza actului gubernial de sub Nr. 1692/1834, care s'a pregătit la ordinaţiunea cancelariei curţii în interesul ţinerii evidenţii.[3]

Eu pentru a puteà aveà un conspect mai uşor, din aceasta am decopiat în ordine alfabetică şirul comunelor, iar numerii, ce se află înaintea singuraticelor comune, arată numerii tabelei din 1805. N'am avut timp să mă ocup amănunţit cu obiectul acesta şi astfel nu am intrat nici în comparaţiunea sistematică şi preciză a acestor două lucrări; am voit, să ofer numai material, cu ajutorul căruia cineva poate va puteà scrie istoria mai nouă a bisericii gr.-orientale din Ardeal: cum a devenit confesiunea săracă, neorganizată, numai tolerată, — al cărei venit întreg pentru susţinerea bisericii şi plătirea celor ce o serviau înainte de aceasta cu o sută de ani în tot Ardealul erau 2080 ferdele de bucate, 1198 care de fân şi 1677 vedre de vin drept producte ale averii imobile — biserica aceea puternică, care aci susţine o sumedenie de instituţii culturale cu preoţi şi învăţători bine dotaţi! Dacă publicaţia asta a mea va aduce un rezultat mic în scopul acesta, nu-mi voiu socoti de perdută osteneala şi dacă revista aceasta va aveà bunavoinţă, să deschidă loc şi pe mai departe şirelor mele, voiu puteà publicà alte două tabele despre naşterile, căsătoriile şi decesele întâmplate între anii 1803—5 în sânul bisericii gr.-orientale şi gr.-catolice înşirate după singuraticele comune.

Mai notez încă, că resumarea familiilor nu se află în tabela originală, aceasta eu am adăogat-o, precum pe de altă parte am lăsat afară foarte multe notiţe de prisos şi fără de interes, cari se referiau la depărtarea etc. dintre singuraticele comune. Ce priveşte însă ortografia numelor de comune şi de persoane, m'am ţinut strict de textul original.

Viena, în luna lui Noemvrie 1910.

Eugen Gagyi de Etéd.

---

[1] ... «Tapasztalatván, hogy feles templomok és oratoriumok épittettek a kir. Gub. hire és engedelme nélkül, parantsoltatik kegyelmeteknek, hogy azt ennek utána meg ne engedjék, mivel különben csak elrontatnak s kegyelmetek azért, hogy Ő Felsége rendeletjére nem ügyeltek, az arra teendő költség megtéritésére fognak szorittatni».

[2] Az espereseknek más törvényhatóságban levő papokra nézve semmi befolyása nincs politikai administralis ügyekben; minden törvényhatóságba külön esperes tétessék; a hol kevés hivő van, a szomszéd esperes rendeljen ki egy papot, ki a sydoxiális taxát beszedje, szintén az espereseknek és a kir. perceptornak szolgáltassák be a rájok háromló kvotát a provincialis cassába administrálás végett. (Extract).

[3] ... «Consignationem parohiarum disunitarum pro usu Cancellariae huius Aulicae submittat, atque mutationes eatenus interventas semestraliter semper horsum repraesentat...» die 12 februar 1831. br. Iosephus Miske. Sub Nr. 2801/1832 Canc. Aul.

I. 4362/1786. Gub. Die 13 may 1786. Benigno Rescripto Regio ddo 18-ma
vitionem Diocesis suae in 31 archidiaconatus et hos in 940 parochias submissum
vero 250 familiae reperiuntur, duo fungentes parochi conceduntur; denique paro-
vel duas metretas turtici tritici desumere possit.

2-o Rmo D. Eppo Disunitorum Nikitits

II. Proto-

universalis regulationis Ecclesiarum Transilvanico-Disunitarum Poparumque, item
Anno 1786 clementer elargiti, per demandatum ab Excelso Regio Gubernio medio
Commissionem sub ordinario Praesidio et manuductione exmissi ab eodem

	Nomina Locorum et ecclesiarum	Titulus ecclesiae specificus	Numerus patrumfamilias inclusis viduab. et zingaris	Numerus Templorum	Tempus erectionis templi	Tempus impetratae desuper ab E. R. G. resolut.	Appertinentiae Ecclesiasticae agrorum cubuli	Appertinentiae Ecclesiasticae foenetorum currus	Appertinentiae Ecclesiasticae vinearum urnae
			1.* Politica jurisdictio: **Cottus Alba-Inferior**						
			Tractus: *Albensis-Superior* sub Archi-						
25	Agostonfalva	M. c. 19, 39	46	1					
49	Almakerék	M. c. 57, 59	114	1			RP 12	6	
12	Alsó-Gezés	M. c. 14	286	1			RP 2		
26	Alsó-Rákos	F. ad 34	22						
41	Árapatak	F. ad 44	70	1					
50	Bese	F. ad 55	64	1			RP ½	1	
42	Bodola	F. ad 47	66	1					
27	Bogáth	F. ad 31	29	1	1800				
1	Bolya	Eccl. per se.	203	1					
48	Bükkszád offic. Vitraria seu Mikó-ujfalu	M. c. 45	82	1	1792 cum indultu Domini terrestris				
13	Bürkös	M. c. 17	105	1			RP 1¾	3	
28	Dáák	F. ad 34	11						
43	Erősd	F. ad 44	21	1			RP 7	2	
52	Fehéregyháza	M. c. 58, 61	140	1					
51	Felek	M. c. 60, 62	66	1			RP 4	1	
14	Felső-Gezés	F. ad 12	30						
29	Felső-Rákos	F. ad 25	6						
53	Földszin	F. ad 55	35						
15	Gainár	F. ad 21	41	1			RP 1¼		
16	Galatz	Ecc. per se.	114	1					
54	Héjjasfalva	Ecc. per se.	103	1			RP 3	3	
30	Héviz	F. ad 31	17						
31	Hidegkút	M. c. 27, 30	54	1					
2	Hidegvíz	M. c. 7	137	1	1799		R Eccl.	10	
							RP 1½	3	
44	Hidvég et Előpatak	M. c. 41, 43	163	1			RP 14		
3	Hortobágyfalva	Ecc. per se.	128	1			RP 8	7	
4	Ingodály	F. ad 28	28	[Omnes transierunt ad Unionem					
5	Isztina	M. c. 4	80	1			RP 9	4	
45	Kanta	F. ad 48	7	1	1796		RP 3	1	
55	Keresd	M. c. 50, 53	136	1			RP 3		
32	Királyhalma	M. c. 33	108	1					
17	Kővesd	F. ad 13	99	1	1799				
33	Longodár	F. ad 32	74	1			RP 7½	5	

April a. c. planum per Episcopum Disunitum Gedeonem Nikititz, quoad sub diapprobatur; et ubi 130 familiae comprehenduntur, unus fungens parochus; ubi chis extra stolarem proventum indulgetur, ut a singulis patribus — familias unam,
1-o Tabulis continuis et locrum Magistratibus
3-o ? (indescifrabil) Relatum 18-ma may 1786.

cullum.

Archidiaconatuum pro complemento altissimi Rescripti Regii sub dto 18. Aprilis gratiosorum sub nris 1610 et 3129 anni 1805 emanatorum decretorum mixtam exc. commiss. exactor. ingrossistae Alexandri Dósa susceptae et terminatae.

summarius	Numerus Poparum specificus	Locus Annus ordinationis	Ex his sunt Amoti	Amovendi	Resignati	Fungibiles	Supernumerarii	Reflexiones
	sub regio Perceptore: Ladislai Köntzei.							
	Diaconatu A. D. Simeon Askulán.							
2	Demian Buksa [1]	Arad 1804						* *Kóvárvidék.*
	Georgie Buksa [2]	Buda 1780	1					37. Alsó Fentős ao 1803 unionem amplectus est
	Ioan Popovits	„ 1782				1		[1] Vide in p. Barót!
1	Moyse Moszora	Trans. 1791				1		[2] Canonico defectu impeditus.
2	David Pandrya	„ 1788				1		[3] Relinquitur pro capellano neoacquisitae ecclesiae matris coaddito, ut habitationem suam penes adsignatam matrem figat, secus a functione privandus.
	Ioannes Pandrya	Arad 1799				1		[4] Relinquitur pro capellano.
	Iakob Csoflek [3]	Trans. 1791						[5] Qua inhabilis anno 1801 in favorem filii sin resignavit.
1	Ioan Moldovan [4]	Temesv.1779				1		[6] Vide Szent-Erzsébet.
2	Irimie Popovits [5]	Trans. 1773			1			[7] [Omnes transierunt ad Unionem 1825]
	Georgie Popovits	Arad 1801				1		[8] [Transivit ad Unionem].
	Theodor Many [6]	Buda 1779						[9] Resignavit anno 1789 in favorem filiii sui nro 2 notati et in functione relicti.
1	Mathei Dan [7]	Trans. 1771				1		[10] Resign. anno 1795.
1	Nicolae Popovits	„ 1793				1		[11] Popam habet in parte pagi hujus jurisdictioni ad sedem sax. Cibiniensem spectantem.
2	Nicolae Roman	Buda 1779				1		[12] [Transierunt ad Unionem anno 1841].
	Eftimie Roman [8]	Arad 1798				1		[13] Vide Kreitz (S. Cibiniens).
1	Ilie Muntyány	Trans. 1791				1		[14] Ao 1794 resign.
3	Sztants Kolbyaze [9]	„ 1763			1			[15] vide Leses (Sed. N. Sink).
	Iszaie Kolbyaze	Arad 1798				1		
	Popa Dregits	„ 1799				1		
1	David Ruszu	„ 1803				1		
1	Ioan Komsa	Arad 1797				1		
1	Ioan Popovits	„ 1798				1		
1	Szimeon Schoner	Trans. 1767				1		
2	Sztan Budovits [10]	Valachia1760			1			
	Ioan Budovits	Trans. 1795				1		
2	Ioan Brat	„ 1771				1		
	Ioan Many	„ 1771					1	
2	Vaszilie Popovits	„ 1791				1		
	Ilie Serban [11]	„ 1794				1		
	anno 1825].							
1	Pathelimon Czuczonya [12]	„ 1795				1		
	Toader Bereszk [13]							
1	Teodor Bucur	Trans. 1790				1		
2	Ioan Popovits [14]	Valach. 1760			1			
	Ioan Vlad	Arad 1799				1		
	Ioan Bunye [15]	Trans. 1788						
1	Ioan Mihail	Trans. 1795						

	Nomina Locorum et ecclesiarum	Titulus ecclesiae specificus	Numerus patrumfamilias inclusis viduab. et zingaris	Numerus Templorum	Tempus erectionis templi	Tempus impetratae desuper ab E. R. G. resolut.	Appertinentiae Ecclesiasticae agrorum cubuli	Appertinentiae Ecclesiasticae foenetorum currus	Appertinentiae Ecclesiasticae vinearum urnae
34	Mátéfalva	M. c. 26, 28	57	1	1798				
35	Moha	M. c. 40	84	1					
46	Márkos	F. ad 47	59	1		1804	RP 7	3	
18	Mártonfalva	F. ad 9	24		[ao 1825 amplexi sunt S. Unionem]				
19	Mártontelke	F. ad 23	12		"	" "	" "	"	
6	Mihályfalva	Ecc. per se.	128	1			RP 2		
42	Nyién sen Tél	M. c. 42, 46	154	1		1792	RP 8½		
20	Oláh Ivánfalva	M. c. 24	144	1					
21	Oláh Ujfalu	M. c. 15	141	1			RP 2	1	
36	Pálos	M. c. 37	191	1			RP 4½		
37	Petek	F. ad 36	16		[Major pars iucolarum religionem				
7	Péterfalva	F. ad 2	37	1	1800 [Ao 1825 transierunt ad Uni-				
56	Réten	Ecc. pro se.	137	1					
8	Rovás	F. ad 9	32		[Unionem amplexa est haec filia				
22	Rukkor	Ecc. pro se.	37		Cum potior pars e patribus familias biniensis subjaceat et in illa parte rochos habent, ut hae quoque parti-				
57	Rudály	F. ad 49	30						
9	Schaldorf	M. c. 8, 18	104	1					
58	Sárpatak	F. ad 52	53	1					
38	Sombor	Cum potior pars pagi hujus jurisdictioni sedis sax. Rupensis familias quoad ecclesiasticam administrationem ei subster-							
59	Szász Ujfalu	F. ad 49	73	1		1784	RP 5		
10	Szász Vessződ	Eccl. p. se.	137	1			RP 1¼	2	
24	Szász Zalatna	F. ad 20	39		Oratorium				
60	Szederjes	F. ad 51	8						
11	Szentjáuos Hegye seu Nucset	Eccl. p. se.	138	1					
39	Úrmös	F. ad 25	17						
23	Vetsérd	M. cum 19	161	1			RP 3	3	
40	Valldorf	F. ad 35	82	1					
61	Volkány	F. ad 52	6						
62	Zoltány	F. ad 51	42	1			RP 12	3	

2.* Comitatus **Albae-Inferioris** circulus *Tractus marusianus albensis.*

24	Alamor (rusticorum)	Ecc. p. se.	125	1			RP	4	
1	Apahida	Ao 1805. omnes amplexi sunt S. Unionem.							
38	Batizháza	F. ad 39	41	1			RP 10½		
25	Besenyő	F. ad 36	68	1		1788	RP	4	
11	Buzd	M. c. 15, 16	100	1					
26	Csicsó-Holdvilág	M. c. 35	99	1		1787			
2	Csongva	M. c. 7	99	1			RP 5	5	9
3	Czintos	F. ad 10	23	1		1798			
12	Ecsellő	M. c. 17	240	1			RE		
							RP		40
21	Farkastelke	F. ad 23	62	1			RE		20
							RP	2	
39	Forró	M. c. 28	209	1			RP 10½	2	
4	Gabud	M. c. 6	75	1					

summarius	Numerus Poparum specificus	Locus Annus ordinationis	Ex his sunt: Amoti	Amovendi	Resignati	Fungibiles	Supernumerarii
2	Bukur Serban [1]	Val. 1756			1		
	Moyse Serban	Arad 1797				1	
2	Georgie Popovits [2]	Val. 1764					
	Dumitru Merdan	Buda 1779				1	
	Ioan Veres	Arad 1799	vide Szászhalom (Sed. N.:Sink)				
2	Kostandin Popovits [3]	Val. 1760		1			
	Floria Popovits	Arad 1797				1	
2	Dumitru Doger senior	Buda 1781			1		
	Dumitru Doger iunior	Trans. 1794				1	
1	Daniel Kosztandin	Trans. 1771				1	
1	Nicolae Aaron	Arad 1798				1	
2	Iank Geze	Trans. 1795				1	
	Aron Popovits	Trans. 1797				1	
unitam professa est ao 1837]							
onem]							
3	Ioan Popovits [4]	Trans. 1761			1		
	Iosziv Moysze [5]	Buda 1779	1				
	Nicolae Dobra	Arad 1799				1	
1810]							
258 consistens jurisdictioni Sedis S. Citam templum, quam competentes suos pacula »Eccl. pro se« nomin., ratio praevia militat							
	Ioan Bolotora	Trans. 1772				1	
2	Toma Iants [6]	Trans. 1791					
	Dumitru Gál	Arad 1801					1
subsit, praescripti quoque nro 4 patres nuntur, qua ibidem plenarie provisi.							
1	Ioan Rusz [7]	Trans. 1785				1	
	Theodor Ursz	Trans. 1789	vide Boldogváros				
1	Ioan Likirie [8]	Trans. 1795				1	
1	Nicolae Lázár [9]	Val. 1782			1		
1	Ioan Sandru	Trans. 1771				1	
2	Petru Grantsa	Trans. 1771				1	
	Elisei Stefan	Arad 1798					1
2	Nicodem Popovits [10]	Val. 1760			1		
	Samoile Popovits	Trans. 1771				1	
1	P. Dregits senior [11]	Trans. 1761				1	
	P. Dregits junior	Arad 1799	vide Fehéregyház				
inferior sub R. Percept. Ladislai Vitéz.							
Archi-Diaconatus vacat.							
1	Ioan Berak	Arad 1776				1	
1	Gligor German	Buda 1781				1	
1	Andrej Vojku	Temesv. 1781					1
1	Ioan Szálka	Arad 1799				1	
1	Petru Deák [12]	„ 1802				1	
2	Eftimie Moldovan	Buda 1780					1
	Atanasius Verdes	Arad 1801				1	
1	Marzsinan V. al. Szamoile	Arad 1801					1
2	Iacob Popovits	Trans. 1791				1	
	Szamoil Popovits	„ 1791				1	
1	Vaszilie Minye	Buda 1783				1	
2	Michaj Popovits [13]	Trans. 1763	1				
	Grigor Moldovan	Arad 1805				1	
1	Maxim Onyitza	Buda 1779				1	

Reflexiones

[1] Ao 1762 in Transilvania confirmatus quidem, sed ab anno resignationis (1797) beneficio popatus indebite gavisus.

[2] Confirmatus ao 1770 in Transilvania, senex 70-arius, propter debilitatem personaliter coram commissione contestatam, qua confessarius relinquitur, ut facilius sustentandae suae vitae medium capere possis.

[3] Resignans personaliter statutus coram commissione se porro quoque fungibilem esse declaravit, quia tamen in favorem filii sui hic in functione reliçti renunciasse videatur, poena potius, quam applicatione dignum fore invenit commissio tanto magis, quod variis incantacionum et aleārum jactuum praejudiciis plebem informare inque suos usus illam trahere e certis relationibus consistorium referat

[4] anno 1799 resign.

[5] Amotus anno 1805.

[6] Vide Erked (S. S. Schässburgiensis).

[7] Patres familias unitae religioni se addixerunt, 12 patribus fam. in disunita permanentibus.

[8] [1838. Templum unitis resignandum decernitur 1840].

[9] Pracvaricator per neminem confirmatus, per communitatem tamen pro tali sine functione agnitus, ut patet e contractu cum praefecto comitissae Gyulai anno 1792 inito, circa domum, quam ipse qua talis inhabitat, interea tamem penes consensum parochi ecclesiae matris cantorem egit, consentiente vel ipso locali archidiacono et vesperas ut et matutinum plebi decantavit in oratorio praescripto anno 1792, quo ipse eo condescendit erecto, habita tamen probatae paupertatis et enervatae domus prolibus sex circumseptae de praeterito reflexionem mereri videtur commissioni.

* Sedes Sic Maros circ super: Fam.:
7 Lörintzfalva f. ad. 4 circ. inf. 3 —
8 Luka „ „ „ „ „ 5 —
24 Magyaros „ „ 37 „ „ 8 — } transivit ad unionem ao 1814

[10] Confirmatus in Transilvania post generalem amnestiam per Episcopum Adamovits, anno 1794 in favorem quasi generi sui P. Zacharie ex Bránykut resignavit.

[11] Inhabilis quidem... pro confessario relinquitur sine consequentia subsecuturae suae mortis.

[12] [Transivit ad Unionem].

[13] Ob scandalosam vitae rationem amotus.

	Nomina Locorum et ecclesiarum	Titulus ecclesiae specificus	Numerus: patrumfamilias incluso viduab. et zingaris	Templorum	Tempus: erectionis templi	inspectatae desuper ab E. R. G. fesolut.	Appertinentiae Ecclesiasticae: agrorum cubuli	foenetorum currus	vinearum urnae
13	Gergelyfája seu Unguréj	F. ad 18	50	1	1791				
14	Girbó	F. ad 74	100	1					
40	Hari	Eccl. p. se	139	1			RE	10	
							RP 7	9	
41	Ispánlaka	M. c. 8	97	1					
42	Istvánhaza	ao 1805	omnes amplexi sunt S. Unionem						
15	Kis-Enyed seu Szingetyin	F. ad 11	64	1					
27	Kiskerék seu Brostény	F. ad 23	71	1					
28	Kis Ludas	M. c. 34	82	1			RP 17	15	
16	Kontza	F. ad 11	58	1					
5	Kutyfalva	F. ad 10	4	reliqui patresfamilias amplexi sunt					
29	Ladámos	F. ad 30	54	1					
43	Lándor	F. ad 39	18	1	1792	transierunt ad Unionem			
17	Mág	F. ad 12	64	1					
44	Magyar-Bükkös	F. ad 39	13						
45	Magyar-Herepe	M. c. 50	90	1			RP 12	6	
46	Magyar-Selye Nobilium	M. c. 51	3						
47	Magyar-Selye Rusticorum		95	1					
6	Marus Koppánd	F. ad 4	39	1			RP 1½	1	
48	Medvés	ao 1805	evanuerunt						
22	Mihálczfalva	Eccl. p. se	141	1	oratorium		RE	4	
				1	1793		RP 4	5	
7	Miklóslaka	F. ad 2	58	1					
31	Ohába	Ecc. p. se	118	1			RE	17	
							RP	4	
32	Oláh-Bogát	Eccl. p. se.	166	1					
40	Oláh-Péterlaka	Ecc. p. se	100	1					
8	Oláh-Szilvás	F. ad 41	60	1					
9	Oroszi	F. ad 10	27	1			RP 14½	1	
50	Ozd	F. ad 45	15	1					
30	Örmeny-Székes	M. c. 29	112	1			RE 18	5	
33	Pokafalva	Ecc. p. se	134	1					
34	Preszáka	F. ad 28	46	1	transierunt ad Unionem				
35	Sorostély	F. ad 26	32		"	"			
18	Spring	F. ad 13	92	1			RP 20	2	40
23	Szász-Csanád	M. c. 21 24	113	1			RP 2	6	
51	Szent-Benedek	F. ad 47	86	1			RP 4	2	
10	Szent-lakab	M. c. 35, 9	80	1			RP 13½	8	
19	Szetsel	Ecc. p. se	27	Popam habet in parte pagi hujus ad familias 250 constante, a qua divelli					
36	Tóhát	M. c. 25	78	1			RE 3	10	
20	Vingárd	Ecc. p. se	219				RP 20	7	
37	Vizakna cum	Ecc. p. se	440	1					
	Mundra			1	1793				
				1	1784				

Circulus **Zalathnensis** sub *Tractus Albensis* sub Archi-

52	Akmár	M. c. 59, 61	94	1					
51	Alvincz-Borberek cum	Ecc. p. se	251	2					
	Bulgaris		50	1					
	Sebesény								
66	Alsó-Maros-Váradja	Ecc. p. se	88	1					
25	Benedek	F. ad 32	7						
66	Berve	F. ad 67	111	1					
53	Borsó Mező	Ecc. p. se.	109	1					
26	Csáklya	" " "	255	1			RE 1½		52

summarius	Numerus Poparum specificus	Locus Annus ordinationis	Amoti	Amovendi	Resignati	Fungibiles	Supernumerarii
1	Georgie Reulya [1]	Trans. 1791					1
2	Miron Leabu [2]	Temesv.1782	1				1
	Ilie Pop	Arad 1802				1	
1	Theoader Mány	Trans. 1792			1		
2	Demian Merzsinyan	Buda 1778				1	
	Podar Nekita	Arad 1804				1	
1	Sztán Dejanu	Trans. 1786				1	
1	Niculae Rasze	Trans. 1792				1	
S. Unionem							
1	Nicolae Popovits	Trans. 1790					1
1	Ioan Popovits	Arad 1804					1
1	Ioan Popovits	Trans. 1773				1	
1	Gavril Genye	Temesv.1781				1	
1	Nicolae Dan [3]	Buda 1779	1				
	Ilie Togya [4]	Arad 1804					
1	Ioan Barna	Buda 1779				1	
1	Ioan Handrya	Arad 1797					1
1	Andrej Kezán	Arad 1801				1	
1	Ilie Reulya	Trans. 1762				1	
1	Ioan Metz [5]	„ 1790				1	
1	Vaszilie Major [6]	Arad 1799					1
1	Szimeon Popovits [7]	Trans. 1772					1
1	Moyse Bratu	„ 1789				1	
1	Vaszilie Berszan	„ 1770				1	
2	Petru Popovits [8]	„ 1772			1		
	Iszaie Popovits [9]	Arad 1797				1	
1	Ioan Ventile	Buda 1778				1	
1	Theod. Koman	Trans. 1785				1	
1	German Vaszilie	„ 1791				1	
Sedem Cibiniensem spectante et e patribus nequivit.							
1	Radu Mateovits	Trans. 1773				1	
2	Ioan Moldovan	Temesv.1783				1	
	Alexandru Muntyán	Arad 1797					1
4	Ioan Csorike [10]	Buda 1779		1			
	Theodor Lunga	Trans. 1789				1	
	Ioan Kozsokár	„ 1790				1	
	Ioan Dumitru	„ 1794				1	
R.-Percept. Valentini Veress.							
Diaconatu Ioannis Papp.							
1	Georgie Paenor	Arad 1719				1	
3	Ieremie Bena [11]	Trans. 1791					1
	Nicolae Bentza	Arad 1799				1	
	Avram Muntyán	„ 1804				1	
1	Georgie Popovits	Trans. 1791				1	
1	Georgie Novak	Trans. 1786				1	
1	Avram Vlad	„ 1795				1	
3	Gavril Kitulye [12]	Val. 1760			1		
	Moyse Kitulye	Trans. 1795				1	
	Gavril László	Arad 1798				1	

[1] [Transierunt ad Unionem].
[2] Ao 1799.
[3] Amoto existente propter desertam propriam ecclesiam et defectum syngeliae via consistorii ao 1801.
[4] Vide Volkány (Distr. Coronensis).
[5] [Transivit ad Unionem].
[6] [Transivit ad Unionem ao 1825 integra communitus simul cum parocho].
[7] [Transierunt ad Unionem].
[8] Popa primus qua caeteroquin vel scripturae ignarus, resignavit in favorem filii sui hic in functione relicti.
[9] Transivit cum aliquibis.
[10] Popam primum qua plebi cum suis praejudiciis scandalosum exmittendum, alios vero tres pro ratione numeri templorum in functione relinquendos esse invenit commissio,tanto a fortiori, cum dicta templa cum indultu E. R. G. erecta praetendantur.
[11] Quia popa primus per communitatem de variis excessibus coram consistorio esset insimulatus, qua persona ecclesiastica, quae vel ad minimam suspicionem functione privandus est, is inter amovendos debuisset poni, quia tamen quaerellae hae plenarie necdum essent superatae, interea inter supernum ponendum esse invenit Commissio.
[12] Resign. ao 1798.

	Nomina Locorum et ecclesiarum	Titulus ecclesiae specificus	Numerus patrumfamilias inclusis viduab. et singaris	Templorum	Tempus erectionis templi	Tempus impetratae (desuper ab E. M. G. resolut.	Appertinentiae Ecclesiasticae agrorum cubuli	Appertinentiae Ecclesiasticae foenetorum currus	Appertinentiae Ecclesiasticae vinearum urnae
54	Csóra	M. c. 64	139	1			RP 10	7	
68	Csüged	F. ad 73	63	1					
27	Czelna	Ecc. p. se.	145	1			RE RP 2	2	15
69	Demeterpataka	M. c. 75	82	1					
1	Diód	Ecc. p. se.	258	1					
2	Diómál	„ „ „	124	1			RE RP		5 5
70	Drombár	„ „ „	114	1					
3	Felenyed	ao 1803. omnes amplexi sunt S. Unionem							
4	Felgyógy Alpestris	Ecc. p. se.	76	1					
5	„ Subalpestris	„ „ „	270	2			RE 2 RP 2	2 2	30 20
71	Felső Maros-Váradja	„ „ „	210	1					
6	„ Orbó	M. c. 7	128	1					
12	Gaurány	F. ad 19	30	1					
72	Henningfalva	Familiarum pars una ao 1803, altera vero 1805. mense Majo							
28	Igenpataka	M. c. 13	115	1			RE RP 1½	2	12
55	Kákova	F. ad 63	53	1			RE		200
56	Kápolna	F. ad 58	48	1					
30	Királypataka	F. ad 29	51	1			RP 3	3	
57	Kárna	Ecc. p. se.	85	1					
7	Közép Orbó	F. ad 6	51	1					
29	Krakkó	M. c. 30	221	1			RE RP 2	4	30
58	Láz	M. c. 56	80	1			RE		70
73	Limba	M. c. 68	46	1			RP 8½	4	
31	Magyar Boros Bocsárd	F. ad 32	66						
13	„ Igen	F. ad 28	80	1					
14	Metesd	Ecc. p. se.	138	1			RP 1½	1	
33	Mindszent	F. ad 32	37	1			RE 14	4	
8	Muzsina	Ecc. p. se.	134	1			RP 4	2	20
32	Oläh Boros Bocsárd	M. c. 25. 31, 33	63	1					
24	„ Dálya	M. c. 14	205	1	1782 X/19				
75	„ Herepe	F. ad 69	63	1					
18	Ompolitza	Ecc. p. se.	138	1			RP ½	1	10
19	Pojána	M. c. 12	70	1			RP 1½		
76	Poklos	Ecc. p. se.	104	1					
20	Ponor	„ „ „	470	3					
59	Rakattó	F. ad 52	31	1					
21	Remete	M. c. 9	482	6					

summarius	Numerus Poparum specificus	Locus Annus ordinationis	Ex his sunt: Amoti	Amovendi	Resignati	Fungibiles	Supernumerarii
1	Georgie Popovits	Arad 1799				1	
1	Ioan Popovits alias Rátz	„ 1798				1	
1	Antonie Koman	Trans. 1786				1	
2	Simeon Sztojka	„ 1762				1	
	Ioan Kitalya	Buda 1783				1	
1	Daniel Rád	Trans. 1795					
1	Dimitrie Magda	Buda 1781				1	
	Ieremie Popovits [1]	Val. 1760				1	
4	Matej Szabó	Péterv. 1781					
	Iakob Feksa [2]	Val. 1781		1			
	Kirie Popovits	Temes 1783				1	
	Luka Szabó	Trans. 1791					1
2	Georgie Zsibotyán	„ 1772				1	
	Szamoile Moldovan	Buda 1781					1
2	Thoader Popovits	Trans. 1763				1	
	Ioan Popovits [3]	Buda 1780	1				
amplexa est S. Unionem							
1	Avram Thoma	Temes. 1782				1	
2	Moise Ianku [4]	Arad 1759			1		
	Miron Ianku	„ 1799				1	
2	German Rakabeu [5]	Val. 1756			1		
	Panteleimon Rakabeu	Arad 1801				1	
1	Simeon Popovits	Buda 1780				1	
1	Ioan Stoján [6]	Trans. 1787				1	
1	Antonie Ban	Arad 1800				1	
1	Ieremie Popovits	Trans. 1795					
1	Ieremie Breáz	„ 1795				1	
1	Panteleimon Popovits	„ 1785				1	
1	Ioan Dobó	„ 1770					1
2	Georgie Innyán	Arad 1794				1	
	Simeon Bukur [7]	„ 1776	1				
1	Georgie Kirszte	„ 1803				1	
1	Ioannes Papp [8]	Temes. 1782				1	
2	Ioan Krizbák	Trans. 1772				1	
	Georgie Csuka	Arad 1800				1	
2	Petru Lobontz [9]	Trans. 1762			1		
	Vaszilie Lobontz	Arad 1802				1	
2	Zaharie German	Buda 1780				1	
	Zachei Popovits [10]	„ 1780	1				1
2	Bukur Micheile [11]	Arad 1776				1	
	Szamoil Popovits	Buda 1780					
1	Georgie Innyán	vide Meteşd nr. 14				1	
	Ioan Kokán	Trans. 1771					
6	Gavril Popovits [12]	Val. 1760			1		
	Michael Popovits	Trans. 1794				1	
	Simeon Berlutz	Val. 1760				1	
	Kosztandin Zinár	„ 1760					1
	Vaszilie Berzog	Arad 1776					1
	Vaszilie Ionesk	„ 1776					
7	Moyse Popovits	Val. 1760			1		
	Ieremie Popovits	„ 1760				1	
	Kretsun Braga	„ 1760	1 (1802)				
	Theodor Szteffenutz [13]	„ 1760				1	
	Savu Popovits [14]	Trans. 1791				1	
	Szimeon Mikle	Arad 1800				1	
	Michael Popovits	„ 1804				1	

Reflexiones

[1] Popam hune vide penes pagum Remete, qua talem, qui penes Alt. Consensum anno 1792 elargitum fungitur in templo sic dicto monasteriali in loco Ripa nominato, eo expresso, ut confinioriis his loci hujus patribus familias et conterminantibus Remeteientibus debita officia praestet.

[2] Popa hic qua nunquam confirmatus aut in functione existens, ideoqe semper praevaricator, exponitur inter amovendos.

[3] Propter vitam ebrietati deditam plebi exosus est, amotus vi Decreti Gublis sub No 8709/1803, determinatione consistoriali loco relicta.

[4] Resign. qua debilis anno 1799.

[5] Resign. ao 1801.

[6] Pagus situ suo exosus, igitur talis, cui ad supplendum altissime praescriptum numerum alter adjungi nequivit.

[7] Ao 1794 amotus, qua bigamus.

[8] Archidiaconus; vir nobilis armalista.

[9] Resign. ao 1802.

[10] Poparum primus relinquitur in functione, secundus vero est amotus ex eo, quod sine passualibus E. R. G. et facultatoriis Domini sui terrestris ordinatus, nec abinde in praesentiorum usque legitimatus fuerit, quin imo juxta acta E. R. G. ao 1804 sub No 7957 exhibita, periculosae vitae esse remonstratus sit, igitur a publicis oneribus perperam semper exemptus fuisse.

[11] Quia popa hic propter allegatum unice morbum relicta ecclesia pagi Micheleny, pro qua ao 1786 per Eppum Nikitits assignatus erat, nemine disponente ad proprios Lares venisset, taliterque indebite mox in Gaurány functionem exercuisset: exponitur pro supernumerario pro re nata applicabili.

[12] Resign. ao 1794.

[13] Licet altissimus pro 4 et 5 popa produci nequivit set Consensus, considerato nihilominus situ loci et facie plebis: 5 popas in functione relinquendos fore invenit dommissio.

	Nomina Locorum et ecclesiarum	Titulus ecclesiae specificus	Numerus: patrumfamilias inclusis viduab. et zingaris	Numerus: templorum	Tempus: erectionis templi	Tempus: impetratae denuper ab E. R. G. resolut.	Appertinentiae Ecclesiasticae: agrorum cubuli	Appertinentiae Ecclesiasticae: foenetorum currus	Appertinentiae Ecclesiasticae: vinearum urnae
22	Sárd	M. c. 23	250	1					
60	Sebeshely	Ecc. p. se.	168	1			RP ½		
62	Sugág	„ „ „	114	1					
9	Szabad Erdő	F. ad 21	13	1					
61	Szarakszó	F. ad 52	39	1					
67	Praedium Székás	F. ad 66	36	1					
63	Szestsóry	M. c. 55	267	1			RE		300
64	Tartaria	F. ad 54	49	1			RP 7½		
77	Táté	Ecc. p. se.	127	1					
34	Tibor	„ „ „	110	1			RE RP 1		40
23	Tótfalu	F. ad 22	87	1					
					Tractus Zalathnensis sub Archi-				
35	Abrudbánya:	Ecc. p. se.	403						
	Centrum oppidi			1					
	Pars Korna			1					
	„ Verespatak			1					
36	Abrudfalva Metallurgorum	Ecc. p. se.	396	4					
37	„ Ordinariorum	„ „ „	216						
38	Butsum	„ „ „	719	5	(ao 1790 quintum erectum)				
10	Brezest	„ „ „	134	1			RE 1		
11	Csora	F. ad 17	59	1			RP 1		
39	Fenes	Ecc. p. se.	303	1	Proventus molinaris 25 Rh. frt. annuatim		RE		
40	Galatz	F. ad 45	110	1					
42	Kerpenyes	Ecc. p. se.	272	1			RE 10 Rh. frt.		
41	Kis Aranyos	„ „ „	1412	5	(ao 1786 quintum erectum)				
45	B) Monasterium Bulz	F. ad 45	13	1					
15	Muntsel	Ecc. p. se.	91	1			RE 1		
43	Muszka	„ „ „	210	1					
44	Nagy Aranyos:	„ „ „	2385	8	(ao 1792 octavum erectum)				
	Gura Nyegri			1					
	„ Albákuluj			1					
	Gerda superior			1					
	„ inferior			1					
	Lapus			1					
	Arada			1					
	Ponor			1					
	Leszesty			1					
16	Offen Bánya Metallurgorum	F. ad 17	140	1					
17	„ „ Ordinariorum	M. c. 11, 16	105				RP 1½	2	
45	Petrozsán	M. c. 40, 45 b)	146	1			RE	1	
46	Preszáka	Ecc. p. se.	161	1			RP	1	

summarius	Numerus Poparum specificus	Locus Annus ordinationis	Ex his sunt: Amoti	Amovendi	Resignati	Fungibiles	Supernumerarii
3	Petru Popovits [1]	Val. 1761			1		
	Petru Pekuiár	Trans. 1772				1	
	Theodor Mátyás	„ 1793				1	
1	Pavel Zemora	Temes 1789				1	
1	Ioan Fetzan	Trans. 1786				1	
3	Pavel Moga [2]	Buda 1759			1		
	Avram Aleman	Trans. 1788				1	
	Kosztandin Moga	Arad 1799				1	
1	Georgie Popovits	Trans. 1791				1	
1	Ioan Moldován	Arad 1803				1	
3	Georgie Ruszu [3]	Val. 1775	1				
	Ioan Sandru	Val. 1775					1
	Dimitrie Sandru	Arad 1801				1	
1	Ioan Popovits	Buda 1780				1	

Diaconatu A. D. Gabrieli Idyean.

4	Nicolae Adamovits [4]	Trans. 1790				1	
	Dimitrie Adamovits	Arad 1798				1	
	Petru Szumutz	„ 1798		1			
	Ioan Veszinke	„ 1801				1	
4	Daniel Zsurka [5]	Trans. 1787				1	
	Nicolae Popovits	Temes. 1789				1	
	Simeon Felja	Trans. 1793				1	
	Ioan Golgutz	„ 1793				1	
5	Ioan Popovits	„ 1786				1	
	Ioachim Petru	„ 1791				1	
	David Sandru	„ 1792				1	
	Moyse Niste	„ 1793				1	
	Nicolae Dants	Arad 1799				1	
1	Vaszilie German	Trans. 1790				1	
1	Theodor Rusz	Arad 1800				1	
2	Thoma László	„ 1797				1	
	Simeon Popovits	„ 1797				1	
1	Avram Muntyán	Arad 1802				1	
2	Moyse Marovits	Val. 1756				1	
	Theodor Sulutz	Arad 1803				1	
8	Iacob Leach [6]	Val. 1760			1		
	Nicolae Goje	„ 1768				1	
	Ioan Szikoje	Trans. 1789				1	
	Ilie Dants	„ 1790				1	
	Vaszilie Gombos	„ 1791					1
	Avram János	„ 1791					1
	Georgie Sztan	Arad 1805				1	
	Ivan Leach [7]	Trans. 1795				1	
1	Ioan Morár	Temes 1783				1	
1	Georgie Horga [8]	Trans. 1790				1	
10	Gligor Koroj [9]	Arad 1759			1		
	Dimitrie Nyaksa [10]	Val. 1768				1	
	Ioan Koroj	Arad 1776				1	
	Ioan Sztán	Temes 1782				1	
	Mihály Nyaksa	„ 1781				1	
	Makavej Paska	Arad 1798				1	
	Ioan Nyaksa	Trans. 1790					1
	Dimitrie Kendya	„ 1772					1
	Theodor Paska	Arad 1798				1	
	Georgie Nikula	Trans. 1789				1	
1	Gabriel Idyean [11]	Buda 1781				1	
2	Kretsun Tuksa	Arad 1779				1	
	Dusa Stefán	„ 1788					1
2	Rusz Thoader l. Tomi [12]	Temes 1783			1		
	„ Thoma l. Toader	Arad 1802				1	

[1] Resign. ao 1793.
[2] Resign. ao 1799.
[3] Qua praevaricator amotus.
[4] Eorum tertio loco inductus, mente captus consequenter penitus inhabilis esse declaretur; locum ipsius quartus hucdum sine consensu Regio occupet, stipem ex particula sua stolari dicto infortunato proportionatam subministraturus; in casu vero sperandae reconvalescentiae rubricam supernumerariorum ingressurus.
[5] Popa primus est pede fractus, pro excursitationibus penitus inhabilis.
[6] Popa hic per generalem solum amnestiam confirmationem obtinuisse videtur, quam siquidem filio suo nro poparum 8-vo cessisset, ulterior quoque quaestio cessat.
[7] Pertinet ad Petrozsán. Monasterii hujus demolitio est demandata. Sub No 1168/1809. manet occlusum.
[8] [Ao 1815 popa cum nonnullis incolis transivit ad Unionem].
[9] Resignavit in favorem filii tertio loco notati ao 1776, nunc viribus exutus.
[10] Est altissime confirmatus ao 1803, qua antea illegitime fungens.
[11] Archi-Diaconus.
[12] Resign. ao 1802.

	Nomina Locorum et ecclesiarum	Titulus ecclesiae specificus	Numerus familiarum inclusis viduis et zingaris	Templorum	Tempus erectionis templi	Tempus impetratae desuper ab E. R. G. resolut.	Appertinentiae Ecclesiasticae agrorum cubuli	Appertinentiae Ecclesiasticae foenetorum currus	Appertinentiae Ecclesiasticae vinearum urnae
24	Szártos	Ecc. p. se.	115	1			RP ½	2	
47	Topánfalva Metall. et ordin.	„ „ „							
	Pagi Centrum (Kempény)			1					
	Vallis Csertés			1					
	Szohodol		1332	1					
	Válya Verde cum Pelis			2					
	Polyána		122	1					
49	Zalathna Metallurgorum Oppidum cum Vultury	Ecc. p. se.	391	2					
50	Pars Trimpojile			1					
	„ Vale Dosuluj	Ecc. p. se.	382	1					

3.* **Cottus Küküllő** *Circulus Supe-Tractus Küküllőiensis* sub Archi-Diaco-

18	Balavására	F. ad 36	12						
1	Bernád	F. ad 2	9						
2	Bonyha	M. c. 1	91	1			RP 8	2	
19	Bun uterque	M. c. 29	198	1			RP 8	5	
20	Czikmántor	F. ad 30	38						
3	Dányán	F. ad 13	42	1			RP 1	2	
4	Darlacz	Ecc. p. se.	186	1					
32	Domáld	F. ad 33	24						
45	Egrestő	F. ad 36	7		ao 1804 omnes transierunt				
5	Felső Kápolna	F. ad 22 (c. inf.)	24	1			RP 7½		30
21	Fületelke	evanuerunt ao 1805							
6	Gogán	F. ad 13	32	1			RP 3		
7	„ Várallya	F. ad 13	36	1					
8	Gyákos	M. c. 11, 15	56	1			RP 18	8	80
9	Harangláb	Ecc. p. se.	120	1			RP 3		
10	Héderfája	F. ad 22 (c. inf.)	19						
22	Hétúr	M. c. 28	90	1	1804		RE et P 21	18	
33	Hondorff	M. c. 24, 32	31	1	1789				
11	Jövedics	F. ad 8	18						
23	Kis Kend	ao 1803 omnes amplexi sunt S. Unionem							
34	„ Szőllős	„ 1804 omnes amplexi sunt S. Unionam							
35	Kórod Szent Márton	F. ad 34	21						
12	Kund	F. ad 13	6						
13	Leppend	M. c. 67, 12	55	1			RP 6	4	20
24	Magyaros	F. ad 33	9						
14	Mikefalva	F. ad 22 (c. inf.)	12						
25	Nagy Kend	F. ad 30	8						
26	Oláh Andrásfalva	F. ad 27	34	1			RP 4½	4	
27	„ Hidegkut	M. c. 26	52	1	1798				
36	„ Solymos	M. c. 18, 44, 45	155	1			RP 18	6	100
37	„ Szent László	M. c. 35, 43	92	1			RP 4½	4	
28	„ Zsákod	F. ad 22	33	1	1799				
46	Pipe	F. ad 30	2						
29	Sárd	F. ad 19	49	1			RP 2		
15	Somogyom	F. ad 8	42						
16	Szász Almás	Ecc. p. se.	103	1			RP 12	1	
17	„ Csávás	ao 1803 evanuerunt							
38	„ Ernye	Ecc. p. se.	130	1					
30	„ Nádas	M. c. 20, 25, 46	72	1	1804				
39	„ Örményes	ao 1805 evanuerunt							

summarius	Numerus Poparum specificus	Locus Annus ordinationis	Ex his sunt: Amoti	Amovendi	Resignati	Fungibiles	Supernumerarii
1	Simeon Onye	Arad 1798				1	
10	Ioan Korkés	Buda 1780				1	
	Ioan Plik	Trans. 1788					1
	Georgie Navetz	„ 1791				1	
	Gligor Szikoje	Trans. 1789				1	
	Vaszilie Motora	Temes 1789				1	
	Thyok Ieremie [1]	Trans. 1791				1	
	Georgie Furduj	Arad 1799				1	
	Kosztandin Morar	Trans. 1788					1
	Kosztandin Mutsa [2]	Arad 1801					1
	Theodor Naretz [3]	Val. 1760					1
6	Troankes Nikulae	Mold. 1760				1	
	Ioan Bonkutz	Buda 1780				1	
	Vaszilie Moldovan [4]	Balázs 1755					
	Vaszilie Popovics	Temes 1789					
	Darie Troankes	Trans. 1795					
	Makarie Popovits	Arad 1800					

[1] [Transivit ad Unionem].
[2] [Transivit ad Unionem].
[3] [Ao 1814 transivit ad Unionem].
[4] Cum, qualiter et quando intervenerit relapsus popae Vasz. Moldovan ab unione, in qua praesbyteratus ordines susceperat, ex actis consistorialibus non constaret, nec ejates coram commissione comitti popae quid certi retulissent. Is qua ignotae in hac hyerarchia conditionis e numero disunitorum eo addito expungitur, ut ad reddendam conditionis suae rationem cum ressensu praehabitae exemptionis via politica adstringatur, factis interea per consistorium circa ipsius suspensionem a functione necessariis dispositionibus.

rior sub R, Perc. Samuelis Sombori.
natu administratoris Ioannis Popovits.

1	Viszilie (sic!) Popovits	Arad 1801				1	
1	Ioan Popovits	Trans. 1794				1	
2	Vaszilie Popovits [5]	Trans. 1762			1		
	Theodor Popovits	„ 1793				1	
1	Dimitrie Poros	Trans. 1793				1	
1	Iosziv Popovits [6]	Trans. 1791					
1	Moysze Popovits [7]	Arad 1797				1	
1	Ioan Todoran	Trans. 1795				1	
1	Georgie Sztojkovits	Trans. 1772				1	
1	Ioan Popovits	Arad 1803				1	
1	Iakob Neksa	Buda 1783				1	
2	Ioan Zude sen. [8]	Trans. 1764			1		
	Ioan Zude jun.	Arad 1804				1	
2	Kretsun Fekete	Trans. 1789				1	
	Ioan Popovits	Arad 1801				1	
2	Michail Popovits [9]	Val. 1761			1		
	Nicolae Popovits	Trans. 1790				1	
	Georgie Sztojkovics [10]	„ 1772					
2	Thoader Mark [11]	Val. 1760			1		
	Ioan Mark	Trans. 1793				1	
1	Simeon Asculan [12]	Arad 1797					1
1	Ioan Popovits [13]	Varasd 1781				1	
1	Ioan Popovits	Trans. 1791				1	
1	Simeon Serban	„ 1772				1	

* *Sedes Sic, Háromszék*, circ. super. 21 Tzofalva f. od. 28 inf. 50 —
[5] Resign. ao 1793.
[6] [Sub Nro 12060/1839 a 10 Disunitis templum ademptum et 26 Unitis cessum est.]
[7] [Ao 1812 incolae pagi transierunt ad Unionem, popa non transiit].
[8] Resign. ao 1804.
[9] Resign. ao 1790.
[10] Vide apud matrem Hetur, ubi habet domiciliam suam.
[11] Resign. ao 1793.
[12] Transierunt.
[13] Juxta relationem parochi Jakob Neksa ex Lepénd dantur hic 7 familiae non unitae sub ipsius cura spirituali.

	Nomina Locorum et ecclesiarum	Titulus ecclesiae specificus	Numerus patrumfamilias inclusis viduab. et zilugaris	Numerus Templorum	Tempus erectionis templi	Tempus impetratae desuper ab E. R. G. resolut.	Appertinentiae Ecclesiasticae agrorum cubuli	Appertinentiae Ecclesiasticae foenetorum currus	Appertinentiae Ecclesiasticae vinearum urnae
40	Szász Szent Iván	F. ad 32	9						
41	„ „ László	ao 1804 evanuerunt per amplexam S. Unionem							
31	Szénaverős	F. ad 38	17						
42	Széplak	M. c. 32 (c. inf.)	68	1			RP 4½	2	16
43	Vámos Udvarhely	F. ad 37	73	1			RP 6½	3	10
44	Zágor	F. ad 36	28						
							Circulus inferior sub		
							Tractus inferior sub Archi-Dia-		
1	Abosfalva	F. ad 22	28						
2	Ádámos	M. c. 5, 15	58	1			RP 2½		
3	Alsó Bajom	Ecc. p. se.	171	1			RE	10	
							RP 1½	2	
36	„ Kápolna	M. c. 34	129	1			RP	2	
17	Bábahalma	M. c. 8, 25	114	1			RP 7	4	4
4	Balázstelke	M. c. 14	175	1			RE	4	
							RP 3	2	
37	Bethlen Szt. Miklós	M. c. 36	72	1			RP 2		
18	Bord	F. ad 21	36	1			RP 1½		100
5	Borzás	F. ad 2	70	1					
10	Buzás-Bessenyő	F. ad 34	45	1			RP 1¾	4	
20	Csapó	M. c. 28, 33	103	1					
6	Csüdőtelke	F. ad 7	64	1			RP 16¾	5	
21	Deég	M. c. 18, 29	92	1			RP 48	12	10
7	Dicső Szent Márton	M. c. 6	83	1			RP 3¼	3	
8	Dombó	F. ad 17 5,10,44 c. sup.	24						
22	Erdőallya	M. c. 1, 13, 26	32	1			RP 1½		26
38	Faisz	F. ad 40	70	1					
9	Gálfalva	ao 1805 evanuerunt per amplexam S. Unionem							
23	Gyulas	„ 1804 omnes transierunt							
39	Hosszu Asszó	„ 1803 omnes transierunt							
40	Karácsonyfalva	M. c. 38, 47	70	1			RP 5	6	
24	Kerellő	F. ad 27	21						
41	Kezslér	M. c. 44	197	1			RP 2¼	2	
25	Kincsi	F. ad 17	48	1			RE 4		
							RP 7½	2	
10	Királyfalva	F. ad 12	40	1			RP 2		
11	Kis Sáros	Ao 1804 omnes transierunt							
12	Küküllő Vár	M. c. 10, 48	86	1			RE 1		
							RE 2¾	2	
26	Latzkod	F. ad 22	30	1					
42	Lodormány	F. ad 43	53	1			RE 1½		6
							RP 6	6	
43	Lunka	M. c. 42	100	1			RP 20		10
44	Mikeszásza	F. ad 21	97	1			RP	2	20
27	Nagy Cserged	M. c. 24	85	1			RP 5	2	
45	Oláh Bükkös	Ao 1804 transierunt							
28	„ Kocsárd	F. ad 20	104	1			RP 4½	3	
13	Pócs Falva	F. ad 22	31	1					
14	„ Telke	F. ad 4	60	1			RP 11	6	40
29	Sály	F. ad 21	20	1					
45	Sövényfalva	F. ad 2	40	1	1793		RP 10	5	20
30	Szélkut	Ecc. p. se.	102	1			RP 9	3	
16	Szőkefalva	F. ad 6	11	1					
47	Tatárlaka	F. ad 40	86	1			RE		16
							RP 4	5	

summarius	Numerus Poparum specificus	Locus Annus ordinationis	Ex his sunt: Amoti	Amovendi	Resignati	Fungibiles	Supernumerarii
1	Gregorie Folan	Arad 1803				1	
2	Ilie Popovits [1]	Trans. 1765			1		
	Zaharie Popovits [2]	Arad 1799				1	
	R. P. Sigismundi Kósa.						
	conatu A. D. Stefán Popovits.						
		[8]					
1	Andrej Popovits [4]	Buda 1778	1				
2	Thoader Popovits [5]	Trans. 1793	1				
	Petru Ketzan	Arad 1804				1	
2	Simeon Popovits [6]	Trans. 1762			1		
	Ioan Popovits	Arad 1797				1	
2	Petru Popovits [7]	Val. 1761			1		
	Stefan Popovits	Trans. 1795				1	
1	Georgie Kretsun	„ 1794				1	
1	Theodor Kiss [8]	Arad 1802				1	
1	Stefan Popovits [9]	„ 1800					1
1	Mathej Rakovitza [10]	Trans. 1795					1
1	Athanaz Szűcs [11]	Arad 1801					1
1	Simeon Durka [12]	Buda 1780	1				
2	Dimitrie Szűcs [13]	Trans. 1762			1		
	Ioan Szűcs	„ 1791				1	
2	Stefan Popovits [14]	„ 1767				1	
	Daniel Popovits	Arad 1803				1	
1	Petru Popovits [15]	„ 1798				1	
2	Szamoil Popovits [16]	Trans. 1762			1		
	Georgie Popovits	„ 1791				1	
1	Ioan Gavril	Arad 1797				1	
2	Nicolae Csorika [17]	Trans. 1771			1		
	Ilie Csorika	Arad 1800				1	
1	Gligor Popovits	„ 1798				1	
2	Michael Popovits	Trans. 1785			1		
	Vaszilie Popovits	Arad 1801				1	
1	Ioan Kopecsan [18]	Trans. 1789				1	
1	Michael Kopecsan	Trans. 1789				1	
1	Vaszilie Geinar	„ 1785					1
2	Ioan Atyim sen. [19]	„ 1763			1		
	Ioan Atyim jun. [20]	„ 1790					1
2	Ilie Popovits sen.	„ 1762				1	
	Ilie Popovits jun. [21]	„ 1790					1
1	Ioan Hozsa [22]	Arad 1799				1	
2	Florea Serban	Trans. 1771				1	
	Iosziv Popovits	Arad 1801					1
1	Simeon Báts	„ 1803				1	
1	Theodor Ursz	Trans. 1771					1
2	Vaszilie Popovits [23]	„ 1772			1		
	Florea Popovits	Arad 1803					1
1	Spiridon Oprea	Trans. 1793				1	
1	Ieremie Mány	Arad 1801				1	
		[24]					
1	Mihái Muntyán [25]	Trans. 1771	1				
	Ioan Popovits [26]	Arad 1803					

[1] Resign. ao 1799.
[2] [Hic una sum auditoribus transivit ad S. Unionem ao 1814].
[3] [Ao 1825 transierunt].
[4] Praeindigitatus popa est amotus propter illegales copulationes.
[5] Popa amotus ob bigamiam.
[6] Resign. ao 1797.
[7] Resign. ao 1795.
[8] [Ao 1817 transierunt].
[9] [Ao 1812 cum majori parte pagi transirit ad S. Unionem].
[10] [Ao 1821 transierunt].
[11] [Ao 1813 transierunt].
[12] Propter illegales copulationes amotus est.
[13] Resign. ao 1791.
[14] Archi Diaconus.
[15] [Ao 1823 transierunt].
[16] Resign. ao 1791.
[17] Resign. ao 1800. Inhabilis venerabilis senex et habitu respectu juvenilis aetatis duorum in hac concentrata ecclesia relictorum in functione poparum, quemadmodum hucdum, ita pro futuro etiam ordinarius confessarius relinquitur.
[18] [Ao 1817 transierunt].
[19] Archi Diaconus emeritus.
[20] [Transierunt].
[21] [Ao 1833 omnes transierunt].
[22] [Transierunt].
[23] Resign. ao 1803.
[24] [Ao 1823 transierunt].
[25] Ao 1799 amotus, qua retinens.
[26] Vide apud matrem.

	Nomina Locorum et ecclesiarum	Titulus ecclesiae specificus	Numerus patrumfamilias inclusis viduab. et zingaris	Numerus Templorum	Tempus erectionis templi	Tempus impetratae desuper ab E. B. G. resolut.	Appertinentiae Ecclesiasticae agrorum cubuli	Appertinentiae Ecclesiasticae foenetorum currus	Appertinentiae Ecclesiasticae vinearum urnae
31	Teremi	M. c. 35	91	1			RP 3½	2	
33	Ugra	F. ad 20	57	1			RP 6	3	
35	Ujfalu	F. ad 31	16						
32	Vajda Kuta	F. ad 42 c. sup.	49	1			RP 8½	2	
48	Vesszős	F. ad 12	30	1					
34	Vidrátszeg	M. c. 19	75	1					
46	Zsidve	Ao 1803 transierunt							

4.* Cottus Thorda, *cirsulus su-*

Tractus Thordensis superior sub Archi-

35	Almás	ao 1803 transierunt							
38	Alsó Répa	Ecc. p. se.	96	1			RP 2½	4	
30	Beretz Telke	M. c. 36	49	1			RP 8	3	
39	Déda	Ecc. p. se.	142	1			RP 1½	1	
40	Disznajó	F. ad 48	34	1					
17	Erdő Csanád	F. ad 18	4						
41	„ Szakáll	M. c. 40, 49	103	1					
18	„ Szengyel	M. c. 14, 20	49	1					
56	Felfalu	F. ad 47	2						
42	Felső Idecs	ao 1805 transierunt							
1	„ Oroszi	F. ad 4	45	1					
43	Füleháza	F. ad 48	63	1					
19	Gernyeszeg	M. c. 21, 22, 26	53	1	1800				
2	Görgény Hodák	Ecc. p. se.	91	1					
3	Görgény Sóakna	M. c. 5	87	1					
44	Holt-Maros	F. ad 45	5						
45	Idets Patak	M. c. 44, 53	131	1			RP 5½	4	
25	Kemény-Telke	Ecc. p. se.	119	1					
6	Kis-Ikland	ao 1804 transierunt							
20	Kis-Illye	F. ad 18	17						
21	Kis-Szederjes	F. ad 19	17	1					
22	Körtvélyfája	F. ad 19	31						
46	Liget	Ecc. p. se.	107	1			RE 8½	4	
							RP 9⅓		40
4	Libánfalva	M. c. 1	182	1					
47	Lövér	M. c. 55, 56	82	1					
31	Magyar-Régen	ao 1803 transierunt							
48	Magyaró	M. c. 40, 43	59	1					
7	Maros-Bogáth	M. c. 8	102	1					
49	Maros-Hodák	F. ad 41	40	1			RE 80½	3	
							RP 2½	3	
23	Maros-Jára	F. ad 25	25	1					
50	Maros-Kövesd	M. c. 51	53	1			RE 1½	1	
51	Maros-Laka	F. ad 50	53	1					
8	Maros-Ludas	F. ad 7	79	1					
24	Maros-Péterlaka	F. ad 25	8						
52	Mesterháza	F. ad 54	69	1					
29	Mező-Bodon	M. c. 9	98						
9	Nagy-Ikland	F. ad 29	60	1			RP 12	8	
10	Oláh-Dellő	M. c. 11, 14, 16	60	1			RP 6	3	
25	Oláh-Nádas	M. c. 23, 24	64	1					
11	Orba	F. ad 10	39	1			RP 12	4	
53	Orosz-Idets	F. ad 45	87	1			RE 3		
							RP 4	2	
12	Pete	F. ad 15	47	1					
26	Sáromberke	F. ad 19	14						
36	Sárpataka	F. ad 30	51	1					
13	Sós-Patak	F. ad 15	3	1			RP 3	2	
5	Sós-Szent-Márton	F. ad 3	27	1	[ao 1811 transierunt]				
32	Szász-Régen	ao 1803 transierunt							
14	Szent-Margita	F. ad 10	17	1	ao 1811 transierunt				
27	Telek	ao 1803 transierunt							

summarius	Numerus Poparum specificus	Locus Annus ordinationis	Ex his sunt: Amoti	Amovendi	Resignati	Fungibiles	Supernumerarii	Reflexiones
1	Stefan Rátz [1]	„ 1796				1		[1] [Una cum popa transierunt].
1	Stefan Konstantinovits [2]	Trans. 1771					1	[2] [Ao 1807 amotus]
	Ioan Krisan [3]	„ 1785						[3] Vide Káposztás Szent Miklós!
1	Vaszilie Moldován [4]	„ 1790					1	[4] [Ao 1812 transivit].
1	Vaszilie Hortopán [5]	Temes 1782				1		[5] [Ao 1823 transierunt].

perior sub R. P. Pauli Körmenczy.
Diaconati A. D, Ioannis Brankovics.

1	Ioan Popovits	Trans. 1783				1		[6] *Sedes Sax Saboesiensis.* 1 Szászsebes eu. p. s. 578 1
1	Moyse Mera [6]	Arad 1803				1		[6] [Ao 1822 transivit].
2	Theodor Popovits	Temes 1782				1		[7] [Ao 1811 transierunt].
	Vaszilie Popovits [7]	Trans. 1795					1	[8—9] [Transivit].
								[10] [Ao 1811 transierunt].
1	Ioan Major [8—9]	Arad 1796				1		[11] [Ao 1811 transivit].
1	Georgie Csorba	Trans. 1795				1		[12] [Ao 1820 popa solus transiit].
1	Aron Popovits	Trans. 1786				1		[13] Post publicatum interdictum ne abinde in hodiernum usque legalisatus, adeoque praevaricator ab annis circiter 40, ceteroquin juxta acta consistorii semper extra functionem constitutus.
1	Nicolae Kiorján	Arad 1803				1		[14] Praevaricator ignotae conditionis.
1	Eftimie Farkas	Trans. 1792				1		[15] [Ao 1825 transivit].
1	Georgie Popovits	„ 1795				1		[16] [Ao 1811 transierunt].
1	Ioan Brankovits	Temes 1789				1		[17] Ao 1804 transierunt.
1	Damian Papp [10]	Trans. 1793				1		[18] [Transivit].
1	Kosztandin Vetzan [11]	Trans. 1795					1	[19] [Ao 1815 transierunt].
1	Nicolae Popovits	„ 1795				1		[20] Vide apud matrem Uraj!
1	Miháj Popovits [12]	Arad 1802				1		[21] Vagus, hic in functione nemine disponente.
3	Sava Csenger [13]	Val. ?		1				
	Nikita Morar	Buda 1780			1			
	Iuon Kosztan	Arad 1803				1		
1	Theodor Branya	Arad 1797				1		
1	Kretsun Popovits	Trans. 1792				1		
2	Georgie Handuja [14]	? ?		1				
	Ioan Majer [15]	Trans. 1796				1		
1	Pavel Sandru	Arad 1796				1		
1	Kretsun Papp [16]	Trans. 1792					1	
1	Gavril Urika [17]	Trans. 1791				1		
1	Rusz Oniszie [18]	„ 1787				1		
1	Vaszilie Dan [19]	„ 1793				1		
1	Gavril Matei	Buda 1780				1		
1	Petru Ketana	Trans. 1762					1	
1	Ioan Kornye	„ 1791				1		
	Gligor Dávid [20]	„ 1796						
1	Simon Kornya	„ 1786					1	
1	Gligor Muntyan [21]	Buda 1778					1	

	Nomina Locorum et ecclesiarum	Titulus ecclesiae specificus	Numerus patrumfamilias inclusis viduab. et zingaris	Numerus Templorum	Tempus erectionis templi	Tempus impetratae desuper ab E. R. G. resolut.	Appertinentiae Ecclesiasticae Agrorum cubuli	Appertinentiae Ecclesiasticae foenetorum currus	Appertinentiae Ecclesiasticae vinearum urnae
33	Tholdalag	ao 1803 transierunt							
54	Toplitza	M. c. 52	328	1					
16	Ujfalu	F. ad 10	48	1			RP 3	1	
34	Unoka	ao 1804 transierunt							
15	Uraj	M. c. 12, 13	46	1			RP 20	5	
37	Várhegy	ao 1803 transierunt							
55	Véts	F. ad 47	31	1					
									Circulus inferior
									a) Tractus interior sub Archi-
10	Alsó-Jára	M. c. 12	84	1					
11	Alsó-Szolcsva	Ecc. p. se	151	1					
				1	1790				
31	Bedellő	Ecc. p. se	166	1					
12	Bikalatt	F. ad 10	62	1					
32	Borév	M. c. 34	41	1					
13	Felső-Szolcsva	Ecc. p. se	261	2					
33	Gyertyámos	ao 1805 transierunt							
14	Kákova	M. c. 16	133	1			RP 12⅜	12	
15	Kis-Bánya	Ecc. p. se.	210	2					
16	Kis-Oklos	F. ad 14	84	1					
17	Lupsa	Ecc. p. se.	710	4			RP 1	½	
18	Nagy Oklos	Ecc. p. se.	227	1					
19	Potsága	„ „ „	290	3					
21	Ruhaegres	„ „ „	106	1			RP 7	16	
20	Runk	„ „ „	159	1			RP 5	1½	
30	Szelitse	ao 1804 omnes transierunt							
34	Thoroczkó	F. ad 32	45						
23	Ujfalu seu Lunka	Ecc. p. se.	115	1					
22	Vidály	„ „ „	82	1			RP 12	20	
									b) Tractus interior sub Archi-
2	Alsó Detrehem	M. c. 35	96	1					
24	Bánya Bik	Ecc. p. se.	82	1			RP 12	20	
36	Csürülye	ao 1803 transierunt							
35	Csikud	F. ad 7	70	1			RP 8	12	
				1					
1	Décse	F. ad 6	10	1					
8	Egerbegy	Ecc. p. se.	120	1					
2	Gerend Kelesztur	„ „ „	115	1					
3	Keresztes	F. ad 9	23	1					
4	Ketze	Ecc. p. se.	81	1	1795				
25	Kis Fenes	„ „ „	142	1			RE	3	
26	Magyaros Ág	M. c. 29	33	1					
27	Mikes	Ao 1803 60 patres familias, qui transierunt ad Disunitos, item conversi							
28	Oláh Rákos	ao 1804 transierunt							
29	Sütmeg	F. ad 26	28	1					
5	Sós Szent Márton	F. ad 6	37	1					
9	Thorda	M. c. 3	82	1					
37	Tóhát	ao 1805 transierunt							
6	Vajdaszeg	M. c. 1, 5	102	1			RP 20	16	

summarius	Numerus Poparum specificus	Locus Annus ordinationis	Ex his sunt: Amoti	Amovendi	Resignatiõ	Fungibiles	Supernumerarii	Reflexiones
2	David Popovits	Trans. 1770				1		[1] [1827. una cum popo pagus amplexe est S. Unionem].
	Ioan Toncza	Arad 1805				1		[2] [Ao 1812 transierunt].
1	Georgie Hertzegan [1]	Arad 1797				1		[3] [Ao 1812 transierunt].
1	Gligor David	Trans. 1796				1		[4] [transiit ad secundam votam].
								[5] Ao 1803 resignavit; ceteroquin fuit semper praevaricator.

sub R. P. Fr. Pápai.

Diaconatu A. D. Ioannis Nandra.

1	Szamoile Damian [2]	Trans. 1762				1		[6] Archi-Diaconus.
2	Kretsun Lupe	„ 1787				1		[7] Vide Hartos!
	Ioan Bajk	„ 1787				1		[8] [Transivit ad secundam votam 1811].
1	Vaszilie Muntyan	Arad 1805				1		[9] Templa 2. et 3. communia sunt cum Unitis.
1	Mihail Popovits [3]	Val. 1768				1		[10] [Ao 1820 transiit].
1	Iuon Mitrofan	Arad 1776				1		[11] Resign. ao 1801.
2	Gregorie Mokane	Trans. 1783				1		[12] Hon. Archi-Diaconus.
	Gavril Barb Sztán	Trans. 1790				1		[13] Resign. ao 1795.
1	Lucas Szamojl	Trans. 1791				1		[14] [transivit].
2	Gligor Popp	Arad 1800				1		[15] Archi-Diaconus.
	Zakhej Nutz [4]	Trans. 1787				1		
2	Theodor Nisztor [5]	Bucur. 1765			1			
	Ioan Kozma	Arad 1803				1		
4	Ioan Nandra [6]	Buda 1783				1		
	Petru Popovits	Arad 1776				1		
	Ioan Luca	Buda 1778				1		
	Petru Luca	Temes 1782				1		
	Szimion Onye [7]	Arad 1798						
2	Georgie Popovits	Temes 1782				1		
	Gligor Zsurzs [8]	Trans. 1794				1		
1	Ioan Rusde [9]	S. Andréj 1780				1		
1	Iacob Kopil [10]	Trans. 1791				1		
2	Georgie Popovits	Temes 1782			1			
	Gavril Zsurzs	Temes 1783				1		
1	Theodor Popovits	Trans. 1794				1		
1	Ignaţie Petrar	„ 1790				1		

Diaconatu A. D. Ignatii Karabetz.

2	Gavril Kotetz [11]	Moldova 1761			1			
	Iuon Moldován	Arad 1801				1		
1	Ignatius Petrar [12]	Trans. 1790				1		
2	Gavril Onisor [13]	„ 1770			1			
	Mihail Vlasza	„ 1795				1		
1	Ioan Csongar	Arad 1804					1	
1	Kosztandin Roska	Trans. 1795				1		
1	Gavril Bolog	„ 1793				1		
1	Theodor Popovits	S. Andréj 1781				1		
1	Nicolae Popp	Arad 1797				1		
1	Szimon Mitroffan	Trans. 1791				1		
1	Gavril Mitroffan	„ 1791				1		
sunt ad Unionem uni Popa Marian Blaget.								
1	Ioan Csizmás [14]	Arad 1800				1		
1	Ignatius Karabetz [15]	Arad 1801				1		
1	Ieremie Nemes	Trans. 1791				1		

(Va urmà).

DĂRI DE SEAMĂ.

Epistolae et acta Generalis Georgii Basta (Basta György hadvezér levelezése és iratai, 1597—1607), vol. I: 1597—1602. Culese şi publicate din încredinţarea Academiei ungureşti de ştiinţe de *Dr. Veress Endre.* Budapest, 1909.

Unul dintre cei mai de frunte istorici unguri din generaţia nouă, de sigur cel mai sârguitor, bine pregătit şi conştienţios, publică de un şir de ani lucrări cari ne privesc şi pe noi Românii, pe Românii cari au avut şi au o ţară şi prinurmare şi loc în istorie, cu deosebire, şi mijlocit şi pe Românii pe a căror spate alţii şi-au jucat şi continuă a-şi juca jocul politic. Ele caută să lumineze aproape exclusiv istoria Ardealului, dar într'un timp când acesta, sau mai potrivit zis, când Domnii Români aveau multe de împărţit cu Ardealul, nu în închipuire,.. ci cu fapta. E timpul domniei Bathoreştilor[1] în mijlocul căruia cade cea mai strălucită *epocă* a istoriei neamului nostru. Nu vreau să-i zic *episod.* Căci dacă într'adevăr toate turburările, răscoboalele şi răsuflările vremii aceleia în jurul Carpaţilor răsăriteni sunt stăpânite sau cel puţin încurmezişate de puterea unui mândru, a celui mai mândru meteor, ce-a trecut repede pe firmamentul pământului românesc, dar lumina lui nu ni s'a stins pentru vecie, cum li se pare multora, — de ea e străbătută politica ţării româneşti încă un veac, ba ea ne fascinează astăzi prin frumseţa şi rodnica ei căldură mai mult decât oricând. Şi cârmacii de astăzi ai neamului nostru fac, poate fără să-l cunoască cum se cade pe Marele Naintaş de amândouă laturele Carpaţilor, politica înţeleaptă a lui Mihaiu Viteazul. Ne gândim la politica lui reală, aceea care s'a întemeiat şi se întemeiază numai pe comunitatea de interese a monarhiei habsburgice şi a statului şi poporului românesc. Şi cartea de care avem să vorbim aici cuprinde scrisorile şi toată corespondenţa chiar a generalului care, chemat a sluji împăratului, a zădărnicit isbânda acelei politici, punând capul nefericitului nostru Viteaz.

Poate dela nime şi dela nimic nu am puteà aşteptà mai multă lumină asupra neizbândei politicei mai mult decât filoîmpărăteşti croite şi urmate de Mihai-Vodă-Viteazul, decât dela Basta şi dela scrisorile ce ar fi să desvălue mai bine ca orice sufletul lui ascuns şi îndemnurile după cari a lucrat acest duşman al Domnului nostru.

Publicaţia dlui Veress nu ne poate clătină părerea ce aveam asupra politicei proprii a lui Basta în vrăşmăşia lui împotriva lui Mihai-Vodă, precum peste tot nu poate schimbà firul roşu de care am trebuit să legăm cunoştinţele istoriei Voivodului nostru eu şi câţi vor fi cetit şi pătruns cu adevărat isvoarele cetite şi analizate minuţios de mine. Fără îndoială că nu pot luà înainte părţii restante a studiului meu în această dare de seamă, intrând în fondul istoriei lui Mihai în timpul celor doi ani şi ceva, de când Basta a fost trimis la graniţele Ardealului de care atârnà cu sete, după care picurà sufletul Domnului nostru în timpul desăvârşirei lui pe pământ. Tot ce pot face e să ating unele momente din celece mi se par de seamă, pentru a ilustrà încât cartea dlui Veress contribue sau nu la sporirea şi limpezirea cunoştinţelor noastre.

Abià e ceva de adaus la biografia lui — ea erà atât de amănunţit făcută în cartea «Istoria della Transilvania» a celui ce-i putem zice secretarul lui C. Spontoni. Odată, Basta se vede silit a amintì arhiducelui Maximilian de cele «17 grade» ce nu le-ar fi «câştigat la miliţie», dacă ar fi fost alt om, cum îl descriu calumniatorii (p. 111). Se ştià cum Rudolf II, Împăratul, ceruse pe Basta dela fratele său Albrecht, guvernorul Ţărilor-de-jos, la începutul anului 1597, ca să-l întrebuinţeze în războiul din Ungaria împotriva Turcilor, unde acesta a şi luat parte, încă în acest an. (V. vol. meu I. 475; II, 121). Din acest timp avem la dl Veress o seamă de scrisori şi mai ales de memorii interesante ale lui Basta cătră arhiducele Maximilian, arătându-şi părerea cum să se poarte războiul cu Turcii. Ţin vreonică de însemnat aici părerea din me-

[1] Dl Dr. Veress a mai publicat însă şi din epoca premergătoare o frumoasă şi mare monografie asupra reginei Elisabeta, văduva lui Zápolya (sau Szapolya) şi mama lui Ioan Sigismund.

moriul dela începutul lui Iulie 1597 că: dacă Turcul ar asedià vre-o cetate înainte de a fi găsit împotrivire să fie hărțuit dintr'o poziție favorabilă «și silit a venì să ne caute în postul nostru». (Veress, scrisoarea a 3-a p. 5. Această părere asupra tacticei sale o repetă și într'o scrisoare din 14 Nov. 1598. Veress p. 141). E o tactică, care, cu ceva deosebire va fi urmată de el la Mirislău, trei sni mai târziu: prin prefacerea de retragere va înduplecà pe Mihaiu să-și lase poziția sa prielnică și să-l urmeze la locul dorit de dânsul, în loc ca Domnul român să fi rămas statornic în poziția ce a știut să-și aleagă, ca totdeauna, silind el pe Basta a-l atacà acolo. Și știm că din această greșală militărească se trage tot răul lui Mihaiu.

La sfârșitul verii 1598 aveà să însoțească pe fratele împăratului Rudolf II, pe Maximilian în Ardeal, al cărui guvernator erà să fie Arhiducele, după părăsirea țării de principele ei legal Sigmund Báthory și cedarea ei Împăratului. În drumul lor ei află că principele fugar s'a întors și și-a ocupat de nou scaunul. Toată chestia erà acum a apărà Oradea-mare, care încă nu i se închinase, odată de Bathory, și al doilea de Turci, a căror obiectiv de războiu erà anul acesta și spre care tocmai înaintau. Petru Împărat erà socotit de «praecepum Transylvaniae propagnaculum», — perdută li-se tăià legătura cu Ardealul. (Vezi vol. meu II p. 40—54 și 123 sq.). Am arătat cum Basta, care erà numit suprem «Locotenent» al lui Max adecă comandant al trupelor ce-l însoțeau (la Veress aveau chiar proclamația lui Mathias către oastea aceasta pentru numirea lui Basta, p. 41—42) nu erà de părerea să se ia în stăpânire Oradea pentru a nu îndârjì pe Sigismund Báthory, care și el țineà s'o aibă, și a nu-l aruncà în brațele Turcilor. Avem acum și o scrisoare a lui Basta către V. Gonzaga, principele de Mantova, din 19 Sept., în care el exprimă aceeaș «părere, că nu trebuià să se treacă mai departe», ci să se fi lăsat Oradea în pace pe seama lui Sigismund, și crede că la Praga s'a înțeles rău lucrul, când au ordonat contrarul. (Veress, p. 43—44). Această mărturisire trebue reținută și aici, unde ni se dovedește (ceeace am spus în cartea mea) și mai amănunțit o consequență în ținuta împăciuitoare a lui Basta față de Unguri, dela început. Chestia Oradiei, pe care de Redern o apără și nu Basta, care stătù tot timpul departe, la Tokaj, pe când Maximilian se află la Casovia, am tratat-o lămurit în cartea mea, așișderea și toată purtarea lui Basta, și judecata ce-am dat-o acolo asupra lui nu ni se clătină prin detaiurile asupra măsurilor luate de el, contra voinței sale el abià peste un an va înțelege însemnătatea Oradiei (Veress, scris. Nr. 256) spre ajutorarea cetății, a căror realizare nu mai ajungeà să se vadă, înainte de părăsirea asediului de Turci. Am arătat și lipsa oricărei fapte răsboinice și a oricărei alte isprăvi de seamă în timpul ce urmă când dânsul, Basta, rămase ca administrator cu titlul de «vice-căpitan» al Ungariei-de-sus (după plecarea lui Max acasă), și ca priveghetor asupra Ardealului, calitate în care se află și când, peste un an, Domnul român puse capăt cu sabie, domniei față de Împărat nelegiuite a Ungurimei din Ardeal. (Din timpul acesta sunt foarte multe scrisori la Veress: 140—213).

Știm că Mlhaiu Vodă se trudì un an de zile a-l face pe împăratul să înțeleagă, că purtarea trădătoare a Ardelenilor închinători de nou lui Bathori Sigismund și apoi vărului acestuia, cardinalului Andreiu, trebue pedepsită, nu pentru simpla răsbunare, ci fiindcă nu-i îngădue nici lui a stà lipsit de împărăție și a-i aduce foloasele ce vrea și ar puteà să i le aducă în Orient, dacă în Ardeal ar fi stăpânire sigură împărătească, pentru a cărei câștigare el își pune tot sufletul și toată puterea sa ostășască, — numai Împăratul să-i dee și el ceva ajutor de ceealaltă parte.

El isbutì, în sfârșit, pe la sfârșitul lui Iulie 1599, să capete un ordin pentru Basta ca să coopereze dela Apus la cucerirea nestatornicului Ardeal, pe când Mihai va intrà despre Răsărit-Meazăzi (V. la mine pag. 199—262 și 205—206 sq.) Dovedisem aceasta fără a cunoaște «anume îngăduința ori porunca»...

Acum avem la dl Veress o scrisoare a lui Basta din Casovia, 5 August, către arhiducele Maximilian, care începe chiar cu vorbele: «Non ostante tuthe la vinostrationi (și acestea erau chiar și din partea sa afirm eu) che si fecero a Praga, Sua Ma-

està, *comanda* che si passi inanti»... spunând că l-a onorat pe el să fie executorul acestei hotărîri»... «Şi dacă amicul de dincolo (înţelege pe Mihai Vodă) va intrà cu forţele ce făgăduie» nu se îndoeşte, că nu ar fi de ajuns pentru a da piept cu orice număr de inimici. Şi-i mai spune că aşteaptă numai banii (pentru ostaşi) şi îndată va plecà la drum (p. 232—3). Această mărturisire întăreşte ceeace ştiam: Basta hotărîse la 2 August, cu «Ambasadorul» lui Mihai ce se întorceà dela Praga ca, la sfârşitul lui August, să-şi facă intrarea în Ardeal de amândouă părţile.

Ştim că acest lucru nu s'a împlinit şi am făcut toate cumpănirile cari l-au putut zădărnicì. Între ele erà socotită destul de sus tocmeala în care stà Basta cu Báthory Andrei, prin mijlocirea generalului oştilor ardelene Kornis Gaspar, asupra supunerii lui Împărăţiei. Nou avem aici un răspuns al lui Andrei B. din 10 August, în care-l rugă pe Basta să vină până la Tokaj cel puţin, ca să se întâlnească acolo cu Kornis pentru tocmeală (Nr. 282), şi o scrisoare a lui Basta către Maximilian, în care-i spune că se va duce la Tokaj (Nr. 285). Şi, în sfârşit, avem chiar propoziţiile lui Kornis făcute în numele principelui său Andreiu în 17 puncte, cu datul de 21 August, Tokaj. Se scuză pentru umbletele cu Turcii, se roagă să-l primească Maj. Sa pe el şi ţara în graţia sa. El nu e Sigismund, ce va hotărî vorbă va fi. Totuş nu se sfieşte a ameninţà cu pacea cu Turcii, dacă nu e ascultat. Aceştia, zice, i-au făgăduit şi Valachia.

Faţă de o ţinută ca aceasta îndemnurile lui Mihai-Vodă că Împăratul să nu sufere ruşinea ce i-au făcut Ardelenii, cari s'au lăpădat de stăpânirea sa, se dovedeşte foarte îndreptăţită. Totuş Basta nu va ţineà terminul asupra căruia s'a învoit cu ambasadorul lui Mihai pentru intrarea în Ardeal. El îşi va întoarce armele, cum am arătat (p. 216), înapoi spre Solnoc, pentru a cercà să-l scoată din mânile Turcilor, unde în tot cazul, nu li se puteà întâmplà nici un rău, cum mărturiseşte el însuş «per non esser al presente in questa provintia tanto numero de Turchi, che li posse offendere». (Veress, p. 249—250). În această scrisoare către Pezzen, din 4 Sept., pe care o copiasem şi folosisem şi eu, fiind din arhiva din Viena, se află acel pasaj, în care se vorbeşte de execuţiunea unui cunoscut personaj («l'esecutione di quel personaggio ch'ella sa»), ce Mathias a cerut să se amâne, pasaj pe care eu l-am referit cu toată probabilitatea la Andrei Bathory (vezi vol. meu II. p. 213). D-l Veress re întreabă în notă oare cine ar puteà fi acest om? D-sa mai are o scrisoare a lui Basta din aceeaş zi, către arhiepiscopul Spinelli, nunţiu la Praga. Dar nici pasajul de acì privitor la acea persoană nu ne împedecă definitiv de a-l puteà tălmăcì şi asupra cardinalului Andreiu. Pentru Spinelli noul principe Andrei puteà fi un amic, ca Basta să întrebe: «Dar ce va zice Ilustr. V. de întâmplarea acelui amic»? Şi să spună că îl ţine norocos, că doreşte să n'ajungă el să-l chinue, şi să arete ce scrie Pállffy în privinţa lui, tot în termini ascunşi. Un lucru ne-ar face să ne îndoim în adevărul acestei explicaţii: mai jos vorbeşte, că din Transilvania n'are nici o veste (p. 251—3) — poate cu intenţia să ascundă mai bine locul de mai sus pentru alţii. Ori cum siguranţa ne lipseşte.

Dar am văzut că locul ce urmează în scrisoarea scrisă lui Pezzen asupra trimisului Domnului român se potriveşte: «El se află mereu aici cu aceeaş intenţie, după bani, şi nu ajunge toată lumea a-l scoate din rătăcire», cum am tradus la locul său, sau a-l face să înţeleagă. Ce anume? De sigur nu numai că bani nu sunt, ci şi că ţinţa pentru care se cercase: războiul împotriva Ardealului nu se poate face acum. D-l Veress pune altă interpuncţie şi schimbă pe circa în cerca, nelăsând loc pentru alt înţeles, decât pentru banii ce-i cereà, cu toate că «cerca» n'ar fi atunci terminul potrivit. Dânsul zice: ...«con l'istessa intentione di sempre: cerca i quattrini, ne basta a *disetoglierlo* tutto il mondo», băgând dela sine cuvântul disetoglierlo, în credinţa că originalul e greşit. Înţeleg «disegnarlo», cum a avut în copia D-sale, trebuià îndreptat, originalul aveà însă *disinganarlo* care erà la locul său. (Citatul copiei mele se află în cartea mea, vol. II 214 n. 1).

Aceasta nu-l stingherește pe Basta de a scrie, 7 Sept., cum am văzut, iarăş lui Verzen, tocmai în înţelesul vederilor lui Mihai, cari erau atunci şi ale lui Pezzen, arătându-şi dorinţa de a se unì cât mai în

grabă cu Valahul, despre care tocmai primise vestea, altfel neadevărată, că a şi intrat în Ardeal.

Oricum, alte circumstanţe atenuante nu se pot aduce nici acum, peste cumpănirile ce am făcut în cartea mea, pentru faptul că Basta nu s'a ţinut de terminul pus pentru intrarea deodată cu Mihai în Ardeal. Disgustul lui pentru întreprinderea aceasta şi-l vădeşte şi în sus citata scrisoare către Spinelli (4 Sept.): Arhiducele Mathias cere ca la al doilea avis să mă împreun cu oastea lui — suut foarte dispus la asta, «vrând mai bine a mă aruncà într'un noroc general decât particular», (p. 251) — cum ar fi fost expediţia ardeleană.

Pentru Mihai întâmplarea a fost prielnică. I-a îngăduit cu ceva întârziere să ocupe singur Ardealul — dar şi izvor de nefericire: a sădit ura neîmpăcată în inima lui Basta.

Acesta erà numit, la 18 Septemvrie, din partea adevăratului regent al Ungariei, arhid. Mathias, în numele Împăratului de «Administrator» al căpităniei şi al regimului Ungariei superioare. Nu ne vom oprì asupra actului întitulat «Instrucţie şi scrisoare de instalare d-lui George Basta» etc., în care i se clarifică poziţia şi toate drepturile şi datorinţele lui, act ce-l publică d-l Veress în întregime sub Nr. 328 (p. 266 - 279) nici asupra tot timpului ce-a urmat pentru care am avut atât de bogat material şi până acum (mai ales în colecţia Hurmuzaki, apoi în Monumenta comitialia Tranniae şi la Szádeczky) încât misiunea nouă de supraveghiare creată lui Basta, prin aflarea lui Mihai în Ardeal, şi apucăturile lui pentru a-l vedeà scos de acolo erau bine cunoscute. Vom trece de-adreptul la săvârşirea acestui fapt.

Nu putem totuş petrece însemnata scrisoare a lui Basta din Chinger (Csenger), 12 Februărie 1600, adresată unui necunoscut (Veress pag. 348—50). Spunând că Mihai par'că totuş s'a moiat şi ar vrea să părăsească Ardealul, dacă ar venì acì un „principe de sânge" (doar la aceasta Mihai nu s'ar fi împotrivit dela început Împăratului, vezi vol. meu II. pag. 340 - 4), el adauge: „Dar eu mă tem că el nu procede sincer în aceasta şi că, într'aceea, tratează cu Turcul şi cu alţi duşmani ai casei Austriei; dar despre asta ne vom lămuri în curând"... „N'am putut însă să scap de invidia şi răutatea unora, cari au lăţit vorba, că eu avusem corespondenţă cu Sr. cardinalul Bathory, şi că m'a fost corupt cu bani, ca să sfătui pe împăratul să nu se mişte împotriva lui, şi din acest interes nu m'am dus mai de grabă în contra cardinalului". Invinuirea nu erà cunoscută de mult ce e drept, — ambasadorul lui Mihai o ridicase deadreptul la curte, încă la începutul lui Octomvrie 1599 (vezi vol. meu II pag. 265—6), şi asupra ei mai sunt şi alte scrisori la d-l Veress (Nrii 403, 404 resp. 397, 400, 409, 410, 411 sqq., acestea din urmă le aveam şi la Hurmuzaki). Dar mai nainte Basta o credeà de scornitură a lui Ungnad. (Veress Nr. 403). Acum vorbind de această „calomnie" zice: „Intenţiunea, se ştie, a fost a Valacului, care s'a servit ca instrument de nişte eretici, cari nu mă văd bucuros în aceste părţi; şi aceştia au fost cari au publicat acestea. Dar eu îi voiu scoate pe ei şi pe Valac de mincinoşi şi infami".

Pe la sfârşitul lui Iunie 1600 Mihai intrà a doua oară în Transilvnnia, în capul oştilor sale biruitoare şi cu o domnie mai mult: cucerise Moldova. Focul primei duşmănii cu Basta ce se manifestase prin atât de grele învinuiri la curte unul împotriva altuia, trecuse de mult. Şi acum se părea chiar că o apropiere şi lucrare împreună ar fi cu putinţă. În faţa primejdiilor ce ameninţau Ardealul, afară de Turci, din partea Poloniei, unde o oaste însemnată erà gata să invadeze de nou pe Sigismund Báthory, Basta fù cel dintâi care scrisese din Caşovia (unde-şi ţinuse slujba de administrator în tot timpul acesta) comisarilor împărăteşti, cari în lipsa lui Mihai din Ardeal, fugiseră şi ei de acì şi se aflau acum în Satmar, le scrise la 25 Iulie, zicând: „dacă el (Voivodul Mihai) trebuià să rămână în provincia (Ardealului), cu voia Maiestăţii Sale, îmi pare mai mult necesar ca Domniile Voastre ilustrisime să-şi dea silinţă a ne împăcà împreună, căci eu din partea mea nu voiu lipsì a face, ce mă vor sfătuì Domniile voastre ilustr., pentruca serviciul M. Sale să nu sufere"... (Szádeczky, Mihály Vajda, 346). Şi în acelaş timp şi Mihai zorià, prin scrisori, la comisari, ca să fie ajutat în apărarea ţării Ardealului de oştile îm-

părăteşti. Iar când primì dela comisari copia scrisorii lui Basta îi scrià însuş acestuia, la 2 August, şi mulţămindu-i pentru ştiri, ziceà: „vă rugăm prietineşte, ca repede să eşiţi în tabără cu cetele voastre, coborând oastea către Taşnad, pentru a-i alergà într'ajutor, la nevoie. Nu uità a-i aduce aminte să nu mai zăbovească, precum altădată, căci totul depinde de repezeală, şi trebue făcut cu mâna şi cu prezenţa, nu prin scrisori şi internunţii — ca anul trecut (Hurmuzaki IV. 1, 95). Amăgit de scrisoarea lui Basta suscitată şi de răspunsul comisarilor, Mihai îndeseşte tot mai călduros cererile lui de ajutor, — scrie comisarilor şi lui Basta, la 4 August şi la 8 August, acestuia spunându-i, că şi-a lăpădat toată ura ce a avut împotrivă-i şi cerând să facă şi el asemenea, desvăluindu-şi el însuş tot mai bine situaţia pecară în care se află. Din isvoarele de până acum ştiam toate acestea. Avem însă la d-l Veress o scrisoare a lui Basta către arhiep. Spinelli, din 10 August unde spune, că dinaintea primejdiei polone Mihai îl va chemà într'ajutor aşa crede, şi are semne pentru asta, şi adauge: „şi eu, deşi cunosc bine sufletul lui rău pentru mine, voi fi silit să merg pentru serviciul patronului"...

De mai mare valoare este scrisoarea lui Basta din 4 Sept. către ambasadorul spaniol la Praga, San Clemente. Toată luna lui August trecuse cu cererile necurmate ale lui Mihai după ajutor şi cu adâncirea convingerii lui Basta şi a Comisarilor că pământul se prăbuşeşte sub picioarele domnului român. In scrisoarea pomenită Basta spune că aveà ordin să-l ajute. Dar pe drum s'a convins că vrea să-l înşele: i-a venit ştire, că avuse de gând să omoare nobilimea ardeleană pentru a-şi asigurà domnia. Şi cum eu n'aveam alt ordin decât a-l conservà ca servitor al Maestăţii Sale şi a-i da toată satisfacţia, mergeam prefăcându-mă de toate". Atunci, în dimineaţa acestei zile, i-a venit un caveler transilvănean cu scrisoare dela toată nobilimea care se află armată la Turda (o chemase Vodă la arme). Aceştia-i cerură ajutorul făgăduind credinţă Împăratului. Şi astfel „am hotărît", zice Basta, „a nu perde acest prilej, ci a ajutà aceste popoare şi a grijì de alungarea tiranului, fiind aceasta calea adevărată de a se asigurà acea provincie". Această hotărîre îi pare „mai expedientă decât oricare alta pentru lucrul Maiestăţii Sale". La 6 va plecà de acì, din Maiten, la Ardeal. Intr'altă scrisoare, din 8 a lunei, îi spuneà aceluiaş, că la 10 va trece munţii: Ardelenii continuă a-l chemà ziluic, asigurându-l prin subscrieri şi sigile de credinţa lor către Împărat. Despre Valac aude, că văzându-se părăsit, îşi pachetează de plecare. (Veress, Nrii 548, 552, pp. 408—412). In aceste împrejurări a ajuns Mihai să fie bătut la Mirislău. Şi nu pentru alta, ci fiindcă s'a ispitit a nu-şi păstrà punctul strategic, ales după toate principiile înaltei şcoale militare a lui Basta. Pentru această bătae scrisorile lui Basta nu ne prezintă nimic nou. Privitor la întâmplările următoare sunt de remarcat scrisorile cu Nrii 558, 570, 577, 578, 582, 604, 605 şi cu deosebire instrucţia lui Basta pentru solii săi la împăratul, din 17 Nov. 1600; pentru trecerea lui Mihai către Curte, scrisoarea din 5 Dec. p. 463, apoi pag. 467. Interesantă e şi apărarea lui Basta, când se dovedeà că rău a făcut ce a făcut: scrisoarea Nr. 667 (p. 506—509); corespondenţa lui cu Sigismund Báthory, de nou adus de Ardeleni ca principe Nrii 696, 701, 702, 704, 708, 718, 724, 729, 733.

Preţioase sunt apoi: scrisoarea lui Basta către arhid. Matthias din 21 Maiu 160', după prima întâlnire cu Mihai, cu care aveà să coopereze acum, dar cu deosebire cea din 31 Mai către Gonzoga, în care spune: „In quanto al Valacho, *che in modo niuno non lo voglio haver meco*, sapendosi certo che egli tratta con Sigismondo", Nrii 735 şi 737, ceeace tocmai dânsul făceà. Se văzù totuş silit a se împreunà cu el, „das wir gnedigst gern vernuhmen", răspundeà Mathias, la 6 Iulie (p. 561), după ce primise dela Basta şi Gonzoga scrisori cu noue învinuiri de tradare asupra Voivodului (pag. 560. Vezi priv. la aceasta şi Hurmuzaki IV. 255—258 şi Szádeczky p. 44—5). Asupra luptei dela Guruslău nimic nou, decât 2 scrisori scurte ale lui Basta către Spinelli şi arhid. Matthias, fără a pomenì un cuvânt de Mihai-Vodă (p. 573—5), pe când altfel raportà acesta, numindu-se pe amândoi în raportul său scurt. (Hurmuzaki IV 265).

Asupra motivelor cari l-au îndemnat pe Basta a ucide pe Mihai d-l Veress re-

produce, în lipsa de noue date, din Spontoni, cuvântarea lui Basta, resonamentul lui (Ragionamento) în consiliul de războiu ţinut cu oficerii săi, cum a mai reprodus şi mai nainte, adeseori când Basta s'a prezentat ca vorbitor sau ascultând vorbirile altora, părţile privitoare. Motivele sunt tot cele cunoscute din scrisoarea lui către arhid. Mátthiás, din 23 August: Bănueli de trădare a intereselor Curţii, tirănia lui cu locuitorii ţării, jafurile ostaşilor lui, pretinsele lui scrisori către Ibraim Paşa prinse de Sigismund, recunoscute încă de răp. meu profesor Huber ca falşuri... (din Spontani 167—8, v. scris. lui Basta la Hurmuzaki IV. 1, 266, reprodusă şi de Veress p. 587—9 cu mici prescurtări). Invinuirile acestea erau socotite de însuş Basta, vedem acum din scrtsoarea acestuia din 2 Sept. (Veress p. 593—5), prea puţin dovedite, căci afară de acele „indicii", el spune că a descoperit acum şi altele, cari vedeau „scopul lui de a se înstăpâni de această provincie" (Transilvania), cum va raportà amănunţit un om ce-l va trimite acum...

Închei acest referat mai lung decât se obicinueşte în astfel de scrieri. O recensie cum se scriu pentru reviste de specialitate îmi păreà fără scop pentru „Transilvania" a cărei cetitori trebue să câştige alte cunoştinţe decât un specialist, cunoştinţe ce nu le putem presupune la majoritatea lor ca posedându-le. De altă parte iarăş n'am putut eşi din cadrul unui referat. Volumul se prezintă excelent. Cules din 15 arhive străine şi din 27 arhive interne, el ne dă scrisorile nepublicate în întregime, însoţite de 1300 de note bune şi folositoare, cu arătarea cât se poate de exactă a cuprinsului în titlu, cele apărute în alte publicaţii în regeste sau extrase mai amănunţite, şi nu lasă nimic de dorit în privinţa uşurării muncii specialistului ce are să le utilizeze. Numărul lor e de 963. O întroducere de XLIV de pagini orientează bine, poate prea amănunţit asupra muncei culegătorului, asupra metodei urmate, asupra întregei culegeri, în cap. III, ne dă şi o biografie a lui Basta, p. XXVI. până la sfârşit. Cele trei table dela urmă sunt cu toată îngrijirea lucrate şi nu putem aşteptà decât cu plăcere volumul al II-lea al corespondenţei lui Basta cu registrul numelor întregei colecţii, care poate să fie gata până acuma, precum dorim să vedem curând în colecţia Hurmuzaki şi celelalte volume de isvoare ce are d-l Veress privitor la istoria noastră.

Din cele arătate am putut adeverì că, dată bogăţia izvoarelor cunoscute până acum pentru istoria lui Mihai Viteazul şi Basta, recolta volumului dlui Veress în cunoştinţe noui, nu e tocmai de seamă.

Rudăria, 4/17 Februarie 1911.

Dr. Ioan Sîrbu.

*

Sextil Puşcariu: *Zur Rekonstruktion des urrumänischen.* Sonderabdruck aus der Festschrift Meyer-Lübke I. Halle a. S. M. Niemeyer, 1910.

În această lucrare a sa harnicul filolog dela Cernăuţ atinge o întrebare, care a ţinut încordat mai bine de un secol spiritul istoricilor şi al filologilor, cari se ocupau cu trecutul neamului şi al limbii româneşti. E vorba de „chestia română". Autorul nu voeşte să construiască vr'o hipoteză nouă, care ar deslegà definitiv această problemă. Scopul său este numai adunarea de material şi cernerea acestuia prin sita cât mai deasă a lingvisticei. Subt „urrumänisch", „străromână" el înţelege limba Dacoromânilor, Aromânilor, Meglenţilor şi Istroromânilor (eventual şi a altora, cari s'au desnaţionalizat cu vremea şi pierzându-şi limba au dispărut în alte popoare) în timpul, când între aceştia mai erà continuitate teritorială şi legăturile nu încetaseră. Cum a fost această limbă, unde şi când s'a născut? Iată chestiunea, pe care pornind din cuvintele lui *Hasdeu*, că nu este cea mai bună cartea care ne dă soluţia, ci care ne dă de gândit, nu voeşte să o deslege definitiv, dar a căreia soluţie voeşte să o promoveze prin centribuirea cu material controlat şi sigur.

Cu toate că cele dintâi monumente ale limbii române nu sunt mai vechi decât secolul al XV-lea, totuşi putem urmări trecutul limbii româneşti încă cu mult timp înainte de acest secol. Anume, cu câţiva secoli mai nainte poporul românesc în urma icuirii unor popoare străine în corpul său s'a desfăcut în mai multe grupe, cari apoi s'au despărţit cu totul şi afară de două — de Aromâni şi Meglenoromâni — niciodată n'au mai ajuns în atingere nemijlo-

cită. Cel care voeşte să ne înfăţişeze icoana limbii „străromâne" trebue să compareze cele patru dialecte principale, să aleagă din ele ce este comun şi să-i reconstruiască fizionomia străveche. Astfel putem ajunge nu numai la date de valoare privitoare la istoria limbii româneşti, ci putem împlini lipsa datelor istorice, iar în acest chip cu ajutorul datelor lingvistice istoricii vor puteà statorì mai uşor locul şi timpul de formare al poporului român, căci un lucru e fără îndoială, că nici istoria, niçi lingvistica singură nu va puteà deslegà această chestiune, ci numai amândouă împreună sprijinindu-se împrumutat.

Dacă aruncăm chiar şi numai o scurtă privire asupra celor patru dialecte principale, putem constatà cu uşurinţă, că aproape toate însuşirile, prin cari se deosebeşte limba româneuscă de celelalte limbi surori, le aflăm nu numai în dialectul daco- şi istro-român, ci şi în cel aromân şi meglenoromân. Nici nu e trebuinţă să probăm acest lucru cu exemple. E destul să asămănăm o poveste cu acelaşi subiect luată din tuspatru dialectele ca să ne convingem, că e vorba de aceeaş limbă. Şi nu numai „regulele fonetice", ci şi „excepţiile" vechi sunt aceleaşi, încât suntem siliţi să admitem că Românii înainte de despărţire locuiau pe un teritor unitar, unde comunicaţia puteà să ducă cu sine eventualele însuşiri de limbă în toate părţile. Numai cât *Kretschmer* ne spune *(Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache,* p. 9) că „experienţa ne învaţă că nu există limbi absolut lipsite de dialecte. În fond limba fiecărui individ se deosebeşte de a altuia în rostirea sunetelor, în alegerea cuvintelor, în formele sintactice, etc., şi aceste deosebiri cresc cu întinderee teritorială a limbii..." Aşa stăm şi cu unitatea limbii „străromâne." „După cât cunoaştem astăzi dialectele nu e mai mult hipoteză, că toate dialectele au format o unitate, pe care noi o numim „străromână", în care — bine nţeles — puteau să fie deosebiri dialectale, despre ce şi avem urme, dar toate dialectele erau unitare în ce e mai de frunte în fonetică, în flexiune, sintaxă şi formarea de cuvinte" *(Weigand, Jahresbericht* III, 140), Dar lingviştii numai în teorie privesc astfel unitatea limbii „străromâne", în praxă nesocotesc acest punct de vedere şi pe lângă unitatea teritorială admit şi o unitate de limbă în înţeles strâns. Iar fiindcă unitate de limbă în acest înţeles nu-şi pot închipuì decât pe un teritor mic, ca loc de formare a limbii române încă admit un teritor mic în Balcani ori chiar în Dacia. Dar greşesc. Adevărat, că şi de pe un teritor mic se poate lăţì o limbă şi poate învinge şi înghiţì alte limbi, dar cu limba românească nu stăm astfel. Teritorul de formare al limbii româneşti e cu mult mai mare decât ţinuturile locuite de Români astăzi, şi e şi natural, căci aceşti Români orientali niciodată n'au fost popor cuceritor, ci totdeauna au fost supuşi altora. Altcum nici nu ne putem explicà deosebirile sau nuanţele dialectale, pe cari le aflăm în „străromână" altfel unitară. Aşa e de pildă cu aşanumitele verbe iotacizate *Audio, video* ne-ar fi dat după legile fonetice *auz, văz,* dar pretutindeni în dialectul aromân, megleno- şi istroromân aflăm numai *aud, văd.* Pe teritorul dialectului dacoromân în subdialectul bănăţean, care e recunoscut, de conservativ, se aude numai *auz, văz,* şi e constatat, că în acest dialect mai de mult forma *auz, văz* erà cu mult mai lăţită ca în timpul nostru. Este evident aşadară, că formele *aud, văd* născute după analogia lui *lauzi, laud* s'au ivit deja în străromâna „unitară" şi vorbită pe un „teritor unitar", dar dupăce acest teritor erà foarte mare, nu s'au generalizat, ci o parte a limbii ne-a păstrat formele corecte. Tot aşa sunt formele preteritului imperfect *lăudam, lăudaĭ, lăuda, lăudaŭ* în loc de *lăuda,* trecerea lui *a* în *ă* la cuvintele femenine cari îşi formează pluralul cu *ĭ (cetaţi-cetăţĭ, adunarĭ-adunărĭ),* prefacerea latinescului *tĕ, tĭ* în *ţă, ţâ* şi *ţe, ţi,* palatalizarea labialelor, muiarea dentalelor, rotncismul (schimbarea lui *n* intervocalic în *r),* etc.

Aşadară când şi unde s'a născut limba română? Care i-a fost patria străveche: *a)* numai Dacia, *b)* numai peninsula balcanică ori *c)* Dacia şi peninsula balcanică, întru cât n'a încetat comunicaţiunea între ele nefiind Dunărea hotar între două popoare străine?

Dacă luăm în considerare toate momentele accentuate mai nainte, vedem, că întinderea teritorială a „străromânei" erà destul de considerabilă, şi nu ne împedecă

nimic să admitem ca teritor de formare a limbii române amândouă malurile Dunării unde se poate constată că au fost Romani.

Aşadară Dl *Puşcariu* în acest punct se deosebeşte de Dl *Iorga*, care în scrierile sale „*Geschichte des rumänischen Volkes*" şi „*Istoria Românilor pentru poporul românesc*" ţine dialectele dacoromân şi aromân de două limbi deosebite, deşi înrudite de-aproape una cu ceealaltă.

Studiind teoria Dlui *D. Onciul* — acceptată şi de Dl *Ov Densuşianu* — care susţine continuitatea Românilor în nordul Dunării, din motive filologice importante nu admite *admigraţiúnea* dela sud la nord, care s'ar fi întâmplat prin secolul al IX-lea, iscodită numai pentru a puteà explicà anumite fenomene lingvistice comune dialectului dacoromân şi celor din dreapta Dunării, precum şi elementele albaneze ale celui dintâi. Dlui *Puşcariu* i se pare fals din punct de vedere metodic să susţinem că patria străveche a Românilor a fost în sudul Dunării numai pentrucă în dialectul dacoromân se poate constată anumită influenţă albaneză, iar Albanezii locuesc astăzi în sudul Dunării. Noi nu ştim nici cine sunt Atbanezii, nici unde au locuit în evul mediu. Deci putem cu acelaşi drept să întoarcem foaia şi să zicem că Albanezii au trebuit să se fi extins odinioară negreşit cu mult mai spre nord-ost, căci limba albaneză are unele însuşiri comune cu limba românească, cari în însaşi limba românească s'au ivit în nordul Dunării. Această părere a Dlui *Puşcariu* o întăreşte pe lângă o notiţă a lui *Kretschmer* (o. c. p. 261) şi o epistolă a Dlui *V. Pârvan*, profesor la universitatea din Bucureşti, care crede că Albanezii au locuit odinioară în nordul Dunării. Prin sec. III—VI s'au tras dinaintea Slavilor în sudul Dunării. Cei rămaşi s'au contopit cu Românii întocmai cum au fost înghiţiţi o parte mai târziu de Greci.

Ce priveşte timpul când s'a format limba românească, părerile se deosebesc. *Weigand* crede că în secolul al IX-lea, *Sandfeld-Iensen* afirmă, că înlocuirea infinitivului cu propoziţiuni secundare e de origine grecească şi o pune între 1000—1200 (*Jahresb.* IX. p. 125). Toate fenomenele ivite în limba românească înainte de influenţa slavă însă sunt comune celor patru dialecte. Aşadară: „Despărţirea definitivă a „străromânilor" în grupele de astăzi nu ne-o putem închipuì decât ca urmarea unei spargeri prin invaziunea Slavilor. Elementele slave comune ale celor patru dialecte ne dovedesc, că „Străromânii" au locuit timp îndelungat împreună cu Slavii. În aceste timpuri, când nu se puteà vorbì de simţ naţional, Românii şi Slavii, cari aveàu aceeaşi religiune şi biserică comună, aceeaşi ocupaţie şi interese de acelaşi fel, nu se considerau ca două popoare deosebite. Numai timpul şi organizările de state din sudul Dunării aduseră despărţirea definitivă. Acolo îşi pierdură limba pe încetul Românii şi se făcură Slavi, aici se perdură Slavii în marea de Români. Aşadară avem de lucru cu un proces de desnaţionalizare natural, al cărui rezultat sunt statele slavice dincolo şi cele româneşti dincoace de Dunăre. Megleniţii se par a fi cele din urmă rămăşiţe ale Românilor, cari trăiau odinioară împreună cu Bulgarii, acei, cari şi-au perdut mai pe urmă legătura cu cei de un sânge cu ei aşezaţi în nordul Dunării. Aromânii din contră au trebuit să se desfacă de massa cea mare a Românilor cu mult mai curând. Se pare, că ei astăzi nu trăiesc în patria lor de odinioară, ci au fost împinşi de Slavi mai spre sud. Limba lor ne arată limpede urmele despărţirii mai de timpuriu de grosul Românilor, căci avem potriviri megleno-istro-daco-române, cari Aromânilor nu le mai sunt cunoscute. Şi elementele slave vechi în limba lor sunt mai puţine decât în celelalte dialecte. Ce priveşte pe Istroromâni, ei au putut să se desfacă din partea vestică a Dacoromânilor şi anume mai nainte de a începe influenţa ungurească, aşadară cu greu după secolul XI—XII, şi au ajuns ca nomazi până în patria lor de astăzi. Soartea lor — ei sunt ameninţaţi să se stingă — se aseamănă cu soartea Românilor acum desnaţionalizaţi din Galiţia şi Moravia şi ne arată cam ce ar fi păţit Românii, dacă ar fi numai păstori imigraţi din peninsula balcanică" (p. 73—74).

Cunoaşterea mai amănunţită a elementelor străine ale limbii române şi a numelor de localităţi va servì bun material pentru statorirea definitivă a patriei limbii „străromâne".

Astfel Dl *Puşcariu* nici nu voià la început si aşa nici nu erà silit să răspundă la aceste două întrebări, dar se vede că a aflat de bine să schiţeze pe baza cercetărilor amintite părerea lingvistului, ca apoi la rândul său să-şi poată spune cuvântul şi istoricul — iar cât ştim, până acum şi l-a spus într'un ton mai hotărît singur Dl *Iorga (Neamul românesc literar,* II. Nr. 30) exprimându-şi părerea de rău că Dl *Puşcariu* a părăsit punctul de vedere susţinut de Dsa, deoarece îl crede cel adevărat. Negreşit, vor mai trebuì multe cercetări până la o soluţie mulţămitoare, dar Dl *Puşcariu* poate că a dat direcţia în care vor trebuì să se facă acelea.

Dr. Nicolae Drăganu.

ÎNSEMNĂRI.

Siminicul (Leontopodium alpinum Cass) dela Întregalde în comitatul Alba-de-jos. Munţii-Apuseni nu se ridică nicăirì peste înălţimea de 1400 metri, şi nu trec prin urmare nicăiri limitele regiunii montane. Totuş vegetaţia lor, mai ales în părţile calcaroase, se poate numì foarte variată şi bogată în endemisme, adecă în plante, care nu cresc decât în munţii noştri.

Cel mai interesant fenomen al florei Munţilor-Apuseni este la tot cazul *albumeala* sau *siminicul* dela Întregalde. Planta aceasta frumoasă o găsim atât în Alpi cât şi în Carpaţii Ardealului numai pe culmíle cele mai înalte şi prăpăstioase ori prin păşunile stâncoase în regiunea *alpină* şi *subalpină*. La Întregalde floarea reginei coboară în regiunea *montană a fagului,* până la 600 metri peste suprafaţa mării.

Dela comuna Galda-de-sus abià duce o cărare anevoioasă la urcat întâi printr'o vale largă, desfătată, apoi prin pădure şi peste stânci, alături cu sburdalnica Valea-Gălzii la satul de munte Întregalde. Aproape de sat munţii de calcar triasic formează un defileu impozant, cum abià mai întâlneşti şi în Munţii-Apuseni atât de bogaţi în «chei» erosionale admirabile. Lângă sat se lărgeşte strâmtoarea, iar la poalele stâncilor sălbatice se întinde o coastă ierboasă, stâncoasă. La capătul ei din jos găsim un petec de loc sămănat cu porumb.

Pajiştea de sub «colţii caprii», cum numesc mocanii stâncăriile amintite, e formată din plantele caracteristice ale regiunii montane din Munţii-Apuseni, cum sunt: Botrychium lunaria, Calamagrostis arundinacea, Linum catharticum, Pimpinella rubra, Arabis turrita, Sedum maximum, Origanum vulgare, Geutiana cruciata, asclepiadea, Salvia glutinosa, Thymus transsilvanicus, Teucrium Chamaedrys, Euphrasia salisburgensis, Melampyrum bihariense, Leontodon autumnale, Achillea stricta, Cirsium erisithales etc. În tovărăşia plantelor acestora se găsesc tufele robuste de Leontopodium alpinum într'o abundanţă mare. Pe lângă puţină osteneală poţi adunà în scurtă vreme buchete frumoase de „Edelweis".

Dar siminicul împodobeşte şi stâncile ce se înalţă deasupra pajiştei, făcând astfel parte din *formaţiunea vegetală montană a stâncilor de calcar,* împreună cu Asplenium Ruta-muraria, Allium flavum, Arabis alpina, Seseli rigidum, Saxifraga Rocheliana, luteoviridis, Asperula capitata, Galium erectum, Thymus transsilvanicus, Scrophularia lasiocaulis, Phytheuma orbiculare etc.

Botaniştii mai vechi, ca Baumgarten,[1] Haynald[2] şi Csató[3] au cunoscut deja acest cuib al siminicului, dar nici unul n'a observat particularităţile acestei plante alpine adaptată acì la traiul în zona montană. Siminicul dela Întregalde diferă şi la prima vedere de planta ce creşte în alte părţi. După examinarea multor exemplare am putut fixà două forme locale ale plantei Leontopodium alpinum.

Partea covârşitoare a siminiculni de acì e de o statură înaltă (15—45 cm.) cu frunzele bazale de 10—15 cm în lungime; cele tulpinale sunt mai scurte, cam 3—8 mm. de late şi puţin păroase. Peste tot nu sunt ascuţite. Tulpina simplă e încovoiată şi

[1] Baumgarten Enum. III. p. 98.

[2] Erbariul Museului naţional ungar.

[3] Az intregáldi havasi gyopár (Guaphalium Leontopodium) telep. In Alsófehérm. Kört. rég. és természettud. Egylet Évkönyve 1895 p. 37.

poartă o inflorescență, care se deosebește mult de steluțele siminicului alpin. Cele 10—15 capitule ale plantei nu sunt adunate într'un mănunchiu compact, încunjurat de bractee radiante; ci din tulpina principală se ramifică *trei ramuri* secundare purtând 1—3 capitule cu bracteele coráspunzătoare, iar tulpina principală poartă în jurul unui capitul terminal alte 2–5 capitule pedunculate. Inflorescența întreagă are deci forma unui *racem corimbos*, compus din 10–15 capitule, pe când alt siminic abiá are în mediu 8 capitule. Și numărul florilor femele din singuraticele capitule e cu mult mai mare (50%) față de celea mascule la siminicul nostru ca la cel de altundeva (33%). Planta noastră e peste tot foarte verde și puțin păroasă, și nu poate fi prin urmare o podoabă atât de prețioasă și trainică a turiștilor ca alt Leontopodium.

În erbariul Muzeului național din Budapesta am văzut un exemplar de siminic colectat de Sadler la Szt.-Iván în comitatul Liptó, care seamănă mult cu planta noastră, și care a fost numit de Rochel: Leontopodium alpinum Cass. var. laxiflorum. Botanistul Dr Vincențiu Borbás a publicat datul acesta[1] cu observarea, că acì avem de a face cu un fenomen teratologic, bolnăvicios, care se numește apostasie. Plantele ce cresc la adăpost, în umbră, sunt mai robuste, inflorescența se mai întinde, făcându-se *din capitul un racem corimbos.*

Eu sunt însă de altă părere. Leontopodiul dela Întregalde este o plantă care s'a adaptat mediului montan în care a coborît. Acì la 600 altitudine, în locurile ierboase-pietroase, adăpostite și umbrite, nici nu poate trăi siminicul în forma sa alpină. Ori se schimbă, ori piere. Prin urmare planta noastră nu este o aberație întâmplătoare, un lusus, ci o formă *stabilă,* care-și are locul ei în sistematică sub numele de *Leontopodium alpinum Cass., forma laxiflora (Roch) mihi.*

Tot în locul acesta mai crește o altă formă interesantă a siminicului. Exemplarele din locuri mai umede, cu rădăcinile sub bolovani de peatră, au frunze *foarte îngust-lineare* (4—5 mm.), foarte glabrescente, *desc. Bracteele inflorescenței* puțin compacte sunt asemenea *de tot înguste (2 mm),* pe când la siminicul comun au cam 5 mm. în lățime. Forma aceasta e pe semne acomodată la un sol mai umed. O numesc *Leontopodium alpinum Cass., forma intregaldensis mihi.* Deși siminicul pare a nu fi nicăiri prea constant în caracterele organelor vegetale[1] precum nu e nici în cele sexuale, forme ca cea descrisă mai în urmă n'am văzut de nicăiri între număroasele exemplare ale colecțiunilor din Budapesta. Va purtà deci pe dreptul numele de forma întregaldensis. Trebue încă să observ, că între aceste două tipuri extreme există mai multe forme de transiție. A le da însă la toate nume științific ar însemnà să botezi fiecare exemplar, fiecare individ.

Alexandru Borza.

[1] În Kárpátegyesület, XI. Évkönyve, p. XXXI—II.

*

Biserica și „Asociațiunea". În numărul trecut al revistei noastre am reprodus din ziarul «Tribuna» un articol, în care se arătà cum ar trebuì să vorbească consistoriile bisericilor noastre credincioșilor de câteori e vorba de sprijinirea unei acțiuni culturale cum e răspândirea «Bibliotecii poporale a Asociațiunii». Aproape toate consistoriile și-au și împlinit datoria și spre orientarea publicului reproducem mai la vale toate circularele cu cari au însoțit consistoriile apelurile și listele de abonament pentru numita bibliotecă.

Nr. 11891 școl.

CIRCULAR

cătră toate oficiile protopresbiterale și parohiale și cătră toți învățătorii din arhidieceza gr.-ortodoxă română a Transilvaniei.

«Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român» a luat laudabila hotărîre ca începând cu anul 1911 să pue la dispoziția tuturor membrilor ei ajutători toate cărțile ce vor apăreà în «Biblioteca poporală a Asociațiunii», în mod gratuit.

Fiind această măsură din punct de vedere cultural de o însemnătate foarte mare, Vă sfătuim ca să stăruiți cu toții în mijlocul

[1] Vezi în Bull. dela Soc. Bot. de France XIV. (1892) p. 126–135. Observations sur le groupe des Leontopodiums, par M. A. Franchet.

poporului, ca să se înscrie cât mai mulți inși membri ai Asociațiunii, pentruca prin aceasta cât mai mulți să poată beneficià de favorurile pe cari le oferă «Asociațiunea».

Apelul alăturat îl veți tâlcuì pe înțelesul poporului, pe care îl veți îndemnà să se înscrie între membri Asociațiunii, iar listele cu numele noilor membri le veți înapoià *cât se poate de curând* «Asociațiunii».

Sibiiu, din ședința consistorului arhidiecezan, ca senat școlar, ținută la 11 Noemvrie 1910.

Ioan Mețianu m. p.,
arhiepiscop și mitropolit

Dr. George Proca m. p.,
secretar consistorial.

Nr. 8155—1910.

CIRCULAR

către întreg clerul arhidiecezan.

CXIII.

Cu aceasta trimitem Frățiilor Voastre pentru fiecare parohie din arhidieceză câte un exemplar din «Apelul» dat de «Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român» sub Nr. 782/1910, și vă îndemnăm, ca atât preoții cât și învățătorii să stăruiască după puteri întru aceea, ca să se înmulțească numărul membrilor acelei societăți de mare însemnătate pentru poporul nostru.

Din ședința consistorială, ținută la Blaj în prima Noemvrie 1910.

Dr. Victor Mihályi m. p.,
arhiep. și mitropolit de Alba-Iulia și Făgăraș.

Nr. 7508 B.
ex 1910.

CIRCULAR

către toți protopopii, preoții și învățătorii și către poporul din eparhia ortodoxă română a Caransebeșului.

Între îndatoririle de căpetenie ale preoților și învățătorilor și peste tot ale tuturor cărturarilor noștri dela sate și orașe este și aceea, ca să răspândească în toate privințele lumină în sânul poporului, ce-l păstoresc și conduc. De aceea îi numește sf. Scriptură pe preoții și bătrânii poporului, «*lumina luminii*», ca să lumineze celor din întunerec, adecă să le înmulțească cunoștințele și să le dee tot felul de învățături cari deoparte să-i abată dela rele și păcate de altă parte să le ușureze traiul vieții și lupta pentru existența în mijlocul unor neamuri mai înaintate ca noi.

Cine crede și cunoaște relele, acela mai ușor le ocolește; iară cine de pildă știe și lucră mai bine pământul, câștigă mai mult rod după el; și cine ține un soiu de vite mai bun, acela are mai multă dobândă din ele; și așa mai departe.

În privința luminării poporului român din patrie biserica și școala și slujitorii ei sunt foarte mult ajutorați de marea însoțire culturală dela Sibiiu, cunoscută sub numele «Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român», întemeiată la 1861 de nemuritorul nostru mitropolit *Andreiu Șaguna* cu ajutorul altor fruntași români de pe atunci. Această însoțire și-a câștigat multe vrednicii pentru înaintarea culturală și economică a poporului român din patrie, căci

1) de 40 de ani publică o gazetă, în care scot la iveală multe lucruri frumoase din trecutul strămoșilor noștri și din istoria țării, ai cărei fii și cetățeni suntem;

2) susține o școală de fete, care an de an este pentru sute de viitoare mame un izvor de bună creștere și de cultură românească;

3) a clădit un «muzeu istoric și etnografic», care adună cu sârguință și păstrează dovezi și lucruri, ce privesc trecutul și starea de azi a poporului nostru. Dacă vom sporì acel muzeu, el va devenì o oglindă în care se va reoglindì întreagă viața poporului nostru și în care vom admirà neîntrecutele noastre porturi țărănești, uneltele făcute de mâni măestre, fără să fi învățat vreun meșteșug, apoi obiceiurile, datinele, jocurile, cântecele și multe multe multe altele. Străinii, cari au cercetat acel muzeu, au rămas uimiți de ce lucruri frumoase are Românul și au lăudat mult însușirile, cu cari l-a dăruit bunul Dumnezeu.

4. Însoțirea aceasta are și fundațiuni, din care dă ajutoare la tineri, cari învață la școli sau la vreun meșteșug.

5. Trimite cărturari și oameni învățați în satele noastre, cari să dee poporului îndrumări culturale, economice și în toate privințele.

6. Tipăreşte o mulţime de cărticele de folos pentru popor, scrise de cei mai luminaţi fii ai neamului. Acele cărticele privesc toate trebuinţele ţăranilor noştri. De pildă ne povesteşte o cărticică trecutul poporului nostru, cine au fost strămoşii noştri, câte au păţit, prin câte năcazuri au trecut, până să ajungem ce suntem astăzi; altă cărticică ne arată relele de cari să ne ferim; alta ne învaţă despre lucrarea pământului, creşterea vitelor, cultivarea legumelor, despre stupărit şi multe altele.

Conducătorii de azi ai acestei însoţiri ne arată prin scrisoarea lor Nr. 782/1910, că dela anul nou încolo asemenea cărticele de folos vor apăreà 10 la an şi în fiecare toamnă şi un călindar pentru popor cu sfaturi şi poveţe.

Aceste cărticele le capătă — începând cu anul 1911 — tot natul, care se va face la acea însoţire *membru ajutător, plătînd la an taxa neînsemnată de 2 coroane.* Va să zică pentru 2 coroane capeţi la an 10 cărţi de folos şi un călindar lucrat cu îngrijire. În urmare abiă pot fi bani mai bine folosiţi, decât aceste 2 coroane.

*

Intemeiat pe cele spuse până aici, aflu că-i spre binele fiilor noştri credincioşi a Vă da tuturor următoarele sfaturi şi îndemnuri:

1. Preoţii sunt poftiţi să cetească acest circular poporului în una din Duminecile sau sărbătorile viitoare, când vor fi mai mulţi oameni adunaţi la sf. biserică, dând şi din partea lor lămuririle cuvenite, ca toţi să înţeleagă rostul acelei însoţiri şi scopurile ei. Apoi să îndemne pe toţi ceice ştiu ceti, să se înscrie de membri ajutători, căci nu le va părea rău de cele 2 cor. cheltuite la an.

2. Din parte-mi încă vă îndemn din inimă pe toţi să urmaţi acest sfat. Acuşi viu sările cele lungi ale iernii, când veţi aveà mai bun prilej a ceti înşi-Vă cuprinsul cărticelelor, ce le veţi primì; iară alţii veţi puteà pune pe copii sau nepoţii voştri să vă cetească din ele lucruri de folos pentru voi şi pentru gospodăria voastră.

Românul zice «*cine are carte, are parte*»; deci să cetiţi şi voi, iubiţilor noştri fii sufleteşti, cărţi alese şi bine scrise, ca să aveţi şi voi parte de lumină cât mai multă şi de înaintare cu paşi mai repezi în toate privinţele.

3. Protopopii să împartă din *apelul* aici alăturat sub ·/. în un număr corăspunzător, la fiecare preot câte un exemplar, iar preoţii şi învăţătorii să înscrie membri, trimiţând la timpul său «lista de abonament» la adresa «Asociaţiunii» în Sibiiu dimpreună cu banii solviţi.

Unde parohia e vacantă se dă apelul învăţătorului, eventual şi altui cărturar cu nădejde.

Ne-am bucurà mult, dacă fii noştri ar petrece o parte din ciasurile lor slobode cu cetirea de asemenea cărţi, în loc să stee prin cârciume şi să cheltuiască banii pe beuturi stricăcioase sănătăţii şi pungii.

Cu arhierească binecuvântare am rămas

Caransebeş, 16 Octomvrie 1910.

Al vostru de binevoitor
Dr. E. Miron Cristea m. p.,
episcop.

Nr. 911—1910.

Oneratei «Asociaţiuni pentru literatura română şi cultura poporului român
în Sibiiu.

La preţuita scriptă dto 31 Ianuarie a. c. Nr. 1454—1910, am onoare a aduce la cunoştinţă, cumcă cele 510 exemplare de apele şi de liste de abonament pentru «Biblioteca poporală a Asociaţiunii» s'au împărţit clerului în 9 Noemvrie 1910 cu alte circulare diecezane fără comitivă deosebită.

Gherla, din şedinţa consistorială, ţinută în 4 Februarie 1911.

Ioan Georgiu m. p.,
vicar general episcopesc.

Nr. 3354—1910.

Către întreg clerul diecezan.

La cererea «Asociaţiunii pentru literatura română şi cultura poporului român» în ·/. alăturare trimitem câte un apel cu lista de abonament.

Lugoj, la 9 Noemvrie 1910.

Episcop Vasile.

Consistorul din Arad n'a distribuit listele, fiind de părere «că acest lucru se poate face mult mai efectiv prin despărţămintele Asociaţiunii». În realitate pe teritorul diecezei Arad „Asociaţiunea" are puţine despărţăminte, fiindcă întreg ţinutul Ara-

dului aparţine Asociaţiunii naţionale din Arad, de aceea biroul a rugat din nou consistorul să împartă apelurile şi listele de abonament.

La această rugăminte ni s'a răspuns precum urmează:

„Referindu-ne la preţuita recercare din 24 Februarie a. c. Nr. 303—1911, aducem la cunoştinţă, că nu putem revenì asupra actului nostru Nr. 389 din 5 Febr. deoarece consistorul nostru nici din lipsa de puteri oficiale nu se poate însărcinà cu afaceri, cari cad în afară de sfera sa de competenţă. Arad, la 25 Febr. v. 1911. ss. Ioan I. Pap, episcop".

Din dieceza Orăzii-mari biroul n'a primit nici un răspuns, deşì l-a cerut de douăori, de aceea nici nu ştim ce s'a ales cu listele de abonament trimise acestui consistor. Sperăm, însă, că le-a distribuit.

După aceste informaţii credem că e limpede pentru ori şi cine în ce măsură sprijinesc bisericile noastre «Asociaţiunea». Propagandei ce au făcut-o preoţii şi învăţătorii e a se mulţămì că numărul membrilor ajutători ai «Asociaţiunii», ca abonaţi ai «Bibliotecii poporale", au trecut până acum peste opt mii.

Într'un număr viitor vom publicà tabloul statistic făgăduit al membrilor ajutători, după comune şi ţinuturi.

*

Băncile şi Asociaţiunea. «Revista Economică», organul oficial al băncilor noastre, ce apare aici în Sibiiu, publică în No. 9/1911 «*O propunere*» pe care o reproducem în întregime, recomandându-o cu toată seriozitatea atenţiunii băncilor noastre:

„Băncile noastre s'au înfiinţat, îşi susţin şi bazează dreptul de existenţă în partea cea mai mare pe titlul, că sunt instituţiuni naţionale, cu menirea înaltă şi frumoasă de a contribuì la ridicarea nivelului moral, material şi cultural al poporului român.

Astfel ele chiar dela înfiinţarea lor sunt datoare a lucrà din toate puterile pentru îndeplinirea acestor angajamente etice naţionale, de a venì în ajutorul ţăranului, cu toate mijloacele ce le stau la dispoziţie.

In ajutorul ţărănimei, respective al clientelei lor pot venì băncile mai întâi, prin credit culant şi ieftin, servindu-i şi cu sfaturi binevoitoare, isvorîte din dragostea şi iubirea lor părintească, faţă de multele năcazuri, ce le apasă umerii.

Şi aceasta fără îndoială că o şi fac toate băncile româneşti.

Atâta însă nu este destul. Prin aceasta încă nu s'au achitat pe deplin de angajamentul lor de a servì ca instituţiuni naţionale.

Dacă băncile se susţin din partea poporului, cu ajutorul căruia ele adună capitaluri şi fonduri, şi împart dividende, tantieme şi renumeraţiuni, se cuvine ca şi la praznicul de împărţire al câştigului băncile să-l facă părtaş cu ceva din grămăjoara adunată mare parte şi cu conlucrarea lui.

Mulţi vor susţineà, că n'avem motiv să ne plângem în privinţa aceasta, căci institutele noastre financiare împart din veniturile lor, an de an sume considerabile pentru scopuri de binefacere. Da, e adevărat, în comparaţie d. ex. cu băncile ungureşti, cari nu jertfesc nimic pentru scopuri culturale, — băncile noastre dau destul; durere numai că distribuirea cvotei de binefacere se face în multe părţi fără un plan binechibzuit, fără a ţineà seamă de necesităţile clientelei, a poporului ţăran.

De partea cea mai mare a cvotelor culturale şi de binefacere ale băncilor noastre se împărtăşesc mai ales intelectualii, iar poporul ţăran numai indirect. Şi câte nu s'ar puteà face prin o distribuire mai raţională a cvotelor culturale!

«Asociaţiunea» d. ex. a adus în anul acesta importanta hotărîre de a contribuì în măsură cât mai mare la împrăştierea luminei, a ştiinţei de carte în păturile largi ale poporului, înfiinţând «Biblioteca poporală a Asociaţiunii» anume scrisă în graiul şi pentru înţelesul ţărănimei. Această bibliotecă constătătoare din 11 volume, «Asociaţiunea» o trimite pentru bagatela taxă de K 2 la an, gratuit tuturor membrilor ei ajutători. E evident, că aceasta este o înlesnire, cum nu se poate mai mare. Şi totuş din marea mulţime de Români, abia s'au aflat vre-o 4000,* cari să voiască a beneficià de acest mare favor. Cauza deoparte e indiferentismul nostru, căci cărturarii, despărţămintele şi toţi cei chemaţi nu au agitat destul în favorul acestei biblioteci, şi poate mulţi nici

* Sunt 8000. *Nota Red.*

nu şi-au dat în deajuns seama de importanţa ei, — iar pe de altă parte şi împrejurarea, că ţărănimea noastră prea împovărată, cu tot soiul de biruri, care de care mai grele, nu este în stare să mai cheltuiască şi pentru taxa de membru la «Asociaţiune». Şi totuş cât de dornici sunt ţăranii după ştiinţa de carte, după veştile ce i le aduce slova! Cu cât drag se adună în curtea popei, ori a dascălului, ca să audă veşti din lumea mare.

Importanţa acestei porniri a «Asociaţiunii» nu se poate negà. Această activitate a ei, e îndreptată — ca cele mai multe — numai în interesul ţărănimei, a clientelei băncilor. Şi în direcţia aceasta băncile noastre au datoria a-i dà tot sprijinul, căci sprijinesc indirect însuş poporul. Şi iată cum:

Fiecare institut financiar românesc să destineze din cvota de binefaceri o sumă oarecare numai pentru biblioteca poporală a «Asociaţiunii», plătind taxa de membru ajutător la cel puţin 50 de membri, — ţărani de cinste, cu ştiinţă de carte, dar mai săraci, — din cercul lor de activitate. In modul acesta cele vre-o 200 bănci câte avem, jertfind fiecare neînsemnata sumă de câte K 100, ar aduce «Asociaţiunii» la vre-o 10,000 de membri ajutători, iar învăţăturile frumoase, bune, alese şi într'un frumos graiu scrise, ar pătrunde în toate colţurile locuite de poporul român, aducând cu ele lumină şi o nouă viaţă.

Şi e destul, ca să o facă aceasta băncile uumai un an, doi, la început până începe a se desvoltà în ţăran şi mai mult dragostea de carte, şi începe a pricepe rostul «Asociaţiunei» în direcţia aceasta. Mai târziu vor veni ţăranii singuri şi se vor înştiinţà, şi-şi vor plătì taxa de membru ajutător la «Asociaţiune», numai ca să poată beneficià de favorurile, ce le oferă Biblioteca «Asociaţiunii».

Acum e timpul cel mai potrivit ca băncile noastre să pornească o acţiune în direcţia aceasta — spre ridicarea nivelului culturàl al clientelei lor şi spre a-l ferì de marfa proastă, de cărţile otrăvitoare şi scumpe cu cari negustoraşii străini îmbâcsesc satele noastre".

Realizarea acestei propuneri e foarte uşoară şi nu ne îndoim că băncile noastre se vor grăbi a abona cât mai multe exemplare din «Biblioteca poporală a Asociaţiunii".

*

Un decret de cantor. În zilele trecute am aflat la un om din comuna mea, un document de cantor pe care-l transcriu mai jos, din anul 1849, extradat de asesorul consistorial *Moise Fulea,* în calitate de arhidiacon.

Cel indicat în acest decret *Teodor Bolborea,* a fost — după informaţiile primite dela fata acestuia — învăţător la şcoala din Sebeşul-de-sus. Din această slujbă, pentru care se spune că ar fi avut toată râvna, a fost scos prin îndelungate intrigi de către ceice aveau tot interesul să-şi pue «omul» lor în scaunul acestei înalte «tistii».

Teodor Bolborea însă conştient probabil de vrednicia şi învăţătura sa, câştigată cu multă sudoare în seminarul pedagogic de şase (6) săptămâni al smeritului episcop Vasilie Moga, a socotit că e just să i se dea o compensaţie pentru această perdere însemnată. A solicitat deci postul de cantor, dupăce la cel de preot — în lipsa unei pregătiri speciale, — nu se puteà avântà. Şi de sigur pentru a prevenì o eventuală înlăturare şi din această slujbă, a ţinut să se asigure cu un document, pe care l-a şi obţinut, după trecerea unui examen cum afirmă decretul.

Nu avem date amănunţite cu privire la o instituire specială a cantorilor din aceste vremi. Ea va fi urmat fără îndoială obiceiul păstrat din vechime. Cel mai priceput în «treaba cântărilor şi rânduielilor sfinte» s'a aşezat în strană, potrivindu-şi glasul jelnic şi cuvios, în «poftorirea» stihurilor pline de poezie senină şi evlavie adâncă, spre lauda lui D-zeu şi de sigur spre mulţămirea rodnică a bătrânilor, plăcut înfiorați de tainica putere a cântărilor sfinte şi mântuitoare de patimi. Lui Teodor Bolborea însă i-se va fi părut, purcezând din tristele experienţe că o astfel de «autoinstituire» patriarchală nu prea are destul temei Şi aşa a ţinut el să se îngrădească cu documentul «pe letinie», pentru a-şi puteà păstrà «inamovabilitatea».

Astfel de documente erau, fără îndoială, neobicinuite şi nu le cereà nimenea pentrucă n'aveau nevoe de ele. Teodor Bolborea erà însă om păţit şi ştià ce face.

Din contextul documentului se vede că el nu erà tipărit anume pentru a servì drept atestat pe seama cantorilor, ci pare a fi fost alcătuit pentru alte slujbe mai însemnate.

Pentrucă anevoe se poate crede, ca legile țării, rescriptele și circularele guverniale de cari se face pomenire și 'n acest document, să fie concepute din o solicitudine atât de caldă și din un sentiment de dreptate atât de neobicinuit, încât să se gândească puternicii «făcători de legi» și la asigurarea «imunității» umililor cantori «valahi», pentru cari «scutințele» acordate, aveau valoarea unor simple eufemisme stilare, menite să nu fie niciodată activate.

Ar fi de altfel interesant poate, să se cunoască cuprinsul rescriptelor menționate cum și împrejurările între cari episcopia din Sibiiu, liberă într'o vreme de clocotitor naționalism, atestate de cantor, tipărite în latina documentelor oficiale.

Cel mai bun cunoscător al acestei epoce, istoricul *Lupaș* ar puteà eventual servì cu informații istorice pline de interes.

I. M.

Quod Praesentium Exhibitor Theodorus Bolborea e Pago F. Sebes I. Sedis Cibinis

adiacente oriundus, Religionique Dis-Unitae addictus, instituto cum eodem examine, idoneus pro munere Cantoratus localitatis compertus sit, fidem facio. Quem ad petitum Communitatis Dis-Unitae Felső-Sebes et Recommendationem tam localis Archidiaconi, quam etiam concernentis politcae Iurisdictionis in eiatem Cantorem constituendum per demisse recommendando illum universis et singulis, quorum nosse interest, ac humillime rogando, ut pro sensu B. R. Rescripti ddo 10. Maii. 1816. Nr. Aul. 1281. clementer emanati, medio Circularium ab Excelso R. Gubernio sub 23. Decembris 1821. Nro. Gub. 6423. editorum ordinum per universum M. H. Transsilvaniae Principatum Gratiose sparsorum, immunis manuteneatur ingerendo suo munere pertinente ad Officium Cantoratus attacti Loci. In cujus fidem has eidem Testimoniales propria manu subscriptas et usuali Sigillo munitas, extradandas duxi.

Cibinii die 30. Mensis Octobri anni 1849.

(L. S.) *Moyses Fulé,*
Local: ADiaconus.

*

Comunicat. Regretabilul incident ziaristic între d-l Dr. Ioan Lupaș, membru, și d-l Iosif St. Șuluțu prezident al comitetului «Asociațiunii» s'a complanat pe cale pacinică cu intervenția d-lui Parteniu Cosma în calitate de delegat al conferenței membrilor comitetului «Asociațiunii».

*

Pentru despărțăminte. Conform §-lui 17 din „Regulamentul afacerilor interne pentru despărțămintele Asociațiunii" adunările cercuale ordinare trebue să se țină în Semestrul I al fiecărui an, iar cele extraordinare decâteori cere trebuința. Atragem atențiunea d-lor directori ai despărțămintelor asupra acestei dispoziții a Regulamentului și-i rugăm să convoace negreșit adunările cercuale ordinare până la 1 Iulie n. a. c. Dacă adunările cercuale se țin mai târziu evidența întregei activități a despărțămintelor, dar mai ales evidența membrilor se îngreunează mult.

*

Biblioteca poporală a Asociațiunii. Din cauze independente de voința noastră apariția și expediția acestei biblioteci a întârziat. Până acum am reușit, însă, să expediem No. 1 și al 2-lea tuturor membrilor ajutători. Dacă unii dintre membri n'au primit aceste două numere, nu purtăm noi vina ci poșta. Am constatat anume că o mulțime de numere s'au pierdut și ni se reclamă a doua oară. Rugăm deci pe toți membri să ceară numerile dela poștă din sat sau dela primărie, căci noi de aici le trimitem regulat. Dacă vom primi și în viitor reclame vom face arătare la direcția poștelor.

Partea oficială.

Şedinţa I-a a comitetului central, ţinută în 21 Ianuarie 1911.

Prezident: *Iosif St. Şuluţu.* Notar: *Octavian C. Tăslăuanu.* Membri prezenţi: *I. Agârbiceanu, Andreiu Bârseanu, Dr. Ilie Beu, Dr. Vasile Bologa, Dr. Ioan Borcia, Ars. Bunea, P. Cosma, Dr. Liviu Lemény, Ioan F. Negruţiu, Gavril Precup, Dr. Octavian Russu, Romul Simu* şi *N. Togan.*

Fundaţiuni (3 Nr. 125—1911). *Dr. Grigorie Sândeanu* din Sibiiu şi-a lăsat întreaga avere „Asociaţiunii" pentru burse, scopuri culturale şi de binefacere.

— (7. Nr. 1489—1910). Dr. Liviu Cigăreanu, adv. în Oraviţa, înaintează un raport despre pertractarea lăsământului *Dr. Gh. Anca.*

Despărţăminte: (8. Nr. 1499—1910). *Abrud-Câmpeni.* În comuna Bistra s'a înfiinţat o agentură, căreia se dăruieşte câte un exemplar din publicaţiunile „Asociaţiunii". Desp. şi-a cumpărat un schiopticon *(şed. comit. cerc. din 5 Dec. 1910).*

— (9. Nr. 39—1911). *Braşov.* S'au ţinut mai multe prelegeri poporale. În Arpătac s'a inaugurat o casă culturală, înfiinţată de preotul A. Nistor. S'au abonat pe seama ţărănimii mai multe exemplare din „Foaia interesantă" şi „Tovărăşia" (*şed. comit. cerc. din 16/29 Oct. 1910 şi 2 Ian. 1911*).

— (10 -12. Nr. 20, 91—1911 şi 1483—1910). *Diciosânmărtin.* Cu ocazia adunării cercuale extraordinare din Cetatea de baltă s'au ţinut următoarele prelegeri: Dr. Virgil Radeş despre „Însemnătatea meseriilor din punct de vedere românesc" şi Nicolae Platon despre „Alcoholism". S'a ales un nou comitet pe trei ani şi director dl Dr. Romul Boilă. Se dăruesc câte 8 ex. din publicaţiunile „Asociaţiunii" (*adun. cerc. extraord. din 25 Dec. şi şed. comit. cerc. din 10 şi 31 Dec. 1910).*

— (13 Nr. 69—1910) *Gherla.* S'au ţinut mai multe prelegeri poporale; s'au început 2 cursuri de analfabeţi; s'a înfiinţat o agentură şi o bibliotecă poporală (*şed. comit. cerc. din 30 Dec. 1910).*

— (14 Nr. 27—1911). *Hida-Huedin.* S'a fixat programul foii „Sfătuitorul", care apare de douăori pe lună şi s'a decis aranjarea şezătorilor literare (*şed. comit. cerc. din 22 Noemvrie 1910).*

— (15 Nr. 50—1911). *Ibaşfalău.* S'a decis înfiinţarea unei reuniuni de cântări în cadrele „Asociaţiunii" (*şed. comit. cerc. din 17 Decemvrie 1910).*

— (16 Nr. 1514—1910). *Marghita.* S'a constituit noul comitet (*şed. comit. cerc. din 15 Dec. 1910).*

— (17 Nr. 1467—1910). *Murăş-Oşorheiu.* S'au luat dispoziţii pentru convocarea adunării cercuale (*şed. comit. cerc. din 7 Dec. 1910).*

— (18—19 Nr. 1478 şi 1532—1910). *Panciova.* Bisericii gr. or. din Panciova s'a dat un ajutor de K 240. Cu ocazia adunării cerc. din Satul-nou, d-l Petre Stoica a ţinut o prelegere despre «Cărţi». Director s'a ales dl Ioanichie Neagoe, preot în Petrovasela (*şed. comit. cerc. din 17 Dec. şi adun. cerc. din 25 Dec. 1910).*

— (20. Nr. 1460—1910). *Teaca.* S'a decis ca desp. să cuprindă comunele aparţinătoare cercurilor pretoriale Teaca şi Ormeniş şi comuna Sângeorgiul de câmpie (*şed. comit. cerc. din 15 Sept. 1910*).

— (21. Nr. 12—1911). *Timişoara.* Cu ocazia adunării cerc. din Ghiroda, d-l Virgil Popovici, preot, a ţinut o prelegere despre „Tovărăşii şi foloasele lor". Desp. a decis zidirea unei case naţionale în Timişoara, care va fi întabulată pe „Asociaţiune" (*adun. cerc. din 16 Octomvrie 1910 şi şed. comit. cerc. din 15 Decem. 1910).*

Şcoala civilă de fete: (22 şi 23. Nrii 65 şi 109—1911). D-l Dr. Ilie Beu se încredinţează cu traducerea manualului de igienă de Dr. Adolf Iuba. S'a înaintat Ministerului spre aprobare manualul de aritmetică pentru cl. I şi II, tradus de d-na Eugenia Tordăşianu. Se înaintează din nou planul de învăţământ spre aprobare.

Muzeu şi bibliotecă: 24—31. Nrii 101, 49, 89—1910, 1459, 1527, 1486, 1470 şi 1474—1910). Colecţiile Muzeului şi ale Bibliotecii s'au înmulţit cu următoarele: 25 ex. din povestea „Teiu legănat", câte 5 ex. din „Bătrâna cerşitoare" şi „Păţania mea dela târg" dăruite de autorul lor, d-l I. C. Panţu, profesor în Braşov; o carte de judecată a unui sobor preoţesc din 1706, dăruită de d-na Maria G. Dima din Hunedoara; un antimis vechiu, dăruit de d-l Iosif Nemeş, paroh în Lăpuşul-ung.; o acoperitoare de pat şi un ştergar din 1808, dăruite de d-na Paulina Rădulescu; un liturghier manuscris, dăruit de d-l Ioanichie Oprean, preot în Boz; 1 ex. „Informaţii literare şi culturale" de Oct. C. Tăslăuanu; un calendar cu litere cirile din 1843, dăruit de d-l Csáki dela Muzeul Bruckenthal din Sibiiu.

Biblioteca poporală a Asociaţiunii: (5. Nr. 126—1911). D-l Oct. C. Tăslăuanu se autorizează a tipări Biblioteca în 10,000 exemplare şi a angajà o persoană pentru administraţia ei.

Biblioteca scriitorilor dela noi: (6. Nr. 127—1911). D-l Oct. C. Tăslăuanu se autorizează să publice această bibliotecă sub auspiciile „Asociaţiunii", editura fiind obligată a da „Asociaţiunii" din fiecare volum 100 de exemplare cu o reducere de preţ de 50%.

Cărţi dăruite: 32—36, 41. Nrii 2, 61, 73—1911, 1430, 1482—1910, 108—1911). Se dăruesc următoarele cărţi: câte un ex. din toate publicaţiunile Asociaţiunii d-lui Emilian Patachi, preot în Teoltiuriu; d-lui Alex. Bidian din Kissztlöricz, d-lui Chirion Adămoiu, director înv. din Sâmbăta sup.; directorului agenturii din Baica; d-lui Dr. Florian, preot militar şi dlui Ioan Coman, preot în Sitabuzăului.

Conferenţiarul agronomic: (42 şi 43, Nrii 129, 128—1911). Răporteză că a ţinut prelegeri în Măcicaşul ung., Cacova şi Poiana-Mărului. Conferenţiarul agronomic e învitat să desfăşoare o activitate sistematică după un plan, pe care va aveà să-l prezinte într'o şedinţă viitoare.

Membri decedaţi: (2 şi 4. Nrii 87 şi 98—1911). Au încetat din vieaţă Dr. Grigorie Sândeanu, care şi-a testat întreaga avere „Asociaţiunii" şi Dr. Petru Ţigle, membru fundator.

Membri noi: (45. Nr. 111—1911). Cassierul raportează că s'au inscris următorii membri noi:

a) membru pe vieaţă: D-l Dr. Ion Fruma, advocat, Sibiiu.

b) membri ordinari: 1. Gavril Cristea, preot, Sânmărtin. 2. Ioan Peter, subnotar, Budurasa. 3. Alexandru Nuţiu, prof., Beiuş. 4. Dr. A. Muntean, adv., Beiuş; toţi 4 din desp. Beiuş. 5. Ioan Axente, comerciant, Arpătac. 6. Biserica ort. rom., Arpătac. 7. George Crivăţ, înv., Sânpetru, toţi 3 din desp. Braşov. 8. Nicolae Nema, şef-contabil, Galaţi (România). 9. George Popa, preot, Greovaţ. 10. Silviu Colojora, preot, Denta; amândoi din desp. Ciacova. 11. Dr. Basil Başota, medic, Cluj. 12. Valentin Drăgan, cassier, Cluj. 13. Augustin Cosma, preot, Feiurd. 14. Gavril Karşai, propr., Cluj; toţi 4 din desp. Cluj. 15. Vasilie Cetăţian, preot, Subcetate, desp. Haţeg. 16. Însoţirea de credit, Apoldul mic, desp. Mercurea. 17. Graţian Flonta, Căţelul rom., desp. Şimleu. 18. Ioan Suciu, propr., Tritul de sus. 19. George Wlassa, preot mil., Inoc; amândoi din desp. Turda. 20. Ioan Radu, preot, Măgărei, desp. Agnita. 21. Alimpiu Coste, preot, Spini, desp. Blaj. 22. I. Stupinian, preot, Săcărâmb, desp. Deva. 23. Ioan Rotariu, preot, Mateiu, desp. Dej. 24. Ioan Pop, preot, Măluţiu, desp. Dej. 25. Miron Dascăl, preot, Cetatea de baltă. 26. Ioan Pop, preot, Cuştelnic. 27. Niculae Platon, preot, Şomfalău; toţi 3 din desp. Dicio-Sân-Mărtin. 28. Dr. Camil Negrea, adv., Făgăraş. 29. Dr. Liviu Pandrea, adv., Făgăraş. 30. Pavel Borzea, preot, Viştea inf. 31. Ioan Grecu, comerc., Porumbacul de jos. 32. Dimitrie Mandeal, preot, Porumbacul de jos. 33. Dr. E. Moldovan, medic, Arpaşul inf. 34. Trandafir Dragomir, preot, Arpaşul inf., toţi 7 din desp. Făgăraş. 35. Iosif Olariu, preot, Sărăzeni. 36. Petru Panga, comerc., Zgribeşti; amândoi din desp. Lugoj. 37. Aurel Mureşian, stud. silv., Semniţ, desp. Mociu. 38. Alexa Jianu, înv., Comorişte,

desp. Oraviţa. 39. Biserica gr. or. rom. Mramorac. 40. Lazar Roşculeţ, înv., Alibunar, amândoi din desp. Panciova. 41. Ieroftei Vişcrean, preot, Criş, desp. Sighişoara. 42. Moise Flitter, preot, Şarpotoc, desp. Sighişoara. 43. Simion Moldovan, vice-protopop, Noul-săs., desp. Sibiiu. 44. Iuliu Mera, propr., Cozma, desp. Teaca. 45. Niculae Sperchez, înv., Zerneşti, desp. Zerneşti. 46. George Cutean, înv. Zerneşti. 47. Miron Sanda, cismar, Tohanul vechiu, toţi 3 din desp. Zerneşti. 48. George Dobrin, înv. Bucium, desp. Făgăraş. 49. Romul Ramonţan, preot, Mărgău, desp. Hida-Huedin, 50. Teochar Strizu, înv., Alibunar. desp. Panciova. 51. Aron Mihuleţ, preot, Şuramică, desp. Sibiiu.

Extras din procesul verbal al şedinţei.

Oct. C. Tăslăuanu m. p.,
secretar.

Şedinţa a II-a a comitetului central, ţinută în 4 Februarie 1911.

Prezident: *Iosif St. Şuluţu.* Notar: *Oct. C. Tăslăuanu.* Membri prezenţi: *Dr. V. Bologa, Dr. I. Borcia, Ars. Bunea, P. Cosma, O. Goga, Nic. Ivan, Dr. Il. Puşcariu, Romul Simu* şi *Nic. Togan.*

Fundaţiuni: (47 Nr. 274—1911). In urma raportului comisiunii alese pentru a studiă clădirea unui internat al studenţilor universitari din Cluj, comitetul central: a) decide înfiinţarea şi clădirea internatului studenţilor universitari din Cluj pe teritorul grădinei Petran din Cluj, b) încredinţează aceeaş comisiune să se pună în înţelegere cu vreun arhitect pentru a pregăti planurile noului internat, împreună cu preliminarul de cheltuieli.

Despărţăminte: (49 Nr. 276—1911). Se dă ajutorul de 100 Cor. pentru ţinerea prelegerilor poporale următoarelor despărţăminte: Sibiiu, Şimleu, Diciosânmărtin, Mercurea şi Orăştie.

— (50 Nr. 192—1911). *Becicherecul mare.* Cu ocazia adunării ccrcuale din Toracul mic, d-l Dr. Dimitrie Chiroiu a ţinut o prelegere despre «Meserii şi comerciu». *(Adm. cerc. din 6/19 Aug. 910 şi şed. comit. cerc. din 9/22 Noemvrie 1910).*

— (51 Nr. 190—1911) *Blaj.* S'au luat dispoziţii pentru ţinerea prelegerilor poporale şi conferinţelor. Desp. e învitat să înainteze programul oficial al serbărilor jubilare. *(şed. comit. cerc. din 19 Oct. 1910).*

— (52 şi 53 Nrii 189 şi 174—1911): *Diciosânmărtin.* S'au ţinut prelegeri pop. în Bachnea şi Tirimia mare. I se trimite 100 de ex. din diferite broşuri de cari dispune «Asoc.» *(şed. comit. cerc. din 25 Ian. 1911).*

Şcoala civilă de fete: (55 Nr. 262—1911). Corpul profesoral cere îmbunătăţirea salarului. Pentru studiarea chestiunii se alege o comisiune în persoanele Dlor P. Cosma, Dr. O. Russu şi N. Ivan.

Muzeu: (56—60 Nrii 118, 220, 119, 167 şi 182—1911) Colecţiile muzeului s'au sporit cu următoarele obiecte: 41 de obiecte dela expoziţia etnografică a desp. Lăpuşul ung. şi o casetă cu 92 fotografii, cari reprezintă vederi de pe teritorul desp. — 35 monede de argint din diferite epoce şi ţări, o piatră minerală conţinând aur şi fotografia lui Dr. G. Sândeanu, toate dăruite de Dna Văd. Sândeanu; un document din 1848, dăruit de Moise Popovici, preot în Seghiste; — o monedă din 1821 dăruită de Ioan Lacatis, econom în Şiria; — 22 hrisoave vechi dăruite de Ioan Dandea, paroh în Şasa.

Petreceri în favorul Muzeului: (48 Nr. 275—1911). La propunerea secretarului Oct. C. Tăslăuanu, se decide a se aranjă în Sibiiu petreceri cu jocuri şi costume ţărăneşti pentru a se înmulţi mijloacele pentru înzestrarea Muzeului.

Cărţi dăruite: (61, 62 Nrii 186 şi 250—1911) D-lui Dr. A. Crăciunescu i s'au dăruit 173 de broşuri ca să le împartă între ţărani cu ocazia prelegerilor pop. ce le ţine în desp. Sibiiu.

Cărți cumpărate: (64 Nr. 160—1911). Se cumpără 100 ex. în preț de 6 cor. din broșura dlui Aurel Bratu «Tovărășii pentru școlari».

Membri noi: (71 Nr. 265—1911) Cassierul raportează că s'au înscris următorii membri noi:

a) membri pe viață: 1. «Noiana», institut de credit și economii în Noul românesc, achitând I rată de K 100. 2. Ioan Banciu, cassierul „Asociațiunii", achitând o rată de K 50·—.

b) membri ordinari: 1. Ioan Găbudeanu, preot, Filea-de-jos, desp. Turda. 2. Dumitru Roșca, econ., Săliște, desp. Săliște. 3. Teodor Panciovan, înv., Vrani și 4. George Balota, preot, Comoriște, amândoi din desp. Oravița. 5. Vasilie Moldovan, preot, Bicaz; desp. Treiscaune-Ciuc. 6. Teodor Crușiț dir. de bancă, Valea-Jidanului. 7. Alex. Cojocariu preot, Valea-Jidanului, amândoi în desp. Treiscaune-Ciuc. 8. Ioan Câmpean, înv., Hondol, desp. Deva. 9. Dr. Octavian Prie, profesor, Blaj. 10. Stefan Pop, profesor, Blaj. 11. Silviu Handrea, comerciant, Blaj. 12. Traian Novac, comerciant, Blaj. 13. Ioan Moldovan, vicen. cons. Blaj. 14. Aron Victor, arch. cons. Blaj. 15. Iuniu Brut Micu, proton. c. Blaj. 16. Iuliu Busoi, vicer. sem. toți 8 din desp. Blaj. 17. Const. Măhăra, înv., Alțina, desp. Nocrich. 18. Florian Bologa, preot, Marpod, desp. Nocrich. 19. Alexandru Bufau, oficial, Stanislau în Galiția. 20. Gavril Cioba, preot, Orșova, desp. Reghin.

Extras din procesul verbal al ședinței.

Oct. C. Tăslăuanu m. p.,
secretar.

Tiparul tipografiei arhidiecezane în Sibiiu.

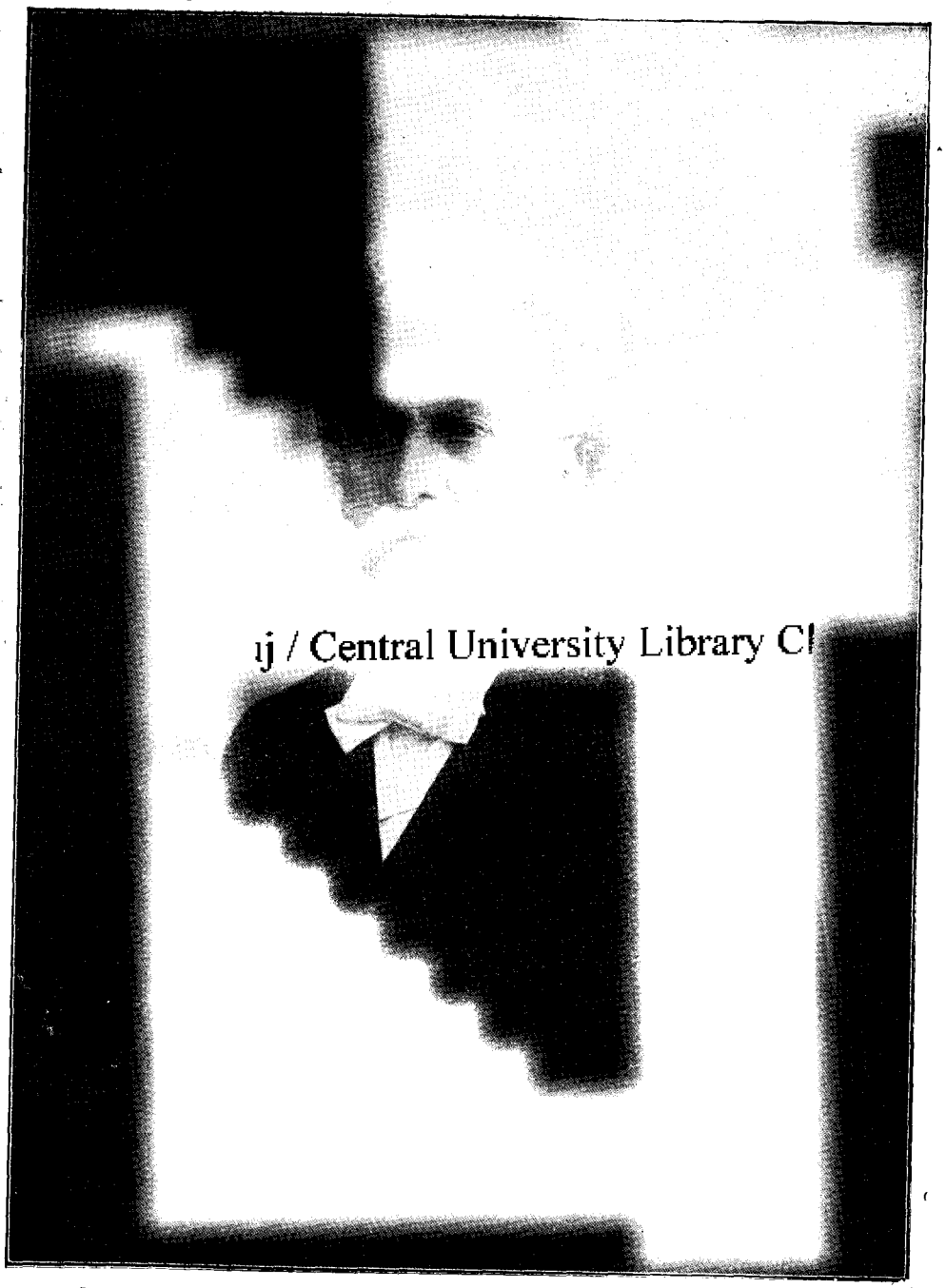
ıj / Central University Library Cl

Iosif Sterca Şuluţu.